

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
YEREVAN STATE UNIVERSITY

ԲԱՆԲԵՐ ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ
ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ВЕСТНИК ЕРЕВАНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
ПРАВОВЕДЕНИЕ

JOURNAL OF YEREVAN UNIVERSITY
JURISPRUDENCE

ՀԱՏՈՒԿ ԹՈՂԱՐԿՈՒՄ

Երևանի պետական համալսարանի իրավագիտության ֆակուլտետի
պրոֆեսորադասախոսական կազմի ամենամյա գիտաժողովի նյութերի
ժողովածու

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ВЫПУСК

Сборник материалов ежегодной конференции профессорско-
преподавательского состава юридического факультета
Ереванского государственного университета

SPECIAL EDITION

Collection of materials of the annual conference of the
Faculty of Law of Yerevan State University

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ
ИЗДАТЕЛЬСТВО ЕРЕВАНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
YEREVAN STATE UNIVERSITY PRESS

ԵՐԵՎԱՆ - 2022

«Բանբեր Երևանի համալսարանի. Իրավագիտություն» հանդեսը լույս է տեսնում տարեկան երկու անգամ: Հրատարակվում է 2010 թվականից: Իրավահաջորդն է 1967-2009 թթ. հրատարակված «Բանբեր Երևանի համալսարանի» հանդեսի:

Журнал "Вестник Ереванского университета. Правоведение" выходит два раза в год. Издается с 2010 года. Правопреемник издававшегося в 1967-2009 гг. журнала «Вестник Ереванского университета».
Two issues of "Journal of Yerevan University. Jurisprudence" are published annually. The journal has been published since 2010. It is the successor of "Journal of Yerevan University" published in 1967-2009.

Խմբագրական խորհուրդ.

Գլխավոր խմբագիր՝ **Գանիեյան Գևորգ** (ի.գ.դ., պրոֆ.)

Անտոնյան Յուրի (Մոսկվա, ի.գ.դ., պրոֆ.), **Ավագյան Սուրեն** (Մոսկվա, ի.գ.դ., պրոֆ.), **Գևորգյան Կարեն** (ի.գ.թ.), **Գյուրան Բեռնարդ** (Մոնպելյե, ի.գ.դ., պրոֆ.), **Խարրիևա Տաիա** (Մոսկվա, ի.գ.դ., պրոֆ., ՌԴ ԳԱ ակադեմիկոս), **Կուրի Հելմուտ** (Ֆրայբուրգ, ի.գ.դ., պրոֆ.), **Հարությունյան Գագիկ** (ի.գ.դ., պրոֆ.), **Հովհաննիսյան Վահե** (ի.գ.դ., պրոֆ.), **Ղազինյան Գագիկ** (ի.գ.դ., պրոֆ., ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս), **Մարգարյան Աննա** (ի.գ.դ., պրոֆ.)

Редакционная коллегия:

Главный редактор: **Даниелян Геворг** (д.юр.н., проф.)

Авакян Сурен (Москва, д.юр.н., проф.), **Антонян Юрий** (Москва, д.юр.н., проф.), **Арутюнян Гагик** (д.юр.н., проф.), **Геворкян Карен** (к.юр.н.), **Дюран Бернارد** (Монпелье, д.юр.н., проф.), **Казинян Гагик** (д.юр.н., проф., академик НАН РА), **Кури Хельмут** (Фрайбург, д.юр.н., проф.), **Маргарян Анна** (д.юр.н., проф.), **Оганнисян Ваге** (д.юр.н., проф.), **Хабриева Талия** (Москва, д.юр.н., проф., академик РАН)

Editorial Board:

Editor-in-chief: **Danielyan Gevorg** (Sc. D. in Legal Sciences, Professor)

Antonyan Yuri (Moscow, Sc. D. in Legal Sciences, Professor), **Avagyan Suren** (Moscow, Sc. D. in Legal Sciences, Professor), **Duran Bernard** (Montpellier, Sc. D. in Legal Sciences, Professor), **Gevorgyan Karen** (PhD in Legal Sciences), **Ghazinyan Gagik** (Sc. D. in Legal Sciences, Professor, Academician of NAS RA), **Harutyunyan Gagik** (Sc. D. in Legal Sciences, Professor), **Hovhannisyan Vahe** (Sc. D. in Legal Sciences, Professor), **Khabrieva Talia** (Moscow, Sc. D. in Legal Sciences, Professor, Academician of RAS), **Kury Helmut** (Freiburg, Sc. D. in Legal Sciences, Professor), **Margaryan Anna** (Sc. D. in Legal Sciences, Professor)

**ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐԸ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՔԱՈՍԻ
ՄԱՀՄԱՆԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

ՏԱՐՈՆ ՄԻՄՈՆՅԱՆ

Հոդվածում փորձ է արվել պատասխանել երեք հարցի, որոնք սերտորեն կապված են սոցիալական քառսի սահմանային միջավայրում իրավունքի առջև ծառայող մարտահրավերների հետ:

1. Ի՞նչ է կատարվում իրավունքի հետ, երբ սոցիալական փոփոխությունների դինամիկան այնքան է արագանում, որ խաթարվում, կորչում կամ կերպավորվում են համակեցության ընդհանուր նպատակն ու իմաստը՝ վերացնելով սոցիալական հենման կետերն ու ուղեգծերը:

2. Ի՞նչ է կատարվում իրավունքի հետ, երբ իրավունքը բովանդակող և կազմավորող գործոնները (օրինակ՝ ազատություն, հավասարություն, արդարություն) շատ ավելի արագ են ենթարկվում իմաստային փոփոխությունների, քան հանրային գիտակցությունը կարողանում է մարսել և ընդունել այդ փոփոխությունները՝ որպես սեփական կյանքը կազմակերպելու և ուղղորդելու անհրաժեշտ միջոց կամ արժեք:

3. Ի՞նչ է կատարվում իրավունքի հետ, երբ սոցիալական արագացող փոփոխությունների պայմաններում իրավունքի պոզիտիվացման գործընթացը մեծապես պայմանավորվում է ոչ թե իրավունքի հայտնաբերման ու մասնավոր և հանրային շահերի հավասարակշռության, այլ քաղաքական նպատակահարմարության գործոններով:

Բանալի բառեր – սոցիալական քառս, քառսի սահմանայնություն, անորոշություն, համալիրություն, սոցիալական փոփոխություն, իրավունքի արժեքային հենքերի փոփոխություն, իրավաընկալում, իրավագիտակցություն

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Գիտությամբ կամ մասնագիտական աշխատանքով զբաղվող շատերի համար դադարել են անակնկալ լինել սոցիալ-քաղաքական միջավայրում տեղի ունեցող զարգացումների անկանխատեսելիությունն ու ընդհանրապես ապագայի զարգացումներում անորոշության աճը: Թերևս զարմանալու առիթներ դեռևս ունենում ենք սոցիալական և անհատական վարքագծի հիմքը հանդիսացող արժեքային կողմնորոշիչներում էական փոփոխություններ տեսնելիս, որոնք ոչ միշտ են տեղավորվում ողջախոհությամբ մեկնաբանելու կարողություններում և մեծապես բացատրվում են իռացիոնալ ասպեկտով:

Այս ամենը հուշում է, որ մենք գտնվում ենք XX-XXI դարերի սահմանագծին: Սահմանագիծ, քանի որ սոցիալ-քաղաքական այն հենքե-

րը, որոնք ներդրված են մեզանում և աշխարհի հասարակությունների մեծ մասում, իրենց ծագմամբ մինչ XX դարի «արտադրանք» են:

Հանրային գիտակցության ու հանրային զգայական ընկալումների գերակշիռ մասը ևս կյանքի կազմակերպման և իմաստավորման գործում լավագույն դեպքում առաջնորդվում է XX դարի ծնունդ համարվող ուղենիշներով, իսկ վատագույն դեպքում՝ անհիշելի ժամանակներից մինչև XX դարը եկած ու կերպափոխված արխետիպային զգայական հիշողություններով: Մինչդեռ համամարդկային զարգացումները, տեխնոլոգիական սրընթաց աճը, անվտանգային խնդիրների բարդացումը, դրանից բխող սոցիալ-քաղաքական գրեթե բոլոր ոլորտներում անորոշության քանակի աճը, տեղեկատվության փոխանցման և կուտակման միջոցների աննախադեպ ու կյանքի արագության թռիչքաձև զարգացումները մեզ համար օբյեկտիվորեն ստեղծել են այն, ինչ ժամանակի մեջ անվանում ենք XXI դարի միջավայր: Քաղաքականություն ու ռազմավարություն մշակողների համար բարդություն է դարձել այն, որ «նրանք վստահ չեն կարող լինել, թե ե՞րբ, ինչո՞ւ և ինչպե՞ս այս զարգացումները (դինամիկաները) կհանգեցնեն ռազմավարական փոփոխությունների: Ինչ նրանք պետք է իմանան, այն է, որ այս լարումների աճը չպետք է անուշադրության մատնվի»¹:

Միևնույն ժամանակ կարևոր է, որ մենք երևույթները չգիտակցենք միայն ժամանակի մեջ, այլ նաև ժամանակը բխեցնենք երևույթների փոփոխությունների տրամաբանությունից, այլապես մեզ համար քառսի պատկերը կշարունակի սովորական մնալ, և մենք, չհասկանալով սոցիալական փոփոխությունների պատճառահետևանքային կապերը, ամեն ինչ կվերագրենք քառսին՝ «ազատելով» մեզ հասկանալու պարտավորությունից:

Հետևաբար շատ կարևոր է գիտակցել, որ սոցիալական փոփոխությունը մենք դիտարկում ենք ժամանակի մեջ, բայց հենց «ժամանակի ընկալումն ու գաղափարը բխում են իրականության փոփոխվող բնույթից: Անհնար է հասկանալ ժամանակը առանց հղում կատարելու սոցիալական փոփոխությանը: Եվ հակառակը. ժամանակը պարզապես անհասկանալի է փոփոխության գաղափարից դուրս»²: Ուստի պետք է հրաժարվենք այն գաղափարից, որ սոցիումում կամ համամարդկային միջավայրում կա ժամանակի մեկ ընթացք, որ նույնական է բոլորի համար, քանի որ տարբեր փոփոխությունները, փոփոխությունների տարբեր արագություններն առաջացնում են ժամանակի տարբեր ընկալումներ և հետևաբար՝ իրականության տարբեր պատկերացումներ:

Այսինքն՝ և՛ հայ հանրությունը, և՛ շատ այլ հանրություններ ապրում են ժամանակային տարբեր ընկալումներում՝ գտնվելով գրեթե միև-

¹ Paul Cornish and Kingsley Donaldson, 2020, World of War, Hodder & Stoughton, UK, 2017, p. 38.

² Piotr Sztompka, The Sociology of Social Change, Blackwell Publishers, Oxford, UK, 1st published in 1993, 2003, p. 41.

նույն տարածության մեջ: Սա նպաստում է սահմանայնության որակի առավել ցայտուն դրսևորմանը հանրային կյանքի գրեթե բոլոր ոլորտներում՝ կենցաղից մինչև պետական կառավարում, բարոյականությունից մինչև իրավունք:

Այն մեծ ազդեցություն է ունենում նաև պետաիրավական միջավայրի վրա: Հատկապես դա շատ լավ նկատելի է հայկական միջավայրում վերջին տարիների սոցիալ-քաղաքական արագ զարգացումների պայմաններում: Այն ազդում է նաև իրավաբանական և օրենսդրության վրա:

Իրավունքի գաղափարը, մեզանում դեռևս լիարժեքորեն իր հենքերը չզցած, հանրային հոգեբանական ընկալման մեջ «գոյությունը չարդարացրած», հիմա էլ ստիպված է լինում դիմագրավել սոցիալական շարժումների հետեվանքով իշխանափոխությունից բխող տարաբնույթ մարտահրավերներին:

Կասկածից վեր է, որ ինչպես ամեն ինչ կյանքում, այնպես էլ իրավունքը՝ որպես մարդու գիտակից կյանքի զարգացման արդյունք, ևս մշտապես գտնվում է փոփոխության մեջ՝ թե՛ ձևի, թե՛ բովանդակության առումով: Խնդիրն առաջանում է այն ժամանակ, երբ այդ կերպափոխումները և հանրային գիտակցությունը շատ են հեռանում միմյանցից, իսկ խորացող անդունդը կամրջող ոչ մի սոցիալական կառուցվածք ձևավորված չի լինում:

Կախված սոցիալ-քաղաքական կյանքի փոփոխության և տեխնոլոգիական զարգացման արագություններից (երբեմն՝ արագացումից)՝ միջին սոցիալական գիտակցություն կրող մարդու համար իրավունքի կերպափոխումը ուղեկցվում է հասկանալի, դժվար հասկանալի և անհասկանալի օրինաչափություններով:

Բայց այն, ինչ կատարվում է իրավունքի հետ ժամանակակից աշխարհում, այդ թվում՝ Հայաստանում, չի տեղավորվում դասական աշխարհի պատկերացումների մեջ: Ավելին. այն չի տեղավորվում նաև ոչ դասական աշխարհի պատկերացումներում:

Հասկանալու համար՝ ինչ է տեղի ունենում իրավունքի հետ, մենք մեր գիտակցությունը կամ դրա սրությունը պետք է բարձրացնենք ևս մեկ աստիճանով՝ դասական և ոչ դասական աշխարհընկալումից ավելի բարձր մակարդակի հետոչդասական աշխարհընկալում³:

Երբ աշխարհն ու իրավունքը դիտարկում ենք գիտակցության և դրա օգնությամբ կազմակերպված գիտելիքի այդ մակարդակից, նկատելի է դառնում նախկինում քառասյին թվացող, սակայն արդեն ընկալելի պատճառահետևանքային կապերի բազմազանությունը: Չարմանալի չեն թվում ոչ այդքան կարևոր դատական մեկ որոշման կամ ընթացիկ նորմատիվ մեկ ակտի համակարգային փոփոխություններ առաջացնող ազդեցությունը, պոպուլիզմի հնարավորություններից արբեցած

³ Տե՛ս **Տարոն Միմնյան**, Միներգետիկան՝ որպես հետդասական գիտությունների միջառարկայական ուղղություն, «Ուետություն և իրավունք», Եր., 2010, թիվ 1 (47), էջ 81-91:

քաղաքական գործչի մեկ արտահայտության ցունամի հիշեցնող ազդեցությունը հանրային իրավաբանական վրա, մասնագիտական խիստ համայնքների զարմանալի թվացող ճկունությունն ու փխրունության հակումները նախկինում անբեկանելի թվացող իրավական ճշմարտությունների ու արսիոմաների նկատմամբ և այլն:

Եվ այս ամենը կատարվում է ոչ թե մեկ մարդու կյանքի առանձին ժամանակահատվածներում (օրինակ՝ հանրակրթություն, բարձրագույն կրթություն, կրտսեր, ավագ աշխատակցի աշխատանք, վաստակած հանգիստ), այլ մեկ տարվա, նույնիսկ մեկ ամսվա ընթացքում: Եվ կատարվում է այնպես, որ փոփոխության մեկ քայլի մեջ տեղավորվում է այն, ինչը, օրինակ, ֆեոդալական միջնադարում կատարվում էր հինգ հարյուր տարվա, իսկ կապիտալիստական աշխարհի ձևավորման առաջին հարյուրամյակներում՝ մեկ սերնդի կյանքի ընթացքում:

Ավելին, այդ փոփոխությունները վերաբերում են ոչ միայն իրավունքի արտահայտման ձևին. օրինակ՝ իրավագիտակցություն, իրավական ակտ, դատական որոշում և այլն, այլ նաև բովանդակությանը. օրինակ՝ իրավաչափ է դառնում նաև այն, ինչ նախկինում բարոյական արգելք տարու էր. օրինակ՝ նեղ ընտանեկան, զգայական հարաբերությունները հանրային քննարկման կամ վիճարկման առարկա են դառնում դատական գործընթացում, անձի արժանապատվության ոտնահարումը հնարավոր է վերականգնել իրավական գործընթացի, իսկ ավելի կոնկրետ՝ դրամական հատուցման միջոցով, մասնագիտական բարձր որակավորում ունեցող անձանց կողմից սահմանադրական նորմը մեկնաբանվում է այդ նորմը կազմող բառերի իմաստի հակառակ տրամաբանությամբ՝ հիմնված քաղաքական նպատակահարմարության ու մասնագիտական արժանապատվության մերժման վրա և այլն:

Այսպիսի զարգացումների բազմազանության պայմաններում փորձել եմ որոշակիացնել մի քանի մարտահրավերներ և ներկայացնել դրանց հնարավոր հետևանքներն ու լուծման ուղիները:

Բնականաբար, այդ մարտահրավերները շատ են, միգուցե՝ անվերջանալի, սակայն փորձենք դրանցից մի քանիսին անդրադառնալ: Սակայն մինչ այդ պետք է հասկանանք ի՞նչ է սոցիալական քառսի սահմանայնությունը, և ի՞նչ մարտահրավերներ է այն բերում իրավունքի համար:

Մասնագիտական գրականության մեջ կան տարաբնույթ մեկնաբանություններ քառսի և սոցիալական քառսի սահմանայնության վերաբերյալ:

Այն ներկայացվում է որպես զարգացումների ճյուղավորման բիֆուրկացիոն կետ, որտեղ համակարգը կարող է անցնել որակական նոր վիճակի, որտեղ հնարավոր է՝ դրսևորի բոլորովին նոր վարքագիծ⁴՝ իր հնարավոր բոլոր հետևանքներով:

⁴ Տե՛ս **Ben Tran**, “Enneagram through Chaos Theory”, in “Handbook of Research on Chaos and Complexity Theory in the Social Sciences”, Տեֆիկա Տուլե Էրժետին, Հյսեյին Բագժի, Publisher: Hershey, PA, 2016, էջ 168:

Պարբերաբար արագացումներ «այրող» համակարգերում, այդ թվում՝ սոցիալ-քաղաքական և պետաիրավական, դրսևորվում է համալիրության որակը, որը խորհրդանշում է ցանկացած, անգամ աննշան գործոնի ահռելի մեծ ազդեցություն ունենալու ներուժը ընդհանուր զարգացումների, դրանց դինամիկայի և վերջնարդյունքների վրա: Սա, բնականաբար, հանգեցնում է գոյություն ունեցող կառուցվածքների ու համակարգերի փխրունության և մեծ հնարավորություններ է ստեղծում նոր որակի համակարգեր ու կառուցվածքներ՝ զարգացման ճյուղավորումներ (բիֆուրկացիաներ) ձևավորելու: Հենց այդ ճյուղավորումների պայմանական կետերն էլ քառսի ու կարգի զգայուն հավասարակշռության սահմանային վիճակներն են:

Գրականության մեջ կան նաև քառսի սահմանայնության հետաքրքիր, պատկերավոր նկարագրություններ: Այսպես. «Հավասարակշռության այս կետը, որը հաճախ կոչվում է քառսի սահման, այնտեղ է, որ համակարգի բաղկացուցիչ մասերը երբեք չեն ամրանում իրենց տեղում և երբեք չեն էլ լուծվում անկայունության մեջ: Քառսի եզրն այնտեղ է, որտեղ կյանքն ունի բավականաչափ կայունություն՝ իրեն պահպանելու համար և բավական ստեղծագործականություն՝ կյանքի անվանն արժանանալու համար: ... Քառսի սահմանն անընդհատ փոփոխվող մարտական գործողությունների գոտի է լճացման և անարխիայի միջև, այն միակ վայրը, որտեղ համալիր [բարդ] համակարգը կարող է լինել ինքնաբուխ, հարմարվողական և կենդանի»⁵:

Քառսի սահմանայնությունը շատ նման է խիստ, երբեմն անհարկի ձևական կանոնակարգի ու պատահական, անակնկալ զարգացումների հանդիպման տարածաժամանակային մի միջավայրի, որն ի վիճակի է ձևավորել հարմարվողականության, համալիրության ու ստեղծարարության ավելի բարձր մակարդակ:

Ամբողջ խնդիրն այն է, թե ինչին կհարմարվի, ինչքան կառավարելի համալիրություն կձևավորվի, և ինչ կստեղծվի դրա արդյունքում: Խնդիր է, որովհետև այդ տարածաժամանակային հարթությունը շատ նման է մի միջավայրի, որտեղ հավանականությունը հասարակության, պետության ու իրավունքի համար դրական ու բացասական երևույթների ստեղծման տեսանկյունից գրեթե հավասար է:

Պատկերավոր ասած՝ այն կարող է դառնալ թե՛ կարգ ստեղծող «Ապոլոնի ողջախոհությունը», թե՛ տարերային հույզերի «Դիոնիսոսի տարերքը», թե՛ համակարգող Կանտի փիլիսոփայական աշխարհը, թե՛ քառսից աստղեր ծնող Նիցշեի աշխարհը և ի վերջո՝ թե՛ կարգ ստեղծող աստվածների մայր Հռեան, թե՛ հրեշներ ծնող Եփդնան:

Փաստորեն, մեզ հետաքրքրող հարցերի պատասխանը ստանալու համար մենք պետք է համադրենք XXI դարի տեխնոլոգիական առանձնահատկությունները, սոցիալ-քաղաքական փոփոխությունների տա-

⁵ **Mitchel M. Waldrop**, Complexity: The Emerging Science at the Edge of Order and Chaos, Touchstone, New York, 1992, p. 12.

րերային բնույթը, քառսի սահմանայնությունը՝ որպես միջավայր, և իրավունքի բնույթը՝ որպես հասարակական հարաբերությունների կարգավորման միջոց և հանրության արժեքային, ուղենիշային հենք:

Այս համադրման արդյունքում իրավունքի առջև ծառայած մարտահրավերներն ավել են սրվում և ավելի շատ են լուծման կարիք զգում, որովհետև զարգացումների և որակական փոփոխությունների մի շարք ճյուղավորումների ելքեր են բացվում, որոնք չնկատելը կամ հաշվի չառնելը հղի է հենց իրավունքի, հանրության և պետականության համար խիստ անբարենպաստ հետևանքներով:

Առաջին հարցն այն է, թե ինչ է կատարվում իրավունքի հետ, երբ սոցիալական փոփոխությունների դինամիկան այնքան է արագանում, որ խաթարվում, կորչում կամ կերպափոխվում են համակեցության ընդհանուր նպատակն ու իմաստը՝ վերացնելով սոցիալական հենման կետերն ու ուղեգծերը: Մա մի ամբողջ, սակայն ինքնուրույն, չդադարող վերլուծության հիմնախնդիր է բարձրացնում, սակայն, ընդհանուր առմամբ, կարելի է որոշակիացնել այն հիմնական օրինաչափությունները, որոնք լավագույնս արտահայտվեցին նաև հայկական միջավայրում (ինչը բացառություն չէր՝ այլ հանրույթների հետ համեմատած):

Ճիշտ է՝ «անզեն աչքով» դժվար է տեսնել այդ օրինաչափությունները, սակայն համալիր համակարգերի տեսության և հետազոտասական գիտության մեթոդաբանությունը օգտագործելու պարագայում պատկերն արդեն տեսանելի է դառնում:

Արագ փոփոխվող միջավայրերում համակարգերի և կառուցվածքների կայունության պահպանման միակ գրավականը այն առանցքն է, ուղեծիրը, որը շարունակում է ընդհանուր մնալ համակարգի բոլոր մասնիկների մեծ մասի համար:

Հասարակությունների, պետությունների համար դա կարող է արտահայտվել ազգային երազանքի, պատմական արդարության վերականգման (հայկական օրինակով), ազգային մշակույթը պահպանելու, զարգացնելու, նորը ստեղծելու, կյանքի որակը բարձրացնելու, գաղափարական հանրույթ ձևավորելու (օրինակ՝ կոմունիստական հասարակարգ), ինքնակազմակերպվող հասարակություն կառուցելու (ժողովրդավարական վարչաձևով քաղաքացիական հասարակություն), կայսրություն ստեղծելու, սահմանադրությունում ամրագրված ինչ-ինչ գաղափարներ կյանքի կոչելու և այլ դրսևորումներով:

Օրինակ՝ ժամանակին Ի. Կանտը ընդհանուր ուղեծիր սահմանում էր ոչ միայն առանձին հասարակությունների, այլև ամբողջ մարդկության համար, երբ ասում էր՝ *«մարդկության ցեղի մեծագույն խնդիրը, որի լուծմանը նրան դրդում է բնությունը, համընդհանուր իրավական-քաղաքացիական հասարակության ձեռքբերումն է»*⁶:

⁶ Иммануил Кант. К вечному миру (Сборник). М., 2019, с. 36.

Ըստ էության, և հանրային գիտակցությունում դրսևորվելով որպես յուրօրինակ սիմվոլ՝ նման գաղափարական, երբեմն նաև սահմանադրական⁷ հենքերը հանդես են գալիս որպես տարաբնույթ զարգացումների թեկուզ ոչ կատարյալ, սակայն դարձյալ համակարգվածությունը պայմանավորող ձգողականության ծիր, առանցք, որը գիտությունում հայտնի է «ատտրակտոր»⁸ տերմինով: Սակայն, երբ միջավայրը բարդանում է այնքան, որ մոտենում է քառսի սահմանայնությանը, հանրային գիտակցությունում, իսկ երբեմն զգայական միջավայրի ուժգնության պայմաններում դրան փոխարինող զգայական ինտելեկտում առաջանում են այդ ընդհանուր ուղեծրից պոկվելու, դրա իմաստն ու նշանակությունը կասկածի տակ դնելու կարծիք, գաղափար և ի վերջո՝ պահանջ: Սա պայմանավորված է ոչ թե դրա արժեքայնությունը կասկածի տակ դնելով, այլ դրա գործնականության, առաջնահերթության, և որ ավելի շատ է պատահում իրական կյանքում՝ դրա նշանակության անհստակությամբ: Օրինակ՝ *ի նչ իմաստ ունեն ազգային երազանքի մասին պատկերացումները, հոշակագրերի ու սահմանադրությունների նպատակները, երբ նույն ազգի ներկայացուցիչները չեն կարողանում գիտակցել ու ձևակերպել ազգի խնդիրները, կարիքները կամ չեն կարողանում ապահովել անվտանգային նվազագույն պահանջները՝ սեփական միջոցներով: Հետևաբար, երևակայական երազանքների, նպատակների հետևից ընկնելով, կորցնում ենք ներկան: Ուստի և պետք է հրաժարվենք այդ ուղեծրից և փնտրենք ընթացիկ այլ ուղեծիրներ, որոնք առաջարկում են ամեն օր կամ ամեն ժամ արդի աշխարհի տարաբնույթ ուժային կենտրոններ:*

Նման ընկալումները ոչ միայն զարմանալի չեն, նաև բնորոշ են այն միջավայրերի մասնակիցներին, որտեղ համալիրությունն աճում է. օրինակ՝ սոցիալական քառսի սահմանայնությունում, որովհետև «որքան ինչ-որ բան համալիր է, այդքան դրանց վերաբերյալ մեր ընկալումները ոչ հստակ են լինելու: ... Որքան ինչ-որ բան համալիր է, այդքան այն կարող է անակնկալներ առաջացնել»⁹: Այսինքն՝ համալիրությունն ինքնին անկայունություն է խոստանում, և հետևաբար՝ ներդրվող զարգացման մոդելները կամ անկարգավորվածության հաղթահարման կառուցակարգերը *պետք է լինեն ոչ այնքան հստակ, որքան իրական:* Ինչքան էլ գեղեցիկ, հստակ տեսք ստանա հայտնաբերված իրավունքը, եթե այն գործնականում չկարողացավ խնդիր լուծել, այսինքն՝ կարգավորել հարաբերությունը, լուծել վեճը և այլն, ապա դրա արժեքային նշանակությունը շատ ավելի մեծ անկում կգրանցի, քան եթե նույնը

⁷ Առավել մանրամասն տե՛ս **Anahit Manasyan** and **Taron Simonyan**, *Legal Symbolism and Constitutional Policy in Contemporary Reality of Changes* | *Studia Politologiczne*, № 61, published by Institute of Political Science of Warsaw University, Warsaw, 2021, էջ 152-185:

⁸ Առավել մանրամասն տե՛ս **L. D. Gilstrap**, *Strange Attractors and Human Interaction: Leading Complex Organizations through the Use of Metaphors, Complicity*, "An International Journal of Complexity and Education" 2005, no. 2 (1), էջ 55-69:

⁹ **J. Marczyk**. *Practical Complexity Management*. Ontonix Publications, 2009, p. 25.

տեղի ունենար ավելի կայուն սոցիալական միջավայրում: Այսինքն՝ առաջնային է դառնում ոչ այնքան հստակության, որքան իրականում խնդիր լուծելու իրավունքի որակը: Թեև հստակ լինելը ևս կարևոր է:

Բնականաբար, քառուսի սահմանային միջավայրում փոխվելու են նաև իրավունքի ընկալումները: Իսկ եթե գործ ունենք այնպիսի հանրությունների հետ, որոնք նույնիսկ չեն հասցրել դուրս գալ հասարակարգերի անցումայնության, իրավունքի և սոցիալական այլ կարգավորիչների վերաբժեքավորման փուլերից (օրինակ՝ հայկական հանրությունը), ապա մի քանի անգամ բարդանում է խնդիրը, և մասնագիտական տեսանկյունից իրավունքի մարտահրավերները ավելի են խստանում, որովհետև խարխլվում են ոչ միայն դրա՝ սոցիալական կարգավորիչի դերն ու նոր ձևավորվող հեղինակությունը, այլև կասկածի տակ է դրվում դրա արժեքանական հիմքը. օրինակ՝ իրավունքի ազատական-իրավաբանական դպրոցի առաջ քաշած արժեքանական հենքերը՝ ազատություն, ազատության հավասար չափ ու արդարություն:

Մրա տրամաբանական շարունակությունը դառնում է այն, որ իրավաչափ վարքագիծն էլ իր հերթին է զիջում դիրքերը՝ որպես հանրություն ինքնադրսևորվելու և հանրային համակեցությանը արդյունավետորեն մասնակցելու ճանապարհ, որովհետև արժեքային իմաստով կասկածելի են դառնում թե՛ հանրային համակեցության նպատակը, ուղեծիրն ու առանցքը (ատտրակտորը) և թե՛ դրան հասնելու միջոցները:

Իսկ եթե հարաբերությունների կարգավորման բնագավառում իրավական նորմերը զիջում են իրենց տեղը, բնականաբար աշխատում է բնության կանոններից մեկը, համաձայն որի՝ բնությունում վակուումը հենց այնպես չի մնում, այն արագորեն լցվում է սոցիալական այլ կարգավորիչներով, նորմերով, որոնք կարող են տարբեր լինել՝ կախված հանրության սոցիալ-մշակութային, պատմաքաղաքական առանձնահատկություններից:

Մի հանրություն, որտեղ միշտ գերակայել են կրոնական ինստիտուտները, իրավական նորմերի դերի խաթարմանը միանգամից հաջորդում է կրոնական նորմերով դրանք փոխարինելու գործընթացը, ինչը դրսևորվում է նաև քաղաքական համակարգում՝ երբեմն խիստ ծայրահեղորեն. օրինակ՝ կրոնական (մեծամասամբ իսլամական աշխարհում հանդիպող) կարգախոսներով հեղափոխական շարժումները: Մեկ այլ հանրություն, որը, երկար տարիներ լինելով օտար պետությունների տիրապետության տակ, ինքնության պահպանման և ընդհանրապես ինքնապաշտպանության նպատակով ձևավորել է բարոյական և ավանդական նորմերի կայուն շերտ ու նիհիլիզմ իրավական (պետությունից բխող) նորմերի նկատմամբ, միանգամից ակտիվանում են բարոյական և ավանդական նորմերը, երբ խաթարվում է կամ որոշակի գործոնների ազդեցությամբ թուլանում է իրավական կարգավորիչների շերտը, և այսպես շարունակ:

Եվ այստեղ խնդիրն արդյունքի լավ կամ վատ լինելը չէ, որովհետև արդյունքը քառսի սահմանայնությունում երբեք արդյունք կամ հետևանք չէ, այլ նաև նոր ճյուղավորման սկիզբ, և հետո չի բացառվում, որ միաժամանակ կամ հաջորդաբար երկու (դրական ու բացասական) տեսքով էլ «արդյունք» ստանանք: Օրինակ՝ հնարավոր է՝ միաժամանակ նոր զարգացում ապրեն հասարակական հարաբերությունները կարգավորելու ազգային բարոյական նորմերի նշանակությունը և քրեական մշակույթը՝ իրենց տարաբնույթ շերտերով:

Խնդիրը հենց փաստն է, որը չպետք է անտեսել, և որի հետ պետք է աշխատել, որպեսզի այն ավելի չխորանա՝ հանգեցնելով ընդհանրապես համակեցության իմաստի անկման ու համակարգերի ու կառուցվածքների վերջնական փլուզման, որովհետև նույն ճակատագիրը սպառնալու է նաև իրավական նորմերին փոխարինած սոցիալական այլ նորմերի, ինչը հանգեցնելու է հենց համակեցությունից հրաժարման՝ արտագաղթի, հակահասարակական վարքագծի խրախուսման, պետականությունից հրաժարման կամ այլ դրսևորումների:

Շեռնաբար. պատասխանելով առաջին հարցին, թե ի՞նչ է կատարվում իրավունքի հետ, երբ սոցիալական փոփոխությունների դինամիկան այնքան է արագանում, որ խաթարվում, կորչում կամ կերպավորվում են համակեցության ընդհանուր նպատակն ու իմաստը՝ վերացնելով սոցիալական հենման կետերն ու ուղեգծերը, կարող ենք եզրակացնել՝

- նվազում են իրավունքի կարգավորիչ նշանակությունը, արժեքը՝ որպես մինչ սոցիալական արագացող փոփոխությունները եղած նպատակներին հասնելու միջոց, իսկ իրավաչափ վարքագծի դերը՝ որպես ճանապարհ.

- ամորֆ են դառնում իրավունքի սահմանները: Սոցիալական նորմերի միջև հարաբերական սահմանները սկսվում են ինտենսիվորեն խաթարվել, ինչը հանգեցնում է սոցիալական մի նորմը մյուսով փոխարինելուն. օրինակ՝ բարոյական նորմի կարգավորիչ բնագավառ է մտնում իրավականը՝ թուլացնելով մարդկանց բարոյական փոխկապվածությունը:

Երկրորդ հարցն առ այն, թե ի՞նչ է կատարվում իրավունքի հետ, երբ **իրավունքը բովանդակող և կազմավորող գործոնները** (օրինակ՝ ազատություն, հավասարություն, արդարություն) շատ ավելի արագ են ենթարկվում իմաստային փոփոխությունների, քան հանրային գիտակցությունը կարողանում է մարսել և ընդունել այդ փոփոխությունները՝ որպես սեփական կյանքը կազմակերպելու և ուղղորդելու անհրաժեշտ միջոց կամ արժեք, կրկին բավականին խորքային դիտարկման կարիք ունի:

Եթե առաջին դեպքում փոփոխությունների արագությունը վերաբերում էր իրավունքը շրջապատող միջավայրին՝ սոցիալական դինամիկային, ապա այս պարագայում փոփոխությունների արագությունն ար-

դեն վերաբերում է իրավունքը կազմավորող տարրերի (ազատություն, հավասարություն, արդարություն) իմաստային փոփոխություններին:

Դասական պայմաններում մենք սովոր ենք, որ *a priori* մի երևույթի վերաբերյալ մեր ընկալումները փոխվում են բավականին երկար ժամանակահատվածում, սովորաբար սերունդների կյանքի ընթացքում, հատկապես երբ խոսքը այնպիսի սոցիալական երևույթների մասին է, ինչպիսիք են իրավունքի արժեքանական տարրերը՝ արդարությունը, ազատությունը, հավասարությունը, որոնց վերաբերյալ քննարկումները գնում են դարերով ու հազարամյակներով (Պյութագորաս, Սոկրատես, Ցիցերոն, Մենեկա, Նարեկացի, Իրն Հալդուն, Թովմաս Աքվինացի, Հ. Հրոցիոս, Ջոն Լոք, Մոնտեսքյո, Ռուսո, Կանտ, Հեգել, Մարքս, Նալբանդյան, Ներսիսյանց և այլն), բայց, ըստ էության, քննարկումներն ու եզրահանգումները ոչ միայն չէին խարխլում այդ երևույթների էությունական հիմքերը, այլ նաև կարծիքների հակասությունների միջոցով ամրացնում էին դրանք:

Նույնը չի կարելի ասել քառսի սահմանայնությունում այս երևույթների ծագող և մարող ընկալումների մասին, որոնք ոչ միայն ընկալման հակասությունների խորացող շղթա են բացում, այլ նաև աստմիզացնում, մանրացնում են երևույթների ընկալումներն այն աստիճանի, որ դրանք «հետ հավաքել» այլևս չի լինում: Մրա արդյունքում ոչ միայն վերաիմաստավորվում են երևույթները, որոնք պիտի կազմավորեին իրավունքի ընկալումը, այլև հեռացվում է այդ նույն երևույթների՝ հանրության համար երբևէ ընկալելի, առավել ևս ընդունելի լինելու հնարավորությունը, մի պարզ պատճառով, քանի որ մինչ հանրային գիտակցությունը փորձում է հասու լինել նոր ձևավորված, օրինակ, արդարության ու ազատության պատկերացմանը, այն արդեն ամբողջությամբ փոխված է լինում նույնիսկ հենց իր հեղինակների կողմից:

Առավել խոցելի է դառնում արդարության ընկալումը, որովհետև եթե ազատությանն ու հավասարությանն ինչ-որ գործիքներով իրավաբանները կարողացել են չափելիության (թեկուզ խիստ հարաբերական) որակ տալ, ապա արդարության պարագայում անհաշվելի հուզական ընկալումների փնջերի հետ գործ ունենք: Ավելացնենք նաև այն, որ ժամանակակից հանրություններից շատերը, այդ թվում՝ հայ հանրությունը, չի կարողացել և կարծես թե չի էլ ցանկանում պատկերացնել արդարության, արդարադատության և իրավունքի պատշաճ ընթացակարգերի տարբերությունները: Եվ այս ամենին գումարվում է քաղաքական համակարգը, որը սկսում է հաճախ իր անկանոն ազդեցությունը կիրառել առանց այդ էլ արժեքային հենման կետը կորցրած հանրային ընկալումների վրա:

Ռոնալդ Դուրկինը շատ հետաքրքիր է ձևակերպում քաղաքական համակարգի և վերոնշյալ հասկացությունների փոխադարձ կապի առանձնահատկությունները. *«Արդարադատությունը քաղաքական*

համակարգի ճիշտ արդյունքն է՝ բարիքի, հնարավորությունների և այլ ռեսուրսների ճիշտ բաշխումը: Արդարությունն այդ համակարգի ճիշտ կառուցվածքն է: Այն կառուցվածքը, որը ճիշտ ճանապարհով է բաշխում ազդեցությունը քաղաքական որոշումների վրա: Պատշաճ ընթացակարգն այդ համակարգի արտադրած նորմերի և կարգավորումների կիրառման ճիշտ ընթացակարգն է»¹⁰:

Իսկ քառսի սահմանայնությունում գտնվող սոցիալական համակարգերում քաղաքական համակարգի ամենաակտիվ ու կենտրոնական ուժը՝ քաղաքական իշխանությունը, է՛լ ավելի է խճճում Դուրկիմի նշած կառուցվածքները՝ ընդգծելով, որ այս պայմաններում օբյեկտիվ ու սուբյեկտիվ պատճառներով քաղաքական իշխանությունը քվազիհեղափոխական է դառնում:

Օրինակ՝ հեղափոխական իշխանությունը արդարություն է հռչակում իրավունքի դիկտատուրան, բայց հետագայում, չկարողանալով օրենքի միջոցով պատժել նախկինում հանցագործություն կատարած անձանց, ստիպված, հանուն «իր հռչակած արդարության», արդարացնում է իրավունքի մանր ու մեծ խախտումները, ընդհուպ «Լինչի դատաստանն» ու դատարանների քաղաքականապես ինքնապատակ շրջափակումները: Ֆ. Նիցշեն ժամանակին այս դեպքերի վերաբերյալ ասում էր. «Մարդիկ այնքան են համոզված լինում իրենց մի բուռ արդարության մեջ, որ պատրաստ են հանուն դրա աշխարհը խեղդել անարդարության մեջ»:

Հեռացող հորիզոնի այս պարադոքսը զրկում է մարդուն հանրային միջավայրում սեփական մեծ ու փոքր մասնավոր կյանքը կազմակերպելու՝ մինչ այդ իր ճանապարհի կողմորոշիչ «փարոսիկների» վրա հույսը դնելու հնարավորությունից:

Սակայն մարդը չի կարող «չկողմորոշվել» իր շրջապատում, եթե անգամ մինչ այդ որոշակի արդյունավետություն ցույց տված գործիքը, արժեքը՝ իրավունքը, այլևս «պիտանի» չէ խնդիր լուծելու համար: Հետևաբար նա պետք է փնտրի և անպայման գտնի դրան փոխարինողը՝ սկզբից գործնական, իսկ երբ արդեն արդյունավետությունը տեսավ, ապա արժեքային իմաստով:

Այս ընտրության բեկումնային պահը ևս բիֆուրկացիոն՝ ճյուղավորման կետ կամ կետերի փունջ է, որի ճյուղերը կարող են դրական ու ոչ այդքան դրական ճանապարհների հանգեցնել:

Օրինակ՝ հաշվի առնելով հանրության ներսում տեղի ունեցող գործընթացների ինտենսիվությունը, տվյալ հանրության ներուժը գիտության, արվեստի, կրթության և այլ բնագավառներում, պատմակա նորեն կուտակված չլուծված խնդիրների բարդությունը և այլ գործոններ՝ վերոնշյալ ճյուղավորման կետում իրավունքը կազմավորող արժեքանական տարրերի իմաստային արագացող փոփոխությունները

¹⁰ Ronald Dworkin, Law's Empire, Harvard University Press, 2001, p. 404.

կարող են կտրուկ ավելացնել հանրության ստեղծագործ ներուժը՝ սկիզբ դնելով նոր, առավել առաջադիմական իրավագիտակցության և իրավական մշակույթի ձևավորմանը, կամ զարկ տալ կազմաքանդող, էնտրոպիկ ուժերին, որոնք, հիմնականում դեմագոգիայի միջոցով արթնացնելով հանրության կրքերն ու խնդիրների լուծման հուզական որոշումներ ընդունելու հաստատակամությունը, կարող են խորացնել քառսի սահմանայնությունն այն աստիճանի, որ քաղաքական անարխիան դառնա քաղաքական իշխանություն, և քառսի խորացումը հանգեցնի հասարակական կամ պետական համակարգը երբևէ կառավարելի հուն տեղափոխելու բացառմանը:

Այս վերջին տարբերակը շատ ավելի հավանական է, քանի որ նախ հեշտ է, որովհետև ինքնահոսի, երբեմն ամբոխին տրվելու գայթակղությունն է աճում¹¹, իսկ հետո իրավագիտակցությունն ինքը, բացի գաղափարական, գիտակցական մասից (իրավունքի գաղափարախոսություն), ունի նաև զգայական շերտ (իրավունքի հոգեբանություն), ինչը ևս նպաստում է, որ մարդու հոգեկանի ոչ գիտակցական շերտերն ավելի մեծ ակտիվություն ցուցաբերեն, երբ հանրային միջավայրում ինտենսիվորեն աճում է հուզականությունը: Արդյունքում անգամ մինչ այդ բարձր իրավագիտակցություն ցուցաբերող մարդիկ կարող են դառնալ մի նոր իրավական մշակույթի կրողներ, ինչն իրենք համարեն նոր և արդարացված իրավագիտակցության դրսևորում, մինչդեռ այն «գիտակցական որոշման» հետ կապ չունենա:

Այս ամենով հանդերձ, երբ ոչ միայն իրավունքից դուրս գտնվող միջավայրում, այլ նաև իրավունքի ներսում է (դրա բովանդակային տարրերի իմաստի մեջ) անորոշության քանակն աճում, մարդ արարածը ստիպված հանգում է իր էկզիստենցիալ, անվտանգային հարցերի լուծման առաջնահերթությանը: Եվ սա բնական է. կազմաքանդման վտանգի առջև կանգնած ցանկացած համակարգի առանձին մասնիկների մոտ ակտիվանում է «փլատակների տակ չմնալու» կամ «նվազագույն վնասներով» դուրս գալու պահանջմունքը, ինչն էլ հանգեցնում է ինքնապահպանման ու ինքնապաշտպանության պահանջմունքի ակտիվացմանը:

Մրա հակադարձումը սովորաբար դրսևորվում է կրկին սոցիալական այլ նորմերի դերի բարձրացմամբ և պոզիտիվացված իրավական նորմերի քանակի աճով, որովհետև քաղաքական իշխանության մեջ համոզմունք է ձևավորվում, որ օրենսդրական կարգավորումների քանակի աճի միջոցով հնարավոր կլինի սանձել անկարգավորվածության աճը, մինչդեռ սովորաբար հենց այդ քաղաքական իշխանությունն էլ լինում է հանրային ու արժեքանական քառսի սնուցման ու իր արդեն ոչ թե իրավունքի, այլ «օրենքի դիկտատուրայի» գործիքով անարդարության, անհավասարության և անազատության աղբյուրը:

¹¹ Առավել մանրամասն տե՛ս **Գյուստավ Լը Բոն**, Ամբոխների հոգեբանությունը, Եր., Անտարես, 2021:

Հետևաբար, պատասխանելով երկրորդ հարցին առ այն, թե ի՞նչ է կատարվում իրավունքի հետ, երբ իրավունքը բովանդակող և կազմավորող գործոնները (օրինակ՝ ազատություն, հավասարություն, արդարություն) շատ ավելի արագ են ենթարկվում իմաստային փոփոխությունների, քան հանրային գիտակցությունը կարողանում է մարսել և ընդունել այդ փոփոխությունները՝ որպես սեփական կյանքը կազմակերպելու և ուղղորդելու անհրաժեշտ միջոց կամ արժեք, կարող ենք եզրակացնել՝

- հանրային և անհատական գիտակցությունում իրավունքի արժեքային իմաստը կորչում է, որն ազդում է իրավունքի՝ որպես կայուն և ապահով կյանքի երաշխավորման նշանակության վրա: Իսկ թե ինչն է փոխարինում իրավունքի թողած բաց տարածությանը, կախված է հանրության զգայական գերլարվածության աստիճանից: Այն կարող է կտրուկ արթնացնել հանրության ստեղծագործ ներուժը կամ զարկ տալ կազմաքանդող և էնտրոպիկ ուժերին:

- Հանրությունում անդառնալիորեն աճում է անորոշության քանակը, և հանրության գիտակցության հիմնական շեշտը դրվում է անվտանգային և էկզիստենցիալ նշանակության հարցերի վրա՝ պահանջ-մունքների բավարարման էներգիան իջեցնելով Մաալոյի բուրգի ստորին հատված: Սրա արդյունքում հանրությունում աճում են կրոնական, երբեմն էլ ծայրահեղ գաղափարական հոսանքները, որոնք իրավունքը կտրում են դրա արժեքային հենքից և նույնացնում պոզիտիվացված օրենքի հետ: Այս գործընթացը սնուցում է տոտալիտարիզմի աճը:

Երրորդ հարցն առ այն, թե ի՞նչ է կատարվում իրավունքի հետ, երբ սոցիալական արագացող փոփոխությունների պատճառով իրավունքի պոզիտիվացման գործընթացը մեծապես պայմանավորվում է ոչ թե իրավունքի հայտնաբերման ու մասնավոր և հանրային շահերի հավասարակշռության, այլ քաղաքական նպատակահարմարության գործոններով, ուղղված է արդեն «տեսանելի», «շոշափելի» իրավունքի դրսևորումներին:

Այսինքն, եթե առաջին հարցն ուղղված էր այն միջավայրին, որտեղ իրավունքը գործում է, երկրորդը՝ իրավունքի ներսում տեղի ունեցող գործընթացներին, երրորդ հարցն արդեն փորձելու է պատասխանել, թե իրավունքն իր արտահայտման ձևի պայմաններում օրենքի վերածվելիս ինչ մարտահրավերների է առերեսվում:

Քանի որ քառսի սահմանայնությունում սոցիալական երևույթները գնալով բարդանում են, և մարդկանց, սոցիալական ու պետական ինստիտուտների փոխկապվածությունը, միմյանց վրա դրականորեն կամ բացասականորեն ազդելու հավանականությունը բազմակի ավելանում են, ինչպես նաև անկանխատեսելի գործոններով պայմանավորված՝ քաղաքական ու այլ գործընթացները դառնում են առավել զգայուն ու գրգռված, պետական կառավարումը ևս ձեռք է բերում համալիրության որակներ, ինչն իր հերթին ազդում է օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների իրականացման վրա:

Իրավունքի պոզիտիվացման գործով մեծապես զբաղվում է օրենսդիրը, որը քաղաքական մարմին է՝ ծանրաբեռնված այդ պահի (հատկապես՝ սոցիալական քառսի սահմանայնությունում) քաղաքական նպատակահարմարություններին հագուրդ տալու ոչ այնքան թաքուցյալ կամքով: Կամքով, որը, բնականաբար, քաղաքական է, և արագ զարգացող միջավայրային փոփոխությունների պայմաններում հանգելու է ինքնապահպանման պահանջմունքի և ոչ թե՛ ավտորիտական ցանկությունների կյանքի կոչմանը: Սա սպասարկելու է խմբային, անձնական շահերը: Եթե անգամ չսպասարկի խմբային կամ անձնական շահերը, այնուամենայնիվ այն հեռացած է լինում իրավունքի հայտնաբերման առաքելությունից, այլ օժտված է լինելու միայն քաղաքական կամքը օրենքի մակարդակ ամեն կերպ բարձրացնելու բացարձակ կամքով: Միգուցե քաղաքական իշխանությունը, որ ունի օրենսդրական գերակայության հնարավորություն, դա ցանկանա անել հանուն իր արդարության և ազնվության պատկերացումների՝ հիմնվելով իր տարբերվող ընկալումների վրա, սակայն նախորդ խնդրի պարագայում մենք արդեն տեսանք, որ դա ավելի է խորացնում համալիրության որակները համակարգում՝ հանգեցնելով անորոշության քանակի աճին, ինչն էլ իր հերթին համակարգն ու սոցիալական կառուցվածքը դարձնում է խոցելի՝ *«համալիրություն x անորոշություն = խոցելիություն»*¹² բանաձևով:

Արդյունքը լինում է այն, որ իրավունքի հայտնաբերման և օրինաստեղծագործության գործընթացում օրենսդիրը (շատ երկրներում և նաև Հայաստանում՝ գործադիրը) առաջնորդվում է ոչ միայն հիմնականում, այլև բացառապես քաղաքական նպատակահարմարությամբ՝ մոռանալով իրավունքի հայտնաբերման առաքելությունը, որ խարսխված պետք է լինի ցանկացած օրինաստեղծման և օրենսդրական աշխատանքում:

Մի կողմից քաղաքական իշխանությունը չի գտնում այլ տարբերակ, որովհետև մարտահրավերներն այնքան արագ են ի հայտ գալիս, կերպափոխվում և նոր, անակնկալ մարտահրավերների շղթա առաջացնում, որ օրենսդրական, այդ թվում՝ ենթաօրենսդրական ակտերի ընդունման աշխատանքի դանդաղությունն ու ծանրությունն այլևս չեն կարողանում արդյունավետորեն արձագանքել դրանց, իսկ մյուս կողմից՝ նույն քաղաքական իշխանությունը դրա մեջ տեսնում է հնարավորություն սեփական իշխանությունն ընդարձակելու և իր արդարության պատկերացումները պարտադրելու համար:

Օբյեկտիվորեն սա հանգեցնում է կարճաժամկետ, դիպվածային և դրվագային օրենսդրական արձագանքների, որոնք որքան դրվագային են լինում, այնքան բարձրացնում են հաջորդ մարտահրավերների անորոշությունը թե՛ քանակի, թե՛ որակի առումով: Սա շատ նման է գլորվող ձնագնդիկին, որն ինչքան գլորվում է, այնքան մեծանում է: Այսինքն, որքան շատ է այս մեթոդով փորձ արվում արձագանքել խնդիր-

¹² Sté u J. Marczyk, նշվ. աշխ., էջ 106:

ներին, այնքան խնդիրների քանակը, խճճվածությունն ու բարդությունը մեծանում են, որի լուծման միակ գործիքը, որ գտնվում է քաղաքական իշխանության ձեռքին, կրկին կարգավորող նորմերի (օրենքներ, ենթաօրենսդրական ակտեր) քանակի աճն է, ինչը մեծացնում է խնդիրների համալիրությունը, և շրջապտույտում համակարգն իբր պայքարում է էնտրոպիայի (անկարգավորվածության) դեմ, բայց ընդամենն ավելացնում է նույն էնտրոպիայի քանակը, ինչն էլ համակարգը քառսի սահմանայնությունից տանում է դեպի անդառնալի քառս: Ցանկացած հաջորդ օրենսդրական քայլ ավելացնում է անկարգավորվածությունը համակարգում՝ նպաստելով հանրային փոխկապվածության նախկին կառուցակարգերի թուլացմանը և/կամ վերացմանը:

Հանրային գիտակցությունում ևս փոփոխություններն ակնառու են լինում: Դրանք դրսևորվում են հիմնականում նախորդ խնդրի տրամաբանությամբ, այն է՝ աճում է իրավական նիհիլիզմը, և միջանձնային հարաբերությունների կարգավորման բնագավառում իրավունքի դերը կտրուկ անկում է ապրում՝ տեղը զիջելով հիմնականում ավանդական, սովորութային, բարոյական ու կրոնական նորմերին:

Հետևաբար, պատասխանելով **երրորդ հարցին** առ այն, թե **ի՞նչ է կատարվում իրավունքի հետ, երբ սոցիալական արագացող փոփոխությունների պայմաններում իրավունքի պոզիտիվացման գործընթացը մեծապես պայմանավորվում է ոչ թե իրավունքի հայտնաբերման ու մասնավոր և հանրային շահերի հավասարակշռության, այլ քաղաքական նպատակահարմարության գործոններով**, կարող ենք եզրակացնել՝

- իրավունքը մեծապես դադարում է իրավունք լինելուց և դառնում է իշխող ուժի կամքի արտահայտման ամենաարդյունավետ ձևը՝ նպաստելով ինքնապահպանությամբ պայմանավորված օրենքի հակաիրավականացմանը և կարճաժամկետ թիրախներին միտված՝ սակավակյաց ու հաճախ փոփոխվող օրենքների ընդունմանը: Եվ դա հանրային գիտակցության մեջ ներդրվում է որպես օբյեկտիվորեն հնարավոր միակ արդյունավետ լուծումը արագ փոփոխվող միջավայրում ճիշտ կողմնորոշվելու համար: Սակայն փաստացի ավելանում է համակարգի ներսում անորոշության քանակը: Ցանկացած հաջորդ օրենսդրական քայլ ավելացնում է անկարգավորվածությունը համակարգում՝ նպաստելով հանրային փոխկապվածության նախկին կառուցակարգերի թուլացմանը և/կամ վերացմանը:

Մրանք այն մի քանի մարտահրավերներն ու դրանց հետևանքներն են, որոնց իրավունքն առերեսվում է ժամանակակից աշխարհի առանձին հանրույթներում տիրող սոցիալական քառսի սահմանայնություններում: Այդպիսի մի իրավիճակ էլ ունենք Հայաստանի Հանրապետությունում, որը, վերջին երեք տասնամյակում դեռևս հաղթահարած չլինելով պետականաշինության անցումային փուլի բիֆուրկացիաներով (ճյուղավորումներով) լի ճանապարհը, վերջին մի քանի տարում

ստիպված է բախվել սոցիալական քաոսի սահմանայանության մարտահրավերներին՝ չունենալով բավականաչափ կամ ավելի ճիշտ՝ սպառած լինելով անհրաժեշտ քաղաքական ու պետաիրավական ներուժը դա հաղթահարելու համար:

Քաղաքական և պետաիրավական ներուժի ոչ բավարար լինելը, ասել է թե՛ վերոնշյալ մարտահրավերները հաղթահարելու գործիքակազմի ծանրության կենտրոնը տեղափոխում է նոր տեսակի ու որակի մարդ-անհատների ձևավորման դաշտ, ովքեր կրթության, գիտության, արվեստի, մշակույթի և այլ՝ փափուկ, բայց հաստատուն ուժի դրսևորման միջոցներով պետք է փորձեն նորից իմաստավորել այն, ինչը դարձել է անիմաստ և/կամ անհասկանալի:

Մեծ հաշվով՝ սա բազմիցս է կրկնվել Հայոց պատմության ընթացքում:

TARON СИМОНЯН – *Вызовы права на грани социального хаоса.* – В статье делается попытка ответить на три вопроса, которые тесно связаны с вызовами, стоящими перед правом на грани социального хаоса:

- Что происходит с правом, когда динамика социальных изменений ускоряется настолько, что общая цель и смысл сосуществования нарушаются, теряются или трансформируются, устраняя точки и направления социальной гравитации?

- Что происходит с правом, когда составляющие его факторы (например, свобода, равенство, справедливость) претерпевают семантические изменения намного быстрее, чем общественное сознание способно переварить, принять эти изменения как необходимое средство или ценность организации и управления своей собственной жизни?

- Что происходит с правом, когда процесс позитивизации права в условиях ускоряющихся социальных изменений во многом обусловлен не раскрытием права и равновесием частных и общественных интересов, а факторами политической целесообразности?

Ключевые слова: *социальный хаос, край хаоса, неопределенность, сложность, социальные изменения, изменение ценностных основ права, правовое восприятие, правовое сознание*

TARON SIMONYAN – *The Challenges of Law on the Edge of Social Chaos.* – An attempt has been made in the article to answer three questions that are closely related to the challenges the law faces on the edge of social chaos:

- What happens to the law when the dynamics of social change accelerate so much that the general purpose and meaning of coexistence is disturbed, lost or transformed, eliminating the points and directions of social gravitation?

- What happens to law when the constituent factors of law (e.g., freedom, equality, justice) undergo semantic changes much faster than the public consciousness is able to digest, accept those changes as necessary means or value of organizing and directing its own life?

- What happens to the law when the process of positivization of law in the conditions of accelerating social changes is largely conditioned not by the discovery of the law and the equilibrium of private and public interests, but by the factors of political expediency?

Key words: *social chaos, edge of chaos, uncertainty, complexity, social change, change of value bases of law, legal perception, legal consciousness*

**ԲՅՈՒՋԵՆԵՐԻ ԿԱՏԱՐՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ
ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՈՐՈՇ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ**

ՀԱՅԿ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Բյուջեների կատարման հետ կապված հարաբերությունները թեև բավականաչափ մանրամասն օրենսդրական կարգավորման առարկա են, այդուհանդերձ վերջին ժամանակներում տարբեր հարթակներում քննարկվում և ոչ միշտ են միանշանակ ընկալվում: Խոսքը, մասնավորապես, «Ազգային ժողովի կանոնակարգ» սահմանադրական օրենքի 20-րդ հոդվածի 1-ին մասի հիմքով պատգամավորների ընդհանուր թվի առնվազն մեկ քառորդի պահանջով ստեղծված «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի կողմից հավաքագրված և Հայաստանի Հանրապետության պետական բյուջե փոխանցված միջոցների օգտագործումը ուսումնասիրող քննիչ հանձնաժողովի ուսումնասիրությունների շրջանակներում տեղի ունեցող քննարկումների մասին է¹: Մի կողմ թողնելով ոչ պակաս հետաքրքիր և ինքնուրույն տեսագործնական նշանակություն ունեցող այն հարցը, թե որքանով է հանձնաժողովի քննության առարկան համահունչ Սահմանադրությամբ և «Ազգային ժողովի կանոնակարգ» սահմանադրական օրենքով քննիչ հանձնաժողովների իրավասությանը ներկայացվող պահանջներին, սույն աշխատանքի շրջանակներում փորձ կարվի բացահայտելու Հայաստանի Հանրապետությունում բյուջեների կատարման գործընթացի հիմնադրույթները, իսկ ուսումնասիրության արդյունքները կարող են նպաստել խնդրո առարկա հարաբերությունների իրավական կարգավորման կատարելագործմանը:

Բանալի բառեր – բյուջե, բյուջեի գործընթաց, բյուջեի կատարում, բյուջեի կատարման կազմակերպում, գանձապետարան, գանձապետական նախնական հսկողություն

Հայաստանի Հանրապետության բյուջետային համակարգը սահմանված, իսկ բյուջետային գործընթացը կարգավորված է «Հայաստանի Հանրապետության բյուջետային համակարգի մասին» օրենքով, որի գործողությունը տարածվում է Հայաստանի Հանրապետության բյուջետային համակարգի բոլոր մակարդակների բյուջեների վրա:

Որևէ պետության բյուջետային համակարգի կառուցվածքը կախված է տվյալ պետության կառուցվածքի ձևից: Ըստ այդմ՝ Հայաստանի Հանրապետության կառուցվածքի պարզ (ունիտար) ձևով² պայմանավորված՝ Հայաստանի Հանրապետության բյուջետային համակարգը

¹ Առավել մանրամասն տե՛ս <http://parliament.am/committees.php?do=show&ID=111230&lang=arm>

² Պետության կառուցվածքի ձևի մասին առավել մանրամասն տե՛ս Ա. Գ. Վաղարշյան, Պետության և իրավունքի տեսություն-1: Դասախոսություններ: ԵՊՀ, Եր., 2016, էջ 151:

հետևյալ երկու մակարդակների բյուջեների ամբողջությունն է՝

ա) առաջին մակարդակ՝ պետական բյուջե.

բ) երկրորդ մակարդակ՝ համայնքների բյուջեներ:

Պետական և համայնքի բյուջեներն իրենց հերթին «Հայաստանի Հանրապետության բյուջետային համակարգի մասին» օրենքով բնորոշվում են որպես պետությանը և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին Սահմանադրությամբ և օրենքներով վերապահված լիազորությունների իրականացման համար անհրաժեշտ դրամական միջոցների ձևավորման և ծախսման **որոշակի ժամանակահատվածի ֆինանսական ծրագրեր**, իսկ բյուջեների կատարումը պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների՝ համապատասխանաբար պետական և համայնքների բյուջեների մուտքերի ձևավորման և ելքերի իրականացման կանոնակարգված գործունեությունն է:

«Հայաստանի Հանրապետության բյուջետային համակարգի մասին» օրենքի 15-րդ հոդվածի 3-րդ մասը սահմանում է, որ բյուջեների կատարման կազմակերպումն իրականացնում է պետական լիազորված մարմինը՝ ի դեմս ՀՀ ֆինանսների նախարարության, իսկ նույն օրենքի 4-րդ մասի համաձայն՝ բյուջեների կատարման կարգը **նույն օրենքի հիման վրա** սահմանում է Կառավարությունը: Ընդ որում, բյուջեների կատարման կարգով սահմանվում են՝

ա) բյուջեների կատարման հիմնական սկզբունքը,

բ) բյուջեների կատարման ապահովման համար անհրաժեշտ փաստաթղթերի ձևերը, փաստաթղթաշրջանառության կարգը, ժամկետները, ծավալները,

գ) բյուջեների կատարման ժամանակ բյուջետային համակարգի սուբյեկտների պարտականությունները և իրավունքները,

դ) հաստատված բյուջեների հիման վրա եռամսյակային համամասնությունների սահմանման կարգը,

ե) բյուջեների կատարման ժամանակ, նույն օրենքին համապատասխան, բյուջետային հատկացումների կրճատման և ինդեքսավորման կիրառման և դադարեցման դրույթները, դրանց կիրառման կարգը,

զ) նույն օրենքի 23-րդ և 33-րդ հոդվածներով սահմանված թույլատրելի չափաքանակների շրջանակներում բյուջեների կատարման ընթացքում դրանցում փոփոխություններ կատարելու կարգը,

է) բյուջեների պահուստային ֆոնդից ֆինանսավորման կարգը,

ը) բյուջեների կատարման գործընթացի այլ դրույթներ:

Այստեղ ուշադրության է արժանի այն հանգամանքը, որ օրենսդիրը, հստակ տարանջատելով «բյուջեների կատարում» և «բյուջեների կատարման կազմակերպում» գործընթացները, սահմանել է դրանցից միայն առաջինի հասկացությունը՝ չբացահայտելով «բյուջեների կատարման կազմակերպում» գործընթացի բովանդակությունը, որը կփորձենք սահմանել սույն աշխատանքի շրջանակներում:

Օրենսդրական վերոնշյալ լիազորության ուժով Կառավարությունն իր 2018 թվականի հունիսի 15-ի թիվ 706-Ն որոշմամբ հաստատել է բյուջեների կատարման կարգը (այսուհետ՝ Կարգ) համաձայն նույն որոշման հավելվածի՝ ի թիվս այլնի ուժը կորցրած ճանաչելով Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2002 թվականի հունվարի 18-ի «Հայաստանի Հանրապետության պետական և համայնքների բյուջեների կատարման կարգը հաստատելու մասին» № 48 որոշումը:

«Հայաստանի Հանրապետության բյուջետային համակարգի մասին» օրենքով և Կարգով բյուջեների կատարման հիմքում դրվել է միասնական դրամարկղի սկզբունքը, որը նախատեսում է բյուջեների բոլոր մուտքերի մուտքագրումը և ելքերի կատարումը՝ պետական լիազորված մարմնի միասնական գանձապետական հաշվով:

Հարկ է միաժամանակ նկատի ունենալ, որ բյուջեների կատարման գործընթացը, միասնական դրամարկղի սկզբունքից գատ, առաջին հերթին հիմնված է «Հայաստանի Հանրապետության բյուջետային համակարգի մասին» օրենքով ՀՀ բյուջետային համակարգի հիմքում դրված ընդհանուր սկզբունքների վրա: Դրանք են.

- ա) բյուջետային համակարգի միասնականություն,
- բ) բյուջետային համակարգի մեջ մտնող տարբեր մակարդակների բյուջեների միջև բյուջետային մուտքերի և ելքերի տարանջատում,
- գ) բյուջեների ինքնուրույնություն,
- դ) բյուջեների մուտքերի և ելքերի արտացոլման լրիվություն,
- ե) բյուջեների հաշվեկշռվածություն,
- զ) բյուջետային ելքերի ամբողջական (համախառն) ծածկվածություն,
- է) բյուջետային միջոցների օգտագործման արդյունավետություն,
- ը) բյուջեների հրապարակայնություն,
- թ) բյուջետային միջոցների հասցեագրվածություն և նպատակայնություն,
- ժ) բյուջեների իրատեսություն:

Այս համատեքստում բոլորովին պատահական չի թվում բյուջեների կատարման կարգը սահմանելու՝ «Հայաստանի Հանրապետության բյուջետային համակարգի մասին» օրենքով Կառավարությանը լիազորություն վերապահող նորմի այնպիսի ձևակերպումը, որը պարտավորեցնում է համապատասխան կարգը սահմանել ***նույն օրենքի հիման վրա*** Ակնհայտ է, որ այստեղ օրենսդիրն առաջին հերթին նկատի ունի համապատասխան հարաբերությունների իրավական կարգավորումը՝ ըստ ՀՀ բյուջետային համակարգի հիմքում դրված ընդհանուր սկզբունքների:

Հայաստանի Հանրապետության գանձապետական համակարգը (այսուհետ՝ գանձապետարան) սահմանված, իսկ գանձապետարանի գործունեության հետ կապված հարաբերությունները կարգավորված են «Գանձապետական համակարգի մասին» օրենքով: Գանձապետարանը պետական ֆինանսների կառավարման բնագավառում Հայաս-

տանի Հանրապետության կառավարության կողմից լիազորված պետական մարմնի (ՀՀ ֆինանսների նախարարության) նույն օրենքով նախատեսված խնդիրների իրականացման կազմակերպումն ապահովող կառուցվածքային ստորաբաժանումների ամբողջությունն է, որը նույն օրենքով նախատեսված խնդիրների իրագործման ժամանակ հանդես է գալիս լիազոր մարմնի (ՀՀ ֆինանսների նախարարության) անունից:

Սույն աշխատանքի շրջանակներում առաձին հիշատակման են արժանի «Գանձապետական համակարգի մասին» օրենքով գանձապետարանի առջև դրված հետևյալ խնդիրները,

ա) Հայաստանի Հանրապետության և համայնքների դրամական միջոցների կառավարման և ծախսերի ֆինանսավորման կազմակերպումը,

բ) Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ սահմանված կարգով պետական և համայնքների բյուջեների **կատարման կազմակերպումը**,

գ) Հայաստանի Հանրապետության և համայնքների տնօրինության տակ գտնվող դրամական միջոցների մուտքագրման և դրանց հաշվին ծախսերի լիազոր մարմնի գանձապետական միասնական հաշվով կատարման կազմակերպումը,

դ) պետական և համայնքների բյուջեների կատարման ընթացքում պետական հիմնարկների կողմից կատարվող վճարումների նկատմամբ **նախնական հսկողության իրականացումը**:

Հաշվի առնելով բյուջեների կատարման վերաբերյալ վերը ներկայացված վերլուծությունը՝ առաջին հերթին ուշադրության է արժանի այն հանգամանքը, որ թվարկված խնդիրներից առաջին 3-ն այս կամ այն չափով միմյանց կրկնությունն են, իսկ բոլորը միասին կարող են համախմբվել «Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ սահմանված կարգով պետական և համայնքների բյուջեների կատարման կազմակերպում» ձևակերպման ներքո:

Ուշագրավ է նաև այն իրողությունը, որ «Գանձապետական համակարգի մասին» օրենքում ևս օրենսդիրը առանձնացրել է «բյուջեների կատարման կազմակերպում» գործընթացը՝ որպես գանձապետարանի առանցքային խնդիր, բայց դարձյալ չի սահմանել դրա բովանդակությունը: Այստեղ օրենսդիրը սահմանափակվել է միայն լիազոր մարմնին Հայաստանի Հանրապետության պետական և համայնքների բյուջեների կատարման կազմակերպումը **օրենսդրությամբ սահմանված կարգով** ապահովելու պահանջ ներկայացնելով:

Ենթադրությունն այն է, որ այստեղ օրենսդիրը նկատի ունի բյուջեների կատարման կարգը սահմանող և «Հայաստանի Հանրապետության բյուջետային համակարգի մասին» օրենքով Կառավարության ընդունմանը վերապահված ենթաօրենսդրական նորմատիվ ակտը:

Ըստ Սահմանադրության «Օրինականության սկզբունքը» վերտա-

ռությանը 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասի՝ Սահմանադրության և օրենքների հիման վրա և դրանց իրականացումն ապահովելու նպատակով Սահմանադրությամբ նախատեսված մարմինները կարող են օրենքով լիազորվել ընդունելու ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտեր: Լիազորող նորմերը պետք է համապատասխանեն իրավական որոշակիության սկզբունքին:

Սահմանադրական դատարանն իր մի շարք որոշումներում անդրադարձել է իրավական որոշակիության սահմանադրական պահանջների բովանդակությանը՝ արձանագրելով, մասնավորապես, ներքոնշյալը.

ա) «(...) իրավական պետության կարևորագույն հատկանիշներից է իրավունքի գերակայությունը, որի ապահովման գլխավոր պահանջներից են իրավական որոշակիության սկզբունքը, իրավահարաբերությունների կարգավորումը բացառապես այնպիսի օրենքներով, որոնք համապատասխանում են որակական որոշակի հատկանիշների հստակ են, կանխատեսելի, մատչելի» (ՄԴՌ-1270).

բ) «(...) օրենքը պետք է համապատասխանի նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի մի շարք վճիռներում արտահայտված այն իրավական դիրքորոշմանը, համաձայն որի՝ որևէ իրավական նորմ չի կարող համարվել «օրենք», եթե այն չի համապատասխանում իրավական որոշակիության (...) սկզբունքին, այսինքն՝ ձևակերպված չէ բավարար աստիճանի հստակությամբ, որը թույլ տա իրավունքի սուբյեկտին դրա հետ համատեղել իր վարքագիծը» (ՄԴՌ-630).

գ) «Իրավական պետության սկզբունքը, ի թիվս այլոց, պահանջում է նաև իրավական օրենքի առկայություն: Վերջինս պետք է լինի բավականաչափ մատչելի՝ իրավունքի սուբյեկտները պետք է համապատասխան հանգամանքներում հնարավորություն ունենան կողմնորոշվելու, թե տվյալ դեպքում ինչ իրավական նորմեր են կիրառվում: Նորմը չի կարող համարվել «օրենք», եթե այն ձևակերպված չէ բավարար ճշգրտությամբ, որը թույլ կտա իրավաբանական և ֆիզիկական անձանց դրան համապատասխանեցնել իրենց վարքագիծը. նրանք պետք է հնարավորություն ունենան կանխատեսելու այն հետևանքները, որոնք կարող է առաջացնել տվյալ գործողությունը» (ՄԴՌ-753).

դ) «(...) իրավական որոշակիության ապահովման տեսանկյունից օրենսդրության մեջ օգտագործվող հասկացությունները պետք է լինեն հստակ, որոշակի և չհանգեցնեն տարաբնույթ մեկնաբանությունների կամ շփոթության» (ՄԴՌ-1176).

ե) «(...) իրավական որոշակիությունը նաև իրավական անվտանգության կարևոր բաղադրիչ է, որով, ի թիվս այլնի, ապահովվում է նաև վստահությունը հանրային իշխանության և նրա հաստատությունների նկատմամբ,

(...) իրավական պետությունում բացառապես որոշակի՝ կանխատեսելի, հստակ և բոլորի համար մատչելի օրենսդրական կարգավո-

րումների միջոցով պետք է երաշխավորվի առկա իրավակարգի հետագա գոյության նկատմամբ վստահության պաշտպանությունը,

(...) հաշվի առնելով կենսական հարցերի բազմազանությունը և նորմաստեղծ ճանապարհով բոլոր իրավիճակներին արձագանքելու անհնարինությունը՝ օրենսդրական և ենթաօրենսդրական կարգավորումների որոշակիության պահանջը չի բացառում անորոշ իրավական հասկացությունների ամրագրումն օրենքներում և ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտերում, սակայն այն պարտադիր պետք է ուղեկցվի նման հասկացությունների համարժեք, իսկ նույնական դեպքերում՝ միատեսակ մեկնաբանությամբ, առանց որի անհնարին կլինի փաստել այդ դրույթների կանխատեսելիությունը» (ՄԴՈ-1488)։

զ) «(...) իրավունքի գերակայության սկզբունքի որդեգրման շրջանակներում օրենքում ամրագրված իրավակարգավորումները պետք է անձի համար կանխատեսելի դարձնեն իր իրավաչափ ակնկալիքները։ Բացի դրանից, իրավական որոշակիության սկզբունքը, լինելով իրավական պետության հիմնարար սկզբունքներից մեկը, ենթադրում է նաև, որ իրավահարաբերությունների բոլոր սուբյեկտների, այդ թվում՝ իշխանության կրողի գործողությունները պետք է լինեն կանխատեսելի ու իրավաչափ» (ՄԴՈ-1213)։

Մինչդեռ բովանդակային ակնհայտ տարանջատվածության այս պայմաններում «բյուջեների կատարում» և «բյուջեների կատարման կազմակերպում» գործընթացների անհարկի նույնացումը և բյուջեների կատարման կարգը սահմանելու օրենքով վերապահված լիազորության շրջանակներում տարասեռ հասարակական հարաբերությունների կարգավորումը Կառավարության 2018 թվականի հունիսի 15-ի թիվ 706-Ն որոշմամբ օրինականության սահմանադրական սկզբունքի տեսանկյունից անընդունելի են։

Ընդ որում, ուշադրության է արժանի նաև այն հանգամանքը, որ նույնիսկ բյուջեների կատարման կարգը սահմանելու հարցում օրենսդիրը բավարար հետևողականություն չի դրսևորել։ Այսպես, ինչպես արդեն վերը ներկայացվել է, «Հայաստանի Հանրապետության բյուջետային համակարգի մասին» օրենքի 15-րդ հոդվածը ոչ միայն լիազորում է Կառավարությանը սահմանելու բյուջեների կատարման կարգը, այլև ուրվագծում է դրա կարգավորման առարկան, ինչը օրինականության սահմանադրական սկզբունքի տեսանկյունից կլինի միանգամայն ընդունելի, եթե օրենսդիրը Կառավարության իրավաստեղծագործության շրջանակները որոշակիացնելու և սահմանափակելու փոխարեն վերջինիս համար հայեցողության գրեթե անսահմանափակ դաշտ չստեղծեր։ Խոսքը մասնավորապես վկայակոչված հոդվածի 4-րդ մասի «ը» ենթակետի մասին է, որի համաձայն՝ բյուջեների կատարման կարգով *inter alia* սահմանվում են բյուջեների կատարման գործընթացի այլ դրույթներ։

Օրենսդրի անհետևողականության արդյունք է Կառավարության

2021 թվականի հունվարի 27-ի թիվ 97-Ն որոշումը, որով ծավալուն փոփոխությունների ու լրացումների է ենթարկվել ՀՀ կառավարության 2003 թվականի դեկտեմբերի 24-ի «Հայաստանի Հանրապետության պետական բյուջեից իրավաբանական անձանց սուբսիդիաների և դրամաշնորհների հատկացման կարգը հաստատելու մասին» № 1937-Ն որոշումը, և մանրամասն կանոնակարգվել են պետական բյուջեից իրավաբանական անձանց դրամաշնորհների հատկացման հետ կապված հարաբերությունները: Ուշագրավ է, որ, որպես նշված որոշման ընդունման հիմք, Կառավարությունը վկայակոչել է «Հայաստանի Հանրապետության բյուջետային համակարգի մասին» օրենքի 15-րդ հոդվածի 4-րդ մասի վերը քննարկված «ը» ենթակետը, ինչպես նաև «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» օրենքի 33-րդ և 37-րդ հոդվածները:

Պատկերն ամբողջացնելու համար անհրաժեշտ ենք համարում նշել նաև, որ ՀՀ կառավարության 2003 թվականի դեկտեմբերի 24-ի «Հայաստանի Հանրապետության պետական բյուջեից իրավաբանական անձանց սուբսիդիաների և դրամաշնորհների հատկացման կարգը հաստատելու մասին» № 1937-Ն որոշումը առհասարակ զուրկ էր որևէ լիազորող նորմի վկայակոչումից, ինչն ակնհայտորեն հակասում է Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի և «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» օրենքի 13-րդ հոդվածի 1-ին մասի պահանջներին, ուստի Կառավարության 2021 թվականի հունվարի 27-ի թիվ 97-Ն որոշումը մասնակի լուծել է այդ խնդիրը:

Մյուս կողմից, հաշվի առնելով բյուջեների կատարման գործընթացի օրենսդրական սահմանումը և այն հանգամանքը, որ սուբսիդիաները և դրամաշնորհները բյուջետային էլքեր են, պարզ է դառնում, որ դրանց հատկացման հետ կապված հարաբերությունները ևս բյուջեների կատարման գործընթացի մաս են:

Վերը ներկայացվածը մեկ անգամ ևս հաստատում է այն իրողությունը, որ թե՛ օրենսդիրը և թե՛ Կառավարությունը գործնականում նույնացնում են բովանդակությամբ լիովին տարբեր «բյուջեների կատարում» և «բյուջեների կատարման կազմակերպում» գործընթացները, ինչը, մեր կարծիքով, «բյուջեների կատարման կազմակերպում» գործընթացը օրենքով չսահմանելու և չկարգավորելու կամ ենթաօրենսդրական ակտով կարգավորման ինքնուրույն լիազորություն չնախատեսելու հետևանք է:

Ամբողջացնելով սույն հետազոտության շրջանակներում մինչ այս ներկայացված վերլուծությունները՝ կարծում ենք, որ բյուջեների կատարման կազմակերպումն անհրաժեշտ է օրենքով բնորոշել որպես ***գանձապետարանի կողմից միասնական դրամարկղի սկզբունքի հիման վրա իրականացվող պետական և համայնքների բյուջեների մուտքերի ձևավորման և էլքերի իրականացման ապահովմանն ուղղված գործառնությունների ամբողջություն:***

Ինչ վերաբերում է բյուջեների կատարման կազմակերպման գոր-

ծընթացի կարգավորմանը, ապա, հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ գանձապետարանը գործադիր իշխանության համակարգում գործող ՀՀ ֆինանսների նախարարության անունից հանդես եկող՝ վերջինիս կառուցվածքային ստորաբաժանումների ամբողջությունն է, կարծում ենք, որ բյուջեների կատարման կազմակերպման գործընթացի կարգը սահմանելու լիազորությունն անհրաժեշտ է օրենքով վերապահել Կառավարությանը՝ պահպանելով Սահմանադրության 6-րդ հոդվածով լիազորող նորմերի որոշակիությանը ներկայացվող պահանջները:

Հոդվածի այս մասում հարկ ենք համարում առանձին ուսումնասիրել նաև «Գանձապետական համակարգի մասին» օրենքով գանձապետարանի առջև դրված պետական և համայնքների բյուջեների կատարման ընթացքում պետական հիմնարկների կողմից կատարվող վճարումների նկատմամբ նախնական հսկողության իրականացման խնդիրը և դրա իրավական կարգավորումը:

Նկատենք, որ գանձապետական միասնական հաշիվը գանձապետական համակարգի առանցքային տարրերից է, ինչը հնարավորություն է տալիս համախմբելու Հայաստանի Հանրապետությանն ու համայնքներին պատկանող դրամական միջոցները և ապահովելու հանրային ֆինանսների արդյունավետ կառավարման համակարգ: Գանձապետական միասնական հաշվի ներդրմամբ, ի թիվս այլ առավելությունների, ձևավորվել է բյուջեների կատարման նկատմամբ նախնական գանձապետական հսկողություն իրականացնելու հնարավորություն, ***որի կարգը սահմանում է Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը:*** Նախնական հսկողության շրջանակներում, նախքան պետական հիմնարկների անվամբ բացված գանձապետական հաշիվներից ֆինանսական միջոցների էլքագրումը, գանձապետարանում գնահատվում է պետական հիմնարկների կողմից իրականացվող ֆինանսական գործառնությունների համապատասխանությունը բյուջեների կատարման գործընթացը կարգավորող Հայաստանի Հանրապետության օրենքներով և այլ ակտերով սահմանված պահանջներին («Գանձապետական համակարգի մասին» օրենքի 17-րդ հոդվածի 1-ին և 2-րդ մասեր):

Կարգի 46-րդ կետի համաձայն՝ գանձապետարանը բյուջեների կատարման նկատմամբ նախնական հսկողություն է իրականացնում նույն կարգով վերապահված լիազորությունների կատարմամբ, որի արդյունքում, նախքան գանձապետական հաշիվներից ֆինանսական միջոցների էլքագրումը, գանձապետարանում ***նույն կարգի համաձայն*** ստուգվում է ԲՄԿ-ների³ կողմից իրականացվող ***ֆինանսական գործառնությունների համապատասխանությունը բյուջեների կատարման գործընթացը***

³ Կարգի 11-րդ կետի համաձայն՝ «Հայաստանի Հանրապետության բյուջետային համակարգի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով սահմանված բյուջետային հիմնարկները և իրավաբանական անձինք, որոնք ունեն Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությանը համապատասխան հաստատված նախահաշիվ, համարվում են բյուջետային հատկացումների ստորադաս կարգադրիչներ:

կարգավորող օրենքներով և այլ ակտերով սահմանված պահանջներին:

Անհամապատասխանության հայտնաբերման դեպքում ԲՄԿ-ների անվամբ բացված գանձապետական հաշվից ֆինանսական գործառույթները չեն կատարվում, որի մասին հաջորդ աշխատանքային օրը տեղեկացվում է ԲՄԿ-ն՝ ներկայացնելով չկատարման մասին հիմնավորում⁴:

Այստեղ հարկ է կրկին ընդգծել, որ բյուջեների կատարման կազմակերպման գործընթացի մաս կազմող հարաբերությունները կարգավորվել են Կառավարության՝ բյուջեների կատարման կարգը սահմանող որոշմամբ:

Երբեմն հայեցակարգային շփոթության կամ գուցե ցանկալի մեկնաբանության պատճառով բյուջեների կատարման նախնական հսկողության համակարգը դիտարկվում է որպես բյուջետային պարտքերի կանխարգելման գործիք: Իրականում նախնական հսկողության համակարգը հնարավորություն է ընձեռում ապահովելու միջոցների պարտադիր ելքագրումը գանձապետական հաշիվներից բացառապես օրենսդրությամբ սահմանված պահանջներին համապատասխան հիմքերի առկայության դեպքում: Բացի այդ, նախնական հսկողությունը ցանկացած պահի բյուջեների շրջանակներում ստանձնած պարտավորությունների վերաբերյալ տեղեկատվություն ստանալու հնարավորություն է տալիս, որը կարող է օգտագործվել բյուջեների կառավարման տարբեր գործառույթների բարելավման, օրինակ կանխիկ հոսքերի կառավարման արդյունավետությունը բարձրացնելու նպատակով⁵:

Նախնական գանձապետական հսկողությունը, լինելով բյուջետային կարգապահության ապահովման կարևորագույն գործիք, պատշաճ իրավական կարգավորման ենթարկված չէ: Մասնավորապես, ո՛չ վկայակոչված Կարգի, ո՛չ վերաբերելի իրավական ակտերի (ներառյալ ՀՀ ֆինանսների նախարարության, դրա գանձապետական ստորաբաժանումների կանոնադրությունների, վերջիններիս աշխատանքներում ներգրավված ծառայողների պաշտոնի անձնագրերի) համակարգային վերլուծությամբ մեզ չհաջողվեց վեր հանել գանձապետարանի կողմից ֆինանսական գործառույթների՝ բյուջեների կատարման գործընթացը կարգավորող օրենքներով և այլ ակտերով սահմանված պահանջներին համապատասխանության ստուգման ընթացակարգեր, որպիսի իրավիճակը իրավական որոշակիության սահմանադրական սկզբունքի տեսանկյունից անընդունելի է:

Անշուշտ, բյուջեների կատարման գործընթացի իրավական կարգավորումը չի սահմանափակվում ներկայացված հիմնահարցերով, սակայն սույն հետազոտության շրջանակներում ներկայացված խնդիրները, մեր կարծիքով, իրավական անվտանգության, որոշակիու-

⁴ Բյուջետային հատկացումների գլխավոր և ստորադաս կարգադրիչների մասին առավել մանրամասն տե՛ս **Ա. Մ. Ջանջուղազյան**, Բյուջեների կատարման գործընթացը Հայաստանի Հանրապետությունում: Եր., «Տեսեսագետ», 2007, էջ 38:

⁵ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 74:

թյան և բյուջետային կարգապահության տեսանկյունից ավելի առաջնահերթ են թվում:

АЙК АРУТЮНЯН – О некоторых вопросах правового регулирования процесса исполнения бюджетов. – В статье исследуются правовые основы комплексного процесса исполнения бюджетов. Результаты исследования устанавливают различия процессов исполнения и организации исполнения бюджетов, которые имеют не только теоретическое, но и практическое значение, поскольку позволяют выявить пробелы, недостатки правового регулирования указанных процессов, а также выявить основные пути их устранения.

В статье выдвигается определение организации исполнения бюджетов, и предлагаются методы совершенствования правового регулирования последнего. Согласно представленному в статье заключению, наличие предварительного казначейского контроля представляется как действенный способ обеспечения бюджетной дисциплины, однако правовые основы данного института подлежат тщательному правовому регулированию.

Ключевые слова: бюджет, бюджетный процесс, исполнение бюджета, организация исполнения бюджетов, казначейство, предварительный казначейский контроль

HAYK HARUTYUNYAN – On Some Issues of Legal Regulation of the Process of Execution of Budgets. – The article examines the legal foundations of the budget execution, which is quite a complex process. The results of the study highlight the differences between the budget execution and the organization of the budget execution, which are not only of theoretical, but also of practical importance, since they make it possible to identify the gaps and shortcomings existing in the legal framework regulating these processes, as well as to point out the main ways to eliminate them.

The article puts forward the definition of the organization of budget execution and suggests methods for improving the legal regulation thereof. In conclusion, the article suggests that the existence of the preliminary treasury control appears to be an effective way to ensure budgetary discipline, however, the legal foundations of this institution need a comprehensive and careful legal review.

Key words: budget, budget process, budget execution, organization of budget execution, treasury, preliminary treasury control

**ԻՐԱՎԱԿԱԶՄԱՎՈՐՄԱՆ ՓՈԻԼԻ ԴԵՐՆ ՆՈՐՄԱՍԵՂԾՄԱՆ
ԳՈՐԾՆԹԱՑՈՒՄ**

ՀԱՅԿ ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ

Ուսումնասիրությունը նվիրված է նորմաստեղծման գործընթացում իրավակազմավորման փուլի ազդեցության վերլուծությանը, ինչպես նաև դրա արդյունքների գնահատման գործընթացի քննարկմանը: Հայաստանի Հանրապետությունում նշյալ ոլորտը չի քննարկվել պատշաճ ինտենսիվությամբ, արդյունքում՝ պրակտիկան բավականին կաղում է: Ուսումնասիրության առաջնային խնդիրը իրավական նորմերի որակի բարելավմանն ուղղված առաջարկների ներդրումն է, ինչն անհրաժեշտ գործոն է իրավակիրառ պրակտիկայում հնարավոր խնդիրները լուծելու, իրավախախտումները նվազեցնելու համար:

***Բանալի բառեր** – իրավաստեղծագործություն, նորմաստեղծում, իրավական ակտ, իրավական արդյունավետություն, անվտանգության համակարգ, ուղեղային կենտրոն, վերլուծական կարողություն*

Հայաստանի Հանրապետության հռչակումը, նրա քաղաքական համակարգում բազմակարծության ընդունումը, շուկայական տնտեսության անցումը և տնտեսական նոր համակարգերի ձևավորումը, ժողովրդավարական արժեքների հռչակումը առաջնահերթորեն պահանջում էին նոր որակի հարաբերությունները կարգավորող իրավանորմերի մշակում, իրավաստեղծ աշխատանքի փորձառության ձևավորում և կատարելագործում: Նման որակների բացակայության պայմաններում իշխանությունները որդեգրեցին այլ երկրների փորձը փոխառելու, շատ դեպքերում՝ կրկնօրինակելու ճանապարհը: Եթե սկզբնական շրջանում դա լրացնում էր հարաբերությունների կարգավորման բացերը և համարվում բավարար նոր հարաբերությունների մասնակիցների իրավունքները և պարտականությունները սահմանելու համար, ապա հետագա զարգացումների, մասնավորապես քաղաքական և տնտեսական համակարգերի բովանդակային բարեփոխումների տեսանկյունից դրանք խիստ անբավարար էին: Այս առումով իրավական բացեր են ոչ միայն ոլորտը կարգավորող իրավական ակտի կամ դրանում համապատասխան հարաբերության կողմը կարգավորող դրույթի բացակայությունը, այլև գործող նորմերի անհամարժեք և անհամաչափ ազդեցությունը հասարակական հարաբերությունների վրա, ինչով էլ մեծապես պայմանավորված է իրավախախտումների թվի աճը:

Հարկ է նշել, որ պետական մարմինների իրականացրած նորմատիվ տեղծ աշխատանքի ծավալը բավականին մեծ էր: Միևնույն ժամանակ պետք է արձանագրել, որ հարաբերությունները կարգավորող իրավական ակտերում բացերն ու կոլիզիաները հետևանք են նորմատիվ գործընթացի փուլերի, ակնկալվող արդյունքի և ազդեցության հետևանքների նկատմամբ համակարգային ռազմավարական հայեցակարգի և գործողությունների բացակայության:

Վերոնշյալի հիմնական պատճառը իրավահարաբերությունների ծագման նախադրյալների, իրավունքի նորմի և իրավահարաբերության հարաբերակցության վերաբերյալ պատկերացումների խեղաթյուրումն է, հարաբերությունների կարգավորմանը իրադրային լուծումներ տալու արատավոր պրակտիկան, այդ դաշտում հանրային շահի հաշվառման մեխանիզմների անտեսումը և դրանց ձևավորման կամքի բացակայությունը: Մասնավորապես, իրավահարաբերությունների ծագման նախադրյալներ են համարվում այն պայմանները կամ գործոնները, որոնք առաջացնում, ծնում են իրավահարաբերություններ: Ընդ որում, իրավահարաբերությունների ծագման նախադրյալները լինում են, նյութական և իրավաբանական: Նյութական են մարդկանց կենսական շահերը և պահանջունքները, որոնց ազդեցության տակ մարդիկ մտնում են համապատասխան իրավահարաբերությունների մեջ: Եթե հասարակական հարաբերությունը իրավահարաբերության վերաձևելու իրավասություն ունեցող սուբյեկտը՝ պետությունը նյութական նախադրյալները հաշվառում և գնահատում է ոչ համարժեք իրականին, կամ այլ կերպ ասած՝ դրանք իրավունքի նորմերում ձևակերպում է հանրային ակնկալիքներին և պահանջունքներին հակառակ, ապա տվյալ հասարակության համակեցության միջավայրում խախտվում է պետության կողմից հանրային հետաքրքրությունների ու պահանջունքների համարժեք ընկալման սկզբունքը: Պետք է արձանագրել, որ հանրային հետաքրքրությունների անտեսումը կարող է լինել ինչպես պետական իրավաստեղծ մարմնի միտումնավոր աշխատանքի, այնպես էլ անգործության, ոչ պրոֆեսիոնալ մոտեցման արդյունք: Իրավահարաբերության իրավաբանական նախադրյալներ են իրավունքի նորմերը, իրավաբանական փաստերը և իրավասուբյեկտությունը: Միայն այս երեք նախադրյալների առկայության դեպքում են հնարավոր իրավահարաբերության ծագումը և գործողությունը: Ըստ այդմ, իրավահարաբերության ծագման նյութական և իրավաբանական հիմքերը նորմատիվ տեղծ աշխատանքը բաժանում են երկու փուլերի՝ իրավակազմավորում և իրավաստեղծում:

Նորմատիվ ծանցման կամ իրավասահմանման ամբողջական գործընթացում իրավակազմավորումն ու իրավաստեղծագործությունը հարաբերակցվում են որպես բովանդակության և ձևի կարգավորումներ, որտեղ իրավակազմավորումը բովանդակությունն է կամ նյութական կողմը, իսկ իրավաստեղծումը՝ դրա պաշտոնական իրավական ձևա-

կերպումն ու պետական հարկադրանքով երաշխավորումը:

Բաժանումը ունի էական պրակտիկ նշանակություն, քանի որ դրանում է արտացոլվում իրավական ակտի սոցիալական և իրավական լեգիտիմության համադրությունը, արդյունքում՝ իրավական ակտի որակի ապահովման երաշխիքները: ՀՀ-ում նորմաստեղծման երկու փուլերի ամբողջական իրացման բացակայությունը ձևավորել է հետևյալ խոցելի խնդիրները, որոնց լուծմանը պետք է նպատակաուղղել հայեցակարգային, օրենսդրական և մեթոդական առաջարկներ:

1. Իրավական ակտերի ձևական և նյութական կողմերի¹ անհամարժեք համադրումը, արդյունքում՝ հակաիրավական օրինականության իրավիճակի ձևավորումը², ինչը հանգեցնում է իրավախախտման և դրանց թվական աճի: Դա վկայում է իրավական ակտերի սոցիալական լեգիտիմության և ժողովրդավարության սկզբունքի ցածր աստիճանի մասին, ինչը պայմանավորված է նորմաստեղծման գործընթացում մասնակցայնության ցածր մակարդակով:

2. Իրավական անկայունություն կամ իրավական որոշակիության բացակայություն՝ պայմանավորված իրավական ակտերում հաճախակի փոփոխություններով, որոնք, սակայն, չեն արտացոլում հարաբերությունների զարգացման դինամիկան, այլ մեծապես պայմանավորված են տեխնիկական խնդիրներով և ոլորտային զարգացման ռազմավարական մտածողության բացակայությամբ: Ընդ որում, իրավական որոշակիության բացակայությունը կարող է պայմանավորված լինել ոչ միայն չհիմնավորված հաճախականությամբ իրավական փոփոխություններով, այլ նաև նորմերում ոչ հստակ կարգավորումներով, ինչը տարընթերցումների պատճառ է դառնում: Այս առումով հարկ է նշել, որ ռազմավարությունների առկայությունը դեռևս չի նշանակում ռազմավարական մտածողության առկայություն:

3. Իրավական ակտերի հիերարխիկ համակարգի խզումներ, որոնք բերում են նաև պետական մարմինների դերակատարումների կամ գործառույթների վերաբերյալ ոչ ճիշտ ընկալումների:

Քննարկվող ոլորտում ուսումնասիրությունների նպատակը իրավական ակտերի որակի բարելավմանն ուղղված և արդյունքում վերոնշյալ խնդիրների լուծմանը միտված առաջարկների ներկայացումն է և դրանց կենսագործման վերաբերյալ քաղաքականության մշակումը:

Վերոնշյալ խնդիրների լուծման նպատակով անհրաժեշտ է քննարկել նորմաստեղծման աշխատանքի երկու փուլերի՝ իրավակազմավոր-

¹ Իրավական ակտի ձևական կողմն արտացոլում է իրավաբանական տեխնիկայի կանոնների ապահովումը: Իրավական ակտի նյութական կողմն արտացոլում է բովանդակության ձևավորման տարբեր ուղղություններ՝ դրանց համապատասխանությունը հանրային պահանջներին, ինչպես նաև կարգավորման ազդեցությունը կրող հասարակական հարաբերությունների բնույթին:

² Իրավական օրենք և համապատասխանաբար իրավական օրինականությունը՝ օրենքի բովանդակության մեջ իրավունքի սկզբունքների ապահովումն է: Ըստ այդմ տարբերակվում են իրավունք և օրենք հասկացությունները:

ման և իրավաստեղծման հիմնարար խնդիրները ՀՀ-ում, որոնք մեկ ամբողջության մեջ կոչվում են նորմաստեղծում կամ իրավասահմանում: Ընդ որում, ի տարբերություն իրավաստեղծման փուլի իրավակարգավորումների, իրավակազմավորման գործընթացը ՀՀ-ում ըստ էության քննարկման առարկա չի դարձել, այն պետական կառավարման համակարգում չուսումնասիրված և չներդրված իրավական ինստիտուտ է և երբեմն քննարկման առարկա է դարձել տեսական մակարդակով: Այս առումով ուսումնասիրությունների շրջանակներում իրավական ակտերի որակի բարելավմանն ուղղված առաջարկները պետք է ներառեն ինչպես իրավակազմավորման, այնպես էլ իրավաստեղծման փուլերում առկա հիմնարար խնդիրները:

Իրավակազմավորման փուլի անհրաժեշտության հայեցակարգային հիմնախնդիրները և ՀՀ-ում ներդրման նախադրյալները

Նորմաստեղծման կամ իրավասահմանման գործընթացում իրավական երկու փուլերի իրավակազմավորման և իրավաստեղծման գործոնների համակարգային խնդրի կարևորությունը հետխորհրդային տարածքում քննարկման առարկա առաջին անգամ դարձրեց Վ. Ներսիսյանցը: Որպես իրավական ակտերի որակի ապահովման կարևորագույն գործոն վերջինս մատնանշում էր, որ նորմաստեղծմանը կամ իրավասահմանման գործընթացին ամբողջապես պետք է հասուկ լինեն հետևյալ հատկանիշները՝

- լեգիտիմություն,
- իրավական լեգիտիմություն,
- գիտական հիմնավորվածություն և պրոֆեսիոնալիզմ³:

Ընդ որում, հեղինակի պնդմամբ՝ իրավական ակտի սոցիալական լեգիտիմությունը կարող է ապահովվել հանրային շահի արտացոլման մեխանիզմների կիրառմամբ՝ նորմերի անհրաժեշտության վերաբերյալ հանրային հետաքրքրությունների ուսումնասիրության, գնահատման, վերլուծության արդյունքում: Նորմերի սոցիալական լեգիտիմությունը իրավակազմավորման փուլի արտացոլումն է: Սոցիալական լեգիտիմության բացակայությունը հետագա իրավական գործընթացները ձևականացնում է և բովանդակային առումով չի ապահովում ընդհանուր առմամբ նորմերի իրավական լեգիտիմությունը: Սոցիալական լեգիտիմության առկայությունը ապահովում է իրավունքի համընդհանուր սկզբունքների անշեղ կիրառման համար բավարար իրավական երաշխիքներ և հասարակության համար ապահովում է սոցիալական արդարության ընկալման բարձր աստիճան: Պետության պոզիտիվ պարտականության իրացումն այս առումով նշանակում է, որ պետք է ձևավորել անհրաժեշտ իրավական գործիքակազմ՝ նորմաստեղծ գործընթացում սոցիալական լեգիտիմությունն ապահովելու նպատակով: Ընդ որում, պետք է փաստել, որ հասարակական հարաբերությունների

³ См. u **Нерсисянц В. С.** Проблемы государства и права, М. 1999, էջ 47:

կարգավորման տարբեր ոլորտներում սոցիալական լեզվատիրության պահանջի ապահովման իրավական գործիքակազմը տարբեր է: Իրավական ակտերի որակի ապահովման վերոնշյալ գործոնների վերաբերյալ իր դիրքորոշումն է արտահայտել նաև գերմանացի գիտնական, դատական համակարգում երկարատև փորձ ունեցող Բերնդ Ռյուտերսը, ԱՄՆ Կոռնելիի համալսարանի պրոֆեսոր Սամերս Ռոբերտը: Վերջիններիս պնդմամբ՝ իրավական ակտի որակի ապահովումը կլինի երաշխավորված այն դեպքում, երբ նորմաստեղծ գործընթացում ապահովվի դեմոկրատիզմն ու պրագմատիզմը: Դեմոկրատիզմի ապահովման ճանապարհը հասարակության ակտիվ ներգրավվածությունն է նորմերի հանրային պահանջի ուսումնասիրության փուլում, պրագմատիզմի ապահովման գրավականը պետական համակարգի պրոֆեսիոնալ գործունեությունն է: Ընդ որում, Ռյուտերսը հատուկ շեշտում է, որ ակտերում բացերն ու կոլիզիաներն առաջանում են ոչ միայն ձևական առումով կամ այլ կերպ ասած՝ ակտում հարաբերությունը կարգավորող դրույթի բացակայությամբ, այլ նաև սոցիալական լեզվատիրության բացակայությամբ, երբ նորմն ընդունվել է ձևական-իրավական որոշակիության պահպանմամբ, սակայն առանց հանրային շահը և պահանջմունքները հաշվառելու:

Իրավակազմավորման գործընթացի վերաբերյալ ուսումնասիրությունները և ըստ այդմ՝ պրակտիկայում դրա ներդրման իրավական առաջարկները ՀՀ-ում, ինչպես արդեն նշվեց, սակավ են: Իրավակազմավորումը՝ որպես նորմաստեղծման առաջնային փուլ, բովանդակային առումով ոլորտային իրավակարգավորումների վերաբերյալ հանրային պահանջմունքների, կարծիքի, դիրքորոշումների ուսումնասիրության, վերլուծության, գնահատման, հանրային կարծիքի ձևավորման նպատակով հանրությանը նախապատրաստելու, այն է՝ իրավագիտակցության բարձրացման քայլերի ամբողջությունն է: Իրավակազմավորման փուլը տարբեր ձևաչափով և ազդեցության արդյունավետությամբ ու աստիճանով է գործում իրավունքի տարբեր աղբյուրների համատեքստում: Այսպես, անգլոսաքսոնական իրավական համակարգի երկրներում իրավական սովորույթը, որպես իրավունքի աղբյուր, լայնորեն կիրառվում է վարչաիրավական հարաբերությունների, քաղաքացիաիրավական հարաբերություններից գործարար շրջանառության հարաբերություններում: Պետությունը իրավական ուժ է տվել այդ սովորույթներին կամ այլ կերպ ասած՝ դրանք համարել է պետության հարկադրանքի ուժով ապահովված՝ դիտարկելով դրանք իրավակազմավորման փուլով անցած և հանրային շահի տեսանկյունից դրական նորմեր:

Անգլոսաքսոնական իրավական համակարգում իրավակազմավորման փուլի կարևորագույն և լայնորեն կիրառելի գործիք է նաև լոբբիստական կազմակերպությունների գործունեությունը, որոնց գոր-

ծառայություններն առնչվում են ոչ միայն տարբեր ազգային համայնքների, այլ նաև սոցիալական համայնքների գործունեությանը: Մակայն վերջիններիս գործունեությունն ակտիվորեն համադրվում է նաև ուղեղային կենտրոնների աշխատանքի հետ:

Իրավունքի աղբյուրի տեսակների առումով ՀՀ-ում կիրառելի է նորմատիվ իրավական ակտը, որի առնչությամբ իրավակազմավորման գործընթացի մեխանիզմները պահանջում են համալիր, արմատական և համակարգային փոփոխություններ: Իրավակազմավորման փուլի բացակայությունը ՀՀ-ում հանգեցնում է իրավակարգավորման դաշտում բազմաթիվ խնդիրների, որոնցից հիմնականներն են.

- Նորմերի կիրառելիության անհնարինություն, աննպատակահարմարություն, մի շարք դեպքերում՝ առանց խախտման կիրառելիության անհնարինություն:

- Իրավական ակտերի անհարկի հաճախականությամբ փոփոխման գործընթաց, որն առաջացնում է իրավական անկայունություն:

- Իրավական ակտի բովանդակության և տառի անհամապատասխանություն, իրավական անորոշություններ և բացեր, կոլիզիաներ, դրա հետ կապված նորմերի մեկնաբանման գործընթացի բարդություններ:

Վերջին խնդրի հետ կապված նորմերի մեկնաբանման գործընթացում ՀՀ-ում ձևավորված պրակտիկան չի արտացոլում մեկնաբանման իրավական գործընթացի իրական բովանդակությունն ու տրամաբանությունը: Մասնավորապես՝ նորմերի մեկնաբանման նպատակը դրանց ժամանակակից ընկալումը պարզելն է, այն է՝ պետք է գտնել օրենքի այն նշանակությունը, որը իրավաստեղծ մարմինն ամփոփել է իրավական ակտի տեքստում: Այս գործընթացում ՀՀ-ում էական են հակասությունները իրավական ակտի տեքստի, նորմաստեղծ մարմնի կարգավորման մտադրության և որ ամենաէականն է՝ դրանց և հանրային պահանջունքների անհամապատասխանության միջև: Լուծման հիմնարար բանալին դրանց համադրման իրավական մեխանիզմների կիրառելիությունն է⁴:

Իրավակազմավորման գործընթացը սկսվում է քաղաքացու իրավագիտակցության ձևավորման գործընթացից և ավարտվում իրավական ակտի տեքստում հանրային կամքի իրավական ձևակերպումներով: Իրավագիտակցության ձևավորման գործում կրթական և իրավական դաստիարակության, իրավական մշակույթի ձևավորման հիմնախնդիրները կարող են արդյունավետություն ապահովել հանրության կրթական գործընթացների համալիրում: Հարկ է նշել, որ իրավագիտակցության և իրավամտածողության ձևավորման և մակարդակի բարձրացման գործում հատկապես անգլոսաքսոնական համակարգի երկրներում էական աշխատանքներ են կատարվում ոչ միայն գի-

⁴ Տե՛ս Ruthers/Fischer/Birk, Rechtstheorie, 2018, Rn.938:

տակրթական համակարգերի միջոցով, այլ համայնքային կառավարման մակարդակում հանրային մասնակցայնության բարձր աստիճանի ապահովման եղանակով:

Իրավակազմավորման գործընթացի շրջանակներում էական է հանրային կարծիքի հաշվառման, դրանց վերլուծության ու գնահատման և իրավական ամրագրման գործիքակազմի ներդրումը: Ամբողջ նպատակը իրավաստեղծ գործընթացում հանրային պահանջունքների առավելագույն հաշվառումն է և իրավական այնպիսի մեխանիզմների ձևավորումը, որը գործընթացը կդարձնի անշրջելի, կբարձրացնի իրավական ակտերի որակը, կիրառելիության շրջանակներում կնվազեցնի իրավախախտումների ռիսկերն ու ծավալները:

Իրավակազմավորման փուլի վերաբերյալ ուսումնասիրություններն ու առաջարկները պետք է հստակ պատասխանեն հետևյալ հարցերին.

1. իրավական կարգավորման որ ոլորտում ինչպիսի մեխանիզմներով և գործիքակազմով պետք է իրացվի իրավակազմավորումը,

2. ինչպիսի ամրագրում պետք է ունենա իրավակազմավորման փուլը՝ իրավական և սովորութային մակարդակներում:

Հարկ է արձանագրել, որ հիշյալ խնդիրների վերաբերյալ առաջարկներն էապես պայմանավորված են տվյալ պետության իրավական համակարգի զարգացման աստիճանով, հասարակության անհատական և կոլեկտիվ մակարդակներում իրավագիտակցության զարգացվածության գործոնով: Ընդ որում, արդարացված չեն այն պնդումները, թե իրավագիտակցության ցածր աստիճան ունեցող հասարակություններում հանրությանը պետք է նորմաստեղծման գործընթացում ներառել հնարավորինս պասիվ աստիճանում՝ իրավական ակտի նախագծի քննարկման փուլում:

Իրավակազմավորման փուլում հանրային կարծիքի հաշվառման, վերլուծության, գնահատման գործընթացները տեղի են ունենում ծանուցումների, խորհրդատվության, լոբբիզմի, ուղեղային կենտրոնների համալիր աշխատանքի միջոցով հանրության մեջ տեղի ունեցող գործընթացների վերաբերյալ տեղեկատվության վերլուծության, դրա գնահատման և իրավաստեղծ մարմիններին ազդակների փոխանցման եղանակով: Հարկ է նշել, որ հասարակական հարաբերությունների տարբեր ոլորտներում կիրառվում են այդ մեխանիզմներից՝ տվյալ ոլորտի գնահատման առավելագույն և արդյունավետ տարբերակները:

Այսպես, հանրության անվտանգության, պաշտպանության ոլորտներում առավելագույն արդյունավետ մեխանիզմը ուղեղային կենտրոնների միջոցով աշխատանքն է, որի արդյունքում, նաև հանրային մասնակցության ապահովմամբ վերլուծվում են պետության անվտանգային միջավայրի վերաբերյալ հասարակության սպասումներն ու ակնկալիքները, անվտանգությանը սպառնացող հանգամանքներին դիմագրավելու հասարակության պատրաստվածության աստիճանը և,

ըստ այդմ, փոխանցում են այդ խնդիրները նաև այն մարմիններին, որոնք պետք է ընդունեն անվտանգության ոլորտի հիմնարար փաստաթղթեր: Ուղեղային կենտրոնների աշխատանքը կանոնակարգվում է պետության կողմից, սակայն նրանցում ներգրավվում են ոչ միայն պետական համակարգի ներկայացուցիչներ, այլ նաև հանրային ներգրավվածության բարձր աստիճան ապահովող ոլորտների մասնագետներ՝ առաջին հերթին գիտակրթական և սոցիալական հետազոտությունների կենտրոններին:

Անվտանգության ոլորտում իրավակազմավորման գործընթացի հաջող օրինակ է ԱՄՆ անվտանգային համակարգում նորմաստեղծ աշխատանքի մոդելը: Մասնավորապես, ԱՄՆ անվտանգության ոլորտի ռազմավարությունը՝ որպես իրավական փաստաթուղթ, և դրանից բխող իրավական ակտերը ձևավորվում են ազգային անվտանգության մարմինների համակարգված աշխատանքի արդյունքում: Մասնավորապես՝ ճյուղային ԱԱ մարմինների գործունեությունը Սպիտակ տնից համակարգվում է հետևյալ ուղղություններով. նախագահին առընթեր բարձրագույն խորհրդատվական մարմինը՝ ԱԱԽ-ն, մշակում է ԱԱ հիմնական դոկտրինայի ռազմավարությունները, մշակում է արտաքին, պաշտպանական անվտանգության միջանկյալ և օպերատիվ միջատություն պահանջող հանձնարարականներ՝ դրանով իսկ ապահովելով ընդհանուր ռազմավարության ղեկավարումը: Սպիտակ տանը ԱԱԽ աշխատանքները համակարգում է ԱԱ գծով նախագահի օգնականը, ԱԱԽ գործադիր քարտուղարը (նրան են ենթարկվում նախագահի կողմից նշանակվող չորս ճյուղային նախարարների ԱԱ գծով օգնականները՝ արդարադատություն, էներգետիկա, պաշտպանություն, ֆինանսներ) և իրավիճակային վերլուծության խմբի տնօրենը: Իրավիճակային խմբում ընդգրկված են հետախուզական գերատեսչությունների կողմից 2 տարի ժամկետով գործուղված մինչև 70 ներկայացուցիչ: Վերոնշյալ աշխատանքներն ԱԱԽ-ն իրականացնում է ուղեղային կենտրոնների հետ խիստ համաձայնեցված ռեժիմով: Ուղեղային կենտրոնների աշխատանքներն իրացվում են հանրային տրամադրվածությունների և ակնկալիքների նյութականացման դաշտում:

21-րդ դարի հարափոփոխ աշխարհում անվտանգության ոլորտում ապագայի կանխատեսման, պետության գործունեության տարբեր ոլորտներին վերաբերող արտաքին և ներքին քաղաքականության մշակման գործում առանցքային նշանակություն ունեն ուղեղային կենտրոնները: Դրանք իրականացնում են գործնական քաղաքական-իրավական փորձաքննություն, պատրաստում են վերլուծական նյութեր և հիմնարար աշխատություններ՝ այդ թվում հանրային տրամադրությունների հիման վրա, իսկ այդ գործառույթներն իրացնելիս ինտենսիվ համագործակցում են հասարակության տարբեր շերտերի ներգրավվածությունն ապահովող կենտրոնների հետ, մասնավորապես գի-

տակրթական հաստատություններ, սոցիալական ծառայություններ: Ինտելեկտուալ արտադրանքի բոլոր այս տեսակները տարբերվում են գլոբալ գործընթացների ռազմավարական տեսլականով, որը հիմնված է աշխարհում քաղաքականության և տնտեսության ոլորտում փոփոխությունների գործընթացներում քաղաքական և սոցիալ-տնտեսական ցանկալի արդյունքների հասնելու վրա: Հարկ է նշել, որ անվտանգության մարմինների և ուղեղային կենտրոնների համակարգված գործակցությունը սկսվել է Երկրորդ աշխարհամարտից հետո, երբ ձևավորվեցին համակարգ-կազմակերպություններ, որոնց խնդիրը և հետազոտական առարկայական շրջանակը հանգում է նախ պետության և հասարակության միջև կապի ապահովմանը, ապա՝ նաև պետության, հասարակության արտաքին և ներքին քաղաքականության, դրա մշակման և իրականացման վերաբերյալ բազմաոլորտ հիմնախնդիրների ուսումնասիրությանն ու վերլուծությանը: Ընդ որում, հարկ է նշել, որ ուղեղային կենտրոնների համակարգաստեղծ աշխատանքի արդյունք պետք է համարել տարբեր պետություններում անվտանգության մարմինների կազմակերպական առումով դիվերսիֆիկացված գործունեությունը, կամ այլ կերպ ասած՝ վերջիններիս տարբեր պետական և ոչ պետական մարմիններում ներգրավվածությունը:

Լավագույն ուղեղային կենտրոնները, որոնք նպաստում են անվտանգության մարմինների ինստիտուցիոնալ կառուցակարգերի ձևավորմանը և զարգացմանը, ԱՄՆ-ի, Միացյալ Թագավորության, Շվեդիայի ուղեղային կենտրոններն են:

Սոցիալ-տնտեսական հարաբերությունների կարգավորման դաշտում իրավակազմավորման իրացման արդյունավետ մեխանիզմը ծանուցումն ու խորհրդատվություններն են: Այս առումով հատկապես ուշադրության է արժանի պետության ֆինանսական քաղաքականության իրականացման ոլորտում իրավակազմավորման գործընթացի բացակայությամբ պայմանավորված լրջագույն խնդիրները: Այսպես, գործարար միջավայրի բարելավման, հարկաբյուջետային քաղաքականության իրացման կարևորագույն սկզբունքներից է կանխատեսելիությունը, որը նյութականացվում է իրավական կանխատեսելիության միջոցով: Այս առումով չափազանց կարևոր են համապատասխան հասցեատերերին պետության քաղաքականության մասին իրազեկումը արդեն իսկ մտադրությունների փուլում և տեղեկատվության ընկալման վերլուծությունների հիման վրա նաև իրավաբանական ձևակերպումները: Անչափ կարևոր է այս դաշտում ակնկալիքները ներկայացնելու մեխանիզմները: Օրինակ՝ լոբբիստական կազմակերպությունների գործունեությունը պետության կողմից բաց թողնված տեղեկատվության հիման վրա հետադարձ կապի ապահովումն է⁵: Բացի այդ,

⁵ Տե՛ս http://parlamericas.org/uploads/documents/Toolkit_Citizen%20Participation%20in%20the%20Legislative%20Process.pdf

լոբբիստական կազմակերպությունները կարող են ներկայացնել նաև հասարակական հարաբերությունների իրավակարգավորման անհրաժեշտության վերաբերյալ իրենց նախաձեռնությունները: Օրինակ՝ ԱՄՆ նահանգային կառավարման մակարդակում օրենսդիր մարմինն իրավական նախաձեռնություններ ներկայացնելու իրավունք ունեն նաև քաղաքացիները, որոնց էապես օժանդակում են լոբբիստական կազմակերպությունները: Մակայն, դրանից առաջ համայնքի շրջանակներում իրավակազմավորման դաշտում իրականացվում է բավականին բարդ և ծավալուն աշխատանք, որից հետո այն նյութականացվում է իրավական ակտի նախագծի տեսքով⁶:

Ամփոփելով կարող ենք արձանագրել, որ իրավակազմավորման փուլի ազդեցությունը նորմաստեղծման ամբողջական գործընթացի վրա ենթադրում է տարբերակված գործիքակազմի ներդրում, որոնց առանձնահատկությունները դրսևորվում են յլորտային իրավակարգավորումներում:

АЙК МАРТИРОСЯН – Роль этапа правообразования на нормотворческий процесс. – Исследование посвящено выявлению особенностей правообразования, а также анализу и оценке влияния правообразования на этот процесс. Осведомленность и эффективное выполнение правового процесса является одной из ключевых гарантий повышения качества правовых актов. Практика Республики Армения в указанной сфере оставляет желать лучшего, на основании чего в рамках данного исследования представлены предложения.

Ключевые слова: законотворчество, нормотворчество, правовой акт, юридическая эффективность, система безопасности, мозговой центр, аналитическая способность

HAYK MARTIROSYAN – The Role of Lawmaking on Norm-Setting Process. – The study is dedicated to revealing the peculiarities of legal organization, as well as the analysis and evaluation of the impact of legal organization in that process. Awareness and effective implementation of the legal implementation process is one of the key guarantees for improving the quality of legal acts. The practice of the Republic of Armenia in the mentioned field is lagging behind, based on which proposals are presented within the framework of this study.

Key words: lawmaking, rulemaking, legal act, legal efficiency, security system, think tank, analytical ability

⁶ Տե՛ս <https://www.scitepress.org/Papers/2018/100525/100525.pdf>

ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԳԵՐԱԿԱՅՈՒԹՅԱՆ ՑՈՒՑԻՉ. ՕՐԵՆՍԴՐՈՒԹՅԱՆ ԿԱՅՈՒՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԿԱՐԵՆ ԱՍԻՐՅԱՆ

Հոդվածի նպատակն է ներկայացնել օրենսդրության կայունության հետ կապված խնդիրները: Օրենսդրության հաճախակի փոփոխությունները թույլ չեն տալիս ունենալ կայուն իրավակարգ: Ընդ որում, հաճախակի փոփոխվում են ոչ միայն հասարակ օրենքները, այլև Սահմանադրությունը, ինչը չի կարող նպաստել իրավունքի գերակայության սկզբունքի արդյունավետ իրացմանը: Հոդվածում վեր են հանվել առկա խնդիրները, ներկայացվել է նաև վիճակագրական տեղեկատվություն, ինչը նպաստում է առավել լավ պատկերացնել առկա իրավիճակը:

Մեր կողմից առաջ է քաշվել օրենսդրության կայուն զարգացման հայեցակարգը, որի իմաստն այն է, որ պետք է ապահովել ողջամիտ ներդաշնակություն օրենսդրության փոփոխության և կայունության միջև:

Բանալի բառեր – *օրենսդրության կայունություն, օրենսդրություն, օրենքի կայունություն, օրենսդրության կայուն զարգացում, օրենքի որակ, սահմանադրական օրենք, իրավունքի գերակայություն, իրավունքի սկզբունքներ*

Գիտական ուսումնասիրվածության աստիճանը

Օրենսդրության կայունությանն առնչվող հարցերը գիտական հետազոտության առարկա են դարձել հիմնականում վերջին երկու տասնամյակում, սակայն այստեղ հարցադրումներն ավելին են, քան դրանց պատասխանները¹: Գիտական միտքը դեռևս փնտրտուքների մեջ է, և օրենսդրության կայունության հարցի մասին համալիր հետազոտությունների կարիք շատ է զգացվում: Խնդիրն արդիական է նաև Հայաստանում, որտեղ այդ հարցի վերաբերյալ գիտական վերլուծություններ, առանձին աշխատություններ բացակայում են (համենայն դեպս, մեզ հայտնի չեն):

Եզրույթաբանությունը

«Օրենսդրության կայունություն» հասկացության հարցին անդրադառնալիս նախ պետք է հստակ պատկերացում ունենալ «օրենսդրություն» և «կայունություն» եզրույթների մասին, իսկ կոնկրետ օրենսդրության կայունությունը հեղինակներից յուրաքանչյուրը յուրովի է ձևակերպում, սակայն դրանցում ընդհանուրն այն է, որ օրենսդրության կայունության հարցը դիտարկվում է օրենսդրական և ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտերի ընդունման, փոփոխման հաճախա-

¹ St' u Концепция стабильности закона: сборник. /Под ред. Казимирчук В. П., М. 2000, 176 էջ, **Миличук Д.** Стабильность правовых явлений в контексте правовых ценностей: понятие, признаки, способы достижения // Russian Journal of Legal Studies (Moscow), 2 (4), էջ 15-19:

կանության տեսանկյունից²: Տեսության մեջ նույնիսկ տարբերակում են «օրենքի կայունություն» և «օրենսդրության կայունություն» եզրույթները, սակայն այս հոդվածի շրջանակում դրանց անդրադարձ կատարելու անհրաժեշտություն չենք տեսնում³: Ջուտ լեզվաբանական տեսանկյունից կայունություն բառն ունի դրական իմաստ, իսկ իրավական առումով այն նշանակում է իրավաստեղծ գործունեության ակտիվության որոշակի մակարդակ:

Ընդհանուր գաղափարներ

ա) Օրենսդրության կայունությունը նշանակում է, որ իրավաստեղծ մարմինները պետք է առաջնայնություն տան և կարևորեն իրավական ակտի որակը, այլ ոչ թե քանակը: Օրենսդրության կայունությունը պետք է լինի իրավունքի համաիրավական և իրավաստեղծագործության սկզբունք. միայն այդ դեպքում այն կունենա համալիր, ընդհանրական, ուղղորդող և կողմնորոշիչ բնույթ: Որպես սկզբունք դիտարկելու դեպքում հնարավորություն կլինի օրենսդրության մեջ սահմանել իրավական հստակ կարգավորումներ, որոնք թույլ կտան ապահովել վերջինիս լիարժեք իրացումը: Այսինքն՝ օրենսդրության կայունության սկզբունքը իրավաստեղծ մարմինների համար մի կողմից սահմանափակող դեր կարող է կատարել բացառելու իրավական ակտերի անհարկի և անհամար քանակի փոփոխությունները, մյուս կողմից խթանող դեր՝ մշակելու իրավաբանորեն և այլ տեսանկյուններից հիմնավորված, որակյալ օրենսդրական նախագծեր:

բ) Ժամանակակից պետությունների պայմաններում, երբ հասարակական որոշ հարաբերությունների իրավական կարգավորման կարիք է առաջանում, երբ առկա իրավահարաբերություններն ընդլայնում են իրենց բովանդակությունը, երբ տեղեկատվական և թվային տեխնոլոգիաները ներթափանցել են հանրային կյանքի գրեթե բոլոր ոլորտներ, պետությունը պետք է կարողանա համարժեք արձագանքել դրանց, լրամշակել իր օրենսդրությունը և ստեղծել իրավական նոր ակտեր: Սա, ինքնին, բնական, նույնիսկ անհրաժեշտ և պետության պոզիտիվ պարտականության մեջ մտնող գործընթաց է: Այս դեպքում օրենսդրության փոփոխություններն ընդունելի են, և դա որևէ պարագայում չի կարող դիտարկվել օրենսդրության կայունությունից շեղում:

Օրենսդրության կայունության սկզբունքի հարաբերակցությունն իրավունքի այլ սկզբունքների հետ

ա) Օրենսդրության կայունության սկզբունքն առաջին հերթին փոխկապակցված է իրավական որոշակիության սկզբունքի հետ: Օրենսդ-

² Այս հոդվածում շեշտը առավելապես դրվել է օրենքների փոփոխությունների վիճակը բացահայտելու վրա: Ծավալով պայմանավորված՝ ենթաօրենսդրական ակտերին չենք անդրադարձել:

³ Տե՛ս **Пашенко И.** К вопросу о стабильности правовой среды и законодательства в Российской Федерации. Science Time, էջ 399-408, <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-stabilnosti-pravovoy-sredy-i-zakonodatelstva-v-rossiyskoy-federatsii/viewer>

րության հաճախակի փոփոխությունները անորոշություն են ստեղծում ինչպես իրավակիրառների, այնպես էլ իրավունքն իրացնողների համար:

բ) Օրենսդրության կայունության սկզբունքը փոխկապակցված է նաև իրավական կանխատեսելիության սկզբունքի հետ: Որքան կայուն է իրավակարգը, որի առանցքը օրենսդրությունն է, այնքան ընկալելի է ներկան և կանխատեսելի՝ ապագան: Իրավական կանխատեսելիությունը վստահություն է ներշնչում մասնավոր ոլորտին, քաղաքացիներին, ինչո՞ւ չէ՝ նաև իրավակիրառ մարմիններին:

գ) Այնտեղ, որտեղ չկա օրենսդրության կայունություն, չի կարող լինել իրավական անվտանգություն: Ավելին, օրենսդրության կայունությունն իրավական անվտանգության կարևոր երաշխիքներից է⁴:

Ըստ այդմ՝ օրենսդրության կայունությունն անհրաժեշտ է իրավական որոշակիություն, իրավական կանխատեսելիություն և իրավական անվտանգություն ունենալու և ապահովելու համար: Այս մտահանգումը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ օրենսդրության կայունությունը միջոց է ստեղծելու այնպիսի իրավական միջավայր, որտեղ գերակայում է իրավունքը:

Օրենսդրության կայունության և «Օրենքի չիմացությունը չի ազատում պատասխանատվությունից» սկզբունքների հարաբերակցությունը

Բոլորին է հայտնի այն սկզբունքը, որ «օրենքի չիմացությունը չի ազատում պատասխանատվությունից» (*ignorantia non est argumentum*): Աննշան բացառությամբ՝ այն իրապես այդպես է: Կարևոր է իմանալ, որ այս սկզբունքը խարսխված է կայուն օրենսդրության գաղափարի վրա և չի կարող իրապես գործել օրենսդրական հախուռն ու անհարկի փոփոխությունների դեպքում: Ժամանակակից պայմաններում օրենքների ինչպես քանակը, այնպես էլ բովանդակությունն ահռելի են: Ստացվել է այնպես, որ անձը պետք է իմանա ոչ միայն օրենքները, այլև ենթաօրենսդրական իրավական ակտերը, ՀՀ ստանձնած միջազգային պարտավորությունները, ՀՀ վավերացրած՝ մարդու իրավունքների վերաբերյալ միջազգային պայմանագրերի հիման վրա գործող մարմինների պրակտիկան, ՀՀ վճռաբեկ դատարանի և ՀՀ սահմանադրական դատարանի որոշումները: Նման աննկարագրելի մեծ քանակի և ծավալի իրավական տեղեկատվության պայմաններում «օրենքի չիմացությունը չի ազատում պատասխանատվությունից» սկզբունքը կարող է արդարացված լինել միայն կայուն օրենսդրության պայմաններում:

Օրենսդրության կայունության սկզբունքի կիրառումը Սահմանադրության նկատմամբ

Սահմանադրությունը՝ որպես բարձրագույն իրավաբանական ուժով օժտված իրավական ակտ, կոչված է կարգավորելու պետության, հասարակության և ազգի համար կենսական, հիմնարար նշանակությո-

⁴ Մանրամասն տե՛ս **Գ. Հարությունյան**, Երկրի իրավական անվտանգության երաշխավորումը որպես սահմանադրական ժողովրդավարության հաստատման կարևոր գրավական, <https://www.concourt.am/armenian/structure/president/articles/harutyunyan-02-2017.pdf>, էջ 5, 11:

յուն ունեցող հարցերը: Որքան մեծ է իրավական ակտի իրավաբանական ուժը, այնքան ավելի բարձր պաշտպանվածության կարիք ունի: Այս առումով Սահմանադրությունը նույնպես այդ պաշտպանության, ավելին՝ ամենից բարձր պաշտպանության կարիքն ունի, քանզի Սահմանադրության անկայունությունը կարող է ճակատագրական լինել տվյալ պետության ոչ միայն զարգացման, այլև գոյության տեսանկյունից:

Սահմանադրական իրավունքի տեսության մեջ ընդունված է նշել, որ սահմանադրությունները փոփոխելիության իմաստով լինում են ճկուն կամ հեշտ ընթացակարգով փոփոխվող և կոշտ կամ բարդ ընթացակարգով փոփոխվող: Մրանցից մեկի ընտրությունը իրավամբ կապված է Սահմանադրությունն ընդունող սահմանադրի (ժողովրդի) կամքից, սակայն իրականում տեսակներից որևէ մեկի ընտրության ժամանակ պետք է հաշվի առնել տվյալ երկրի իրավական և քաղաքական մշակույթը, հասարակության իրավագիտակցության մակարդակը, ներքին և արտաքին մարտահրավերների բնույթն ու այլ հարցեր: Այլ կերպ ասած՝ սա ոչ թե նեղ իրավական հարց է, այլ ավելի շատ՝ նպատակահարմարության և արդյունավետության, որը պետք է լինի ողջամիտ և պիտանի՝ հիմքում ունենալով առնվազն վերոնշյալ չափանիշները:

Սահմանադրության փոփոխության մոդելից բացի՝ կարևոր է նաև փոփոխության հաճախակիությունը: ՀՀ Սահմանադրությունն ընդունումից ի վեր փոփոխվել է երեք անգամ, որից առաջին երկուսը եղել են այնքան հիմնարար և խորքային, որ հաճախ ընկալվում են ոչ թե որպես Սահմանադրության փոփոխություններ, այլ նոր Սահմանադրություններ: Ընդամենը 26 տարվա ընթացքում կատարված սահմանադրական փոփոխությունները թե՛ քանակական, թե՛ բովանդակային առումով միանշանակ չեն ընկալվում, և դա, թերևս, ունի իր հիմնավորումները: Մասնավորապես, եթե դիտարկենք միայն կառավարման կարգը, ապա հանրապետական կառավարման տեսակի հնարավոր չորս դրսևորումից երեքի փորձը մենք արդեն ունենք: Կառավարման համակարգում նման հաճախակի փոփոխությունները, որոնք ուղղակիորեն փոխում են իշխանությունների զսպումների գործիքակազմը, չեն կարող կայուն զարգացում ապահովել: Այն մշտական լարվածության մեջ է պահելու քաղաքական ողջ համակարգը և հասարակությամբ: Խնդիրն ավելի է բարդանում, երբ քաղաքական ինստիտուտները, որպես կանոն, կայացած չեն, չունեն ներքին ժողովրդավարության բավարար մակարդակ, իսկ արտաքին վտանգի պակաս կարծես թե չկա:

Կառավարման համակարգի ընտրությունը զուտ իրավական հարց չէ, ուստի այն որոշողը միայն իրավագետները չեն: Մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքների, ազատությունների հարցերն իրավական են, և այստեղ էլ քաղաքական շահերը չպետք է ազդեցություն ունենան: Միաժամանակ կա նաև հարցերի մի խումբ, որն իր էությունամբ ո՛չ նեղ իրավական է, ո՛չ քաղաքական և ո՛չ էլ վերաբերում է կար-

զավորման արդյունավետությանը: Դրանք այն արժեքներն են, որոնց վրա է խարսխվում յուրաքանչյուր ժողովուրդ, եթե ցանկանում է նաև ազգ կոչվել: Դրանք ազգային ինքնության տարրերն են լեզու, պատմություն, մշակույթ, կրոն, համազգային երազանքներ ու նպատակներ:

Հետևաբար, Սահմանադրությունը փոխելուց առաջ նախ պետք է հասկանալ, թե արդյոք սահմանադրականության կայուն զարգացման միակ ճանապարհը հենց իրավական փոփոխություններն են. չէ՞ որ սահմանադրական զարգացում հնարավոր է ապահովել նաև այլ հայտնի միջոցներով:

Հարկ է նաև նկատի ունենալ, որ սահմանադրական մակարդակում կատարված փոփոխությունները ենթադրում են սահմանադրական պահանջներից բխող հսկայական իրավաստեղծ աշխատանք, ընդհուպ նոր օրենքների ընդունում, ինչը մարդկային, գիտական, ֆինանսական և կազմակերպական ահռելի ռեսուրս է պահանջում: Բացի այդ, իրավակիրառի և հասարակության համար այդպիսի հիմնաբար փոփոխությունները կարող են դառնալ, այսպես կոչված, «հոգեբանական անկման» պատճառ, քանզի անգամ իրավագետի համար բավական բարդ է հետևել, առավել ևս խորությամբ տիրապետել իրավական քաղաքականության փոփոխություններին: Հետևաբար, պետք է հիշել, որ Սահմանադրության անկայունությունը շղթայական կերպով հանգեցնում է ն՛որդ օրենսդրության, և՛ իրավակիրառ պրակտիկայի անկայունության:

Սահմանադրության տեքստային փոփոխությունը չպետք է լինի ինքնանպատակ: Խոսքն իրական նպատակների մասին է, հակառակ դեպքում հասկանալի է, որ փոփոխության պատճառաբանություններ և առաջին հայացքից տրամաբանական հիմնավորումներ միշտ էլ կգտնվեն:

Օրենսդրության կայունության սկզբունքի կիրառումը սահմանադրական օրենքների նկատմամբ

Սահմանադրական օրենքի գաղափարը բավականին հետաքրքիր է: Նախ՝ այն ստիպում է քաղաքական ընդդիմությանը լինել ակտիվ և մասնակցել օրենսդրական քաղաքականությանը՝ քաղաքական մեծամասնության հետ համահավասար ստանձնելով նաև քաղաքական պատասխանատվություն: Երկրորդ՝ նպաստում է խորհրդարանում քաղաքական-իրավական մշակույթի ձևավորմանը կամ զարգացմանը, քանի որ սահմանադրական օրենքի ընդունումը ենթադրում է քաղաքական տարբեր մոտեցումներ, երկրի զարգացման տարբեր տեսլականներ ունեցող քաղաքական ուժերի համատեղ ու փոխզիջումային աշխատանք՝ հանուն պետական և հանրային շահի: Երրորդ՝ չափազանց կարևոր գործիք է ներխորհրդարանական ժողովրդավարության և իշխանությունների հավասարակշռման սկզբունքի տեսանկյունից, քանի որ զսպում է քաղաքական մեծամասնության հնարավոր կամայականությունները, որոնցով կարող է վտանգվել իշխանությունների հավասարակշռությունը:

Սահմանադրական օրենքների դերի մասին ՀՀ սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգի լրամշակված տարբերակում նշվում է, որ օրենսդրության բնագավառում ընդդիմության դերի բարձրացման համար կարևոր գործոն է օրգանական (սահմանադրական) օրենքների ներմուծումը, քանի որ դրանց ընդունման համար անհրաժեշտ է որակյալ մեծամասնություն: Այդ օրենքների ցանկը պետք է սպառիչ կերպով ամրագրվի Սահմանադրությունում⁵:

ՀՀ Սահմանադրության 103-րդ հոդվածում թվարկված սահմանադրական օրենքների թեկուզ գուտ վերտառությունները հուշում են, որ դրանք հիմնականում այն օրենքներն են, որոնք կոչված են ապահովելու սահմանադրական կարգը (իշխանությունների բաժանումն ու հավասարակշռումը, ժողովրդավարությունը):

Սահմանադրական օրենքների գաղափարի ներմուծումը հայկական սահմանադրական իրավունք ենթադրում էր, որ առնվազն «Ընտրական օրենսգիրք» սահմանադրական օրենքով պետք է հստակ նախատեսվեր խորհրդարանական ընտրություններից հետո մանդատների բաշխման այնպիսի կարգ, որի դեպքում քաղաքական մեծամասնությունը պառլամենտում որևէ կերպ չունենա 3/5-րդ չափով ներկայացվածություն: Հակառակ դեպքում սահմանադրական օրենքների ներդրման ողջ փիլիսոփայությունը չի իրացվում, և սահմանադրական օրենքը ընդունման բարդության տեսանկյունից փաստացի դառնում է ընթացիկ օրենք: Այսինքն՝ պետք է իրավական այնպիսի կարգավորումներ սահմանել, որոնք կբացառեն քաղաքական մեծամասնության կողմից սահմանադրական օրենքների միանձնյա ընդունման իրավական հնարավորությունը: Միայն այս դեպքում հնարավոր կլինի ապահովել սահմանադրական օրենքների կայունությունը:

Ներկայացնենք վիճակագրական որոշ տվյալներ: «Ազգային ժողովի կանոնակարգ» սահմանադրական օրենքը փոխվել է 14 անգամ, «Ընտրական օրենսգիրք» սահմանադրական օրենքը՝ 12 անգամ, «Դատական օրենսգիրք» սահմանադրական օրենքը՝ 11 անգամ, «Սահմանադրական դատարանի մասին» սահմանադրական օրենքը՝ 9 անգամ⁶: Ընդ որում, բոլոր այս օրենքներն ընդունվել են 2015 թվականի սահմանադրական փոփոխություններից հետո, այսինքն՝ վերջինիս պահանջներին համապատասխանեցված: Նման պարագայում այսքան մեծ քանակությամբ փոփոխությունները վկայում են այն մասին, որ օրենսդրական քաղաքականության անկայունությունը չի շրջանցել նաև սահմանադրական օրենքները, որը հետևանք է, ի թիվս այլնի, նաև այն բանի, որ քաղաքական փոքրամասնությունն իրավական հնարավորություն չի ունեցել իրապես ազդելու ինչպես դրանց ընդունման նպատակահարմարության,

⁵ Տե՛ս ՀՀ սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգ, Եր., հոկտեմբեր, 2014, էջ 33-34:

⁶ Վիճակագրությունը ներառում է նշյալ սահմանադրական օրենքների՝ գործող մայր տարբերակների ընդունումից մինչև 2021 թվականի 1-ին կիսամյակի ավարտը:

այնպես էլ նախագծերի որակի բարձրացման հարցերում:

Նպատակ չունենալով անդրադառնալու սահմանադրական օրենքներից յուրաքանչյուրում կատարված փոփոխությունների անհրաժեշտությանը կամ որակին, քանզի դա քննարկման այլ հարց է, նշենք միայն, որ հատկապես «Ընտրական օրենսգիրք» սահմանադրական օրենքին պետք է խնամքով վերաբերվել, քանի որ այդ ակտի որակից է կախված անմիջական ժողովրդավարության կարևոր դրսևորման ընտրությունների արդյունքը, որը պետք է արտացոլի ընտրական իրավունք ունեցող անձանց իրական և ազատ կամքը: Այս առումով կարևոր է ընտրություններին նախորդող մեկ տարվա ընթացքում հնարավորինս զերծ մնալ այս օրենքում փոփոխություններ կատարելուց⁷:

Ընդհանուր վերլուծություն

Այն, որ ժամանակակից օրենսդրությունը, այդ թվում՝ միջազգային իրավական համակարգը, դարձել է ակնհայտ հարափոփոխ, չի կարող բացասաբար չանդրադառնալ դրա որակի վրա⁸: Հասկանալի է, որ հանրային կյանքը զարգանում է, և օրենսդրությունը մշտական փոփոխությունների է ենթարկվում: Պետությունն օգտագործում է իրավունքի տեսության կանխագուշակման գործառույթը և առաջանցիկ կարգավորում է հասարակական կամ իրավական հարաբերությունները: Օրենսդրական փոփոխությունները կարող են պայմանավորված լինել ստանձնած միջազգային պարտավորությունների կատարման հետ, բարձր դատարանների կայացրած ակտերից բխող պահանջների կամ ուղենիշների իրացման հետ և այլն: Մյուս կողմից՝ օրենսդրական փոփոխությունները չպետք է լինեն ինքնանպատակ, չհամակարգված: Հաճախ փոփոխությունները հատվածական բնույթ են կրում, կոչված են լինում որոշակի, փոքր խնդրի լուծմանը, որի պատճառով առաջանում են ներքին հակասություններ, կոյիզիաներ: Այս տեսանկյունից կարևոր է դառնում նաև իրավաստեղծագործության որակը, որը կարող է մեղմել հապճեպ փոփոխությունների բացասական հետևանքները:

Օրենսդրական անկայուն քաղաքականության պատճառները տարբեր են, մասնավորապես,

- հատվածական փոփոխությունները,
- անձնային կամ խմբային շահով պայմանավորված փոփոխությունները,
- տարբեր երկրների իրավակարգավորումների մեխանիկական ներմուծումը ՀՀ իրավական համակարգ,
- օրենսդրական բացերի, անհստակությունների, ներքին հակասությունների հաղթահարման միջոցներից իրավունքի և օրենքի անայոզիայի, մեկնաբանման, պաշտոնական պարզաբանման քիչ կիրառումը,

⁷ Բարձրացված հարցին անդրադարձել է նաև Վենետիկի հանձնաժողովը՝ նշելով նաև ընդհանուր կանոնից թույլատրելի որոշ բացառություններ:

⁸ Տե՛ս **Գ. Դանիելյան**, Իրավական որոշակիության, իրավունքի անալոզիայի (համանմանության) և իրավական ակտի մեկնաբանության փոխհարաբերության արդի հիմնախնդիրները, Եր., 2016, «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Իրավագիտություն», № 2 (20), էջ 3:

- հիմնական օրենսդրական ակտերի, հատկապես՝ օրենսգրքերի վերաբերյալ դոկտրինայ (գիտական) մեկնաբանությունների բացակայությունը (խոսքը ոչ թե այս կամ այն հարցի, այլ օրենսգրքի բոլոր դրույթների վերաբերյալ միասնական դոկտրինայ մեկնաբանությունների մասին է):

Ժամանակն է անցում կատարելու օրենսդրական քաղաքականության կայուն զարգացմանը, որի վերաբերյալ հարկավոր է ընդունել հայեցակարգ, որը կարող է կոչվել հենց այդպես՝ «Օրենսդրական քաղաքականության կայուն զարգացման հայեցակարգ»: Հայեցակարգում պետք է համառոտ նշվեն անկայուն օրենսդրական քաղաքականության պատճառները, պայմանները, հայեցակարգի նպատակը, խնդիրները և գործողությունների ծրագիրը՝ ըստ իրավունքի ճյուղերի կամ ոլորտների՝ համապատասխան ժամանակագրությամբ:

Օրենսդրական փոփոխություններ կատարելիս պետք չէ ուշադրություն դարձնել հարցի միայն իրավական կողմին, այլ հարկավոր է հասկանալ այդ փոփոխության իրական ազդեցությունը հասարակական կամ իրավական հարաբերությունների վրա: Չէ՞ որ ցանկացած իրավական փոփոխություն հանրային կյանքում անխզելիորեն հանգեցնում է սոցիալական որոշակի փոփոխությունների, իսկ հասարակության ներդաշնակ զարգացման համար հարկավոր է կանխատեսելի և հնարավորինս կայուն օրենսդրություն: Հակառակը կարող է հանգեցնել բավականին ծանր հետևանքների, ընդհուպ իրավունքի նկատմամբ արհամարհանքի, իրավունքը, օրենքը ոչ թե որպես զարգացման միջոց, այլ որպես արգելակ դիտարկելուն:

Ուստի օրենսդրական քաղաքականությունը պետք է առաջ ընթանա օրենսդրության փոփոխելիության և կայունության ողջամիտ հարաբերակցության պայմաններում, որտեղ դրանցից յուրաքանչյուրը ճիշտ համամասնությամբ կլինի: Միայն այդ դեպքում կապահովվի ողջամիտ հավասարակշռություն իրավական քաղաքականության երկու մեթոդների՝ փոփոխելիության և կայունության միջև:

Հայաստանի Հանրապետության օրինակով

1. Պատկերը հակառակ կողմից

ա) 2005 թվականի փոփոխություններով ՀՀ Սահմանադրության եզրափակիչ և անցումային դրույթներից 117-րդ հոդվածի 1-ին մասով սահմանված էր, որ Սահմանադրության փոփոխություններն ուժի մեջ մտնելուց հետո Ազգային ժողովը երկու տարվա ընթացքում գործող օրենքները համապատասխանեցնում է Սահմանադրության փոփոխություններին: Ուսումնասիրությունները վկայում են, որ սահմանադրական այդ պարտականությունը թերի է կատարվել:

բ) Չնայած այն հանգամանքին, որ օրենքները չափազանց արագ են փոփոխվում, քիչ չեն նաև դեպքերը, երբ գործ ունենք կարծրացած, քարացած օրենսդրության հետ, ինչը ևս անթույլատրելի է: Մասնավոր-

րապես, Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենսգիրքը, որն ընդունվել է 1985 թվականին՝ դեռևս ՀԽՍՀ ժամանակ, և գործում է առ այսօր: Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ նոր օրենսգիրք ունենալու անհրաժեշտության մասին պարբերաբար խոսվում է, այդ մասին բազմիցս նշել է նաև ՀՀ սահմանադրական դատարանը, մինչդեռ այդպես էլ նոր օրենսգիրք դեռևս չկա: Մասնավորապես, ՀՀ սահմանադրական դատարանը դեռևս 2012 թվականին նշել է, որ երկրում սահմանադրական օրինականության հաստատման տեսանկյունից անհետաձգելի անհրաժեշտություն է Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ նոր օրենսգրքի ընդունումը⁹: Այսինքն, ոչ միայն դեռևս չի ընդունվել Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ նոր օրենսգիրք, այլև ՀՀ սահմանադրական դատարանի որոշման պահանջը նույնպես չի կատարվել: Այստեղ հարկ է նկատել, որ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը Մկրտչյանն ընդդեմ Հայաստանի գործով (գործ N 6562/03) 2007 թվականի հունվարի 11-ին կայացրած վճռում ընդունելով, որ անցումային շրջանում գտնվող պետությանն անհրաժեշտ է որոշակի ժամանակ օրենսդրական համակարգ ստեղծելու համար, այնուհանդերձ, մարդու հիմնարար իրավունքներին առնչվող օրենքի ընդունման համար «մոտ տասներեք տարվա ձգձգումը» ողջամիտ չի համարել (§ 43):

գ) Հաջորդ խնդիրը վերաբերում է ՀՀ սահմանադրական դատարանի որոշումների կատարմանը. խոսքն օրենսդրական մակարդակում կատարման մասին է: ՀՀ սահմանադրական դատարանի բազմաթիվ որոշումներ տարիներ շարունակ անկատար են մնում, ինչին ևս քանիցս անդրադարձել է Սահմանադրական դատարանն իր տարեկան հաղորդումներում¹⁰:

դ) Մի շարք ոլորտներում, հատկապես հանցավորության դեմ պայքարում, պետությունը որոշ դեպքերում հապաղում է, ինչը բերում է կոնկրետ տեսակի հանցավորության աճի: Այսինքն, դրա պատճառը պետության օրենսդրական քաղաքականության ուշացած արձագանքն է:

2. Գործնական վերլուծություն

ա) Օրենսդրական փոփոխությունների քանակական պատկերը

ՀՀ Ազգային ժողովի պաշտոնական Parliament.am կայքում ըստ գումարումների ընդունված օրենքների վերաբերյալ տվյալները սկսվում են Ազգային ժողովի երրորդ գումարումից, ուստի դրան նախորդող ժամանակահատվածի վերաբերյալ վիճակագրական հստակ տվյալներ ներկայացնել հնարավոր չէ: Ազգային ժողովի երրորդ գումարման ընթացքում (2003-2007 թթ.) ընդունվել է 966 օրենք¹¹, Ազգային

⁹ Տե՛ս ՀՀ սահմանադրական դատարանի 2012 թվականի սեպտեմբերի 19-ի ՍԴՈ-1048 և 2012 թվականի նոյեմբերի 23-ի ՍԴՈ-1059, 2017 թվականի հունվարի 24-ի ՍԴՈ-1339 որոշումները:

¹⁰ Տե՛ս <http://concourt.am/armenian/report/index.htm>

¹¹ Օրենքներ ասելով նկատի ունենք ինչպես մայր օրենքների ընդունումը, այնպես էլ օրենքներում կատարված օրենսդրական փոփոխությունները և լրացումները:

ժողովի չորրորդ գումարման ընթացքում (2007-2012 թթ.)՝ 1395 օրենք, Ազգային ժողովի հինգերորդ գումարման ընթացքում (2012-2017 թթ.)՝ 1110 օրենք, Ազգային ժողովի վեցերորդ գումարման ընթացքում (2017-2018 թթ.՝ մոտ մեկուկես տարի)՝ 606 օրենք, Ազգային ժողովի յոթերորդ գումարման ընթացքում (2018-2021 թթ.՝ մոտ երկուսուկես տարի)՝ 1090 օրենք: Այս վիճակագրությունը վկայում է, որ եթե 2003 թվականից մինչև 2017 թվականը մեկ տարում ընդունվել է մոտ 250 օրենք, ապա 2017 թվականի կեսից մինչև 2021 թվականի կեսը՝ մոտ 425 օրենք: Ստացված թվերի համադրումը ցույց է տալիս, որ վերջին 4 տարվա ընթացքում օրենսդրական փոփոխությունների քանակը կրկնապատկվել է և դեռևս նվազման միտում չունի:

բ) Հարկային օրենսդրություն

ՀՀ հարկային օրենսգիրքը 2017 թվականի մարտից մինչև 2021 թվականի 1-ին կիսամյակի ավարտը փոփոխվել է (յրացվել է) շուրջ 60 անգամ: Այսինքն՝ 4 տարվա ընթացքում՝ 60 անգամ, որը զուտ ամսեամիս հաշվարկելու դեպքում ստացվում է, որ ամեն ամիս (հաշվարկը չի կատարվել ԱԺ նստաշրջաններով) մեկից ավելի փոփոխություն է կատարվել: Գտնում ենք, որ սա մտահոգող ցուցանիշ է հատկապես հարկային օրենսդրությունը կարգավորող հիմնարար ակտի դեպքում: Խոշոր, առավել ևս օտարերկրյա ներդրումներ ներգրավելու գրավականներից մեկն էլ, ի թիվս իրավական և ժողովրդավարական պետության, հարկային օրենսդրության վիճակն ու որակն է, հարկային քաղաքականության կանխատեսելիությունն ու հնարավորին չափ կայունությունը:

գ) Այլ օրենքներ, օրենսգրքեր

Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենսգիրքը 2016 թվականից հետո (այսինքն՝ 2015 թվականի սահմանադրական փոփոխություններից հետո) փոփոխվել է ավելի քան 100 անգամ, ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգիրքը՝ ավելի քան 50 անգամ, ՀՀ քրեական օրենսգիրքը՝ մոտ 70 անգամ: Ընդ որում, հատկանշական է, որ բազմաթիվ են դեպքերը, երբ նույն հոդվածում փոփոխություն է կատարվում ընդամենը 2-3 ամիս անց: Սա խոսում է փոփոխությունների չհամակարգվածության մասին, ինչն ուղղակի հարված է օրենսդրության կայունությանն ու կանխատեսելիությանը¹²:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը փոփոխվել է 15 անգամ: Ընդ որում, հարկ է նկատի ունենալ, որ այն ուժի մեջ է մտել 2018 թվականի ապրիլի 9-ին: Այսինքն՝ նախկին թերի կարգավորումների, ներքին հակասությունների, գործնականում առաջացած խնդիրների հաշվառմամբ ընդունվում է լիովին նոր օրենսգիրք, որը, սակայն, 3 տարում ենթարկվում է 15 փոփոխության: Ավելին, առաջին փոփոխությունն ընդունվում է 2018 թվականի հուլիսի 12-ին՝ օրենսգրքի ուժի մեջ մտնելուց ընդամենը 3 ամիս անց:

¹² Տե՛ս, մասնավորապես, ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 209-րդ, 216-րդ, 285-րդ հոդվածներ:

Եզրահանգում

Օրենսդրության կայունությունը իրավական պետության կայացման և կայուն զարգացման գրավականներից է: Օրենսդրական հաճախակի փոփոխությունները թույլ չեն տալիս ունենալ կայուն իրավակարգ: Անհրաժեշտ է ձեռնարկել համակարգային միջոցներ՝ ապահովելու օրենսդրության կայուն զարգացումը: Հակառակ դեպքում իրավական որոշակիության, իրավական կանխատեսելիության և հանրային վստահելիության պակասն անխուսափելի է լինելու: Ընդ որում, կարևոր է իմանալ, որ օրենսդրության կայունությունը ներառված է Վենետիկի հանձնաժողովի հրապարակած իրավունքի գերակայության ցուցիչների մեջ¹³, ինչը ևս մեկ վկայությունն է այս հարցի ոչ միայն գիտական, այլև գործնական նշանակության:

КАРЕН АМИРЯН – Индикатор верховенства права: стабильность законодательства. – Целью данной статьи является освещение вопросов, связанных со стабильностью законодательства. Частые изменения в законодательстве не позволяют обеспечить стабильность правового порядка. При этом часто изменяются не только обычные законы, но и Конституция, что не может способствовать эффективной реализации принципа верховенства права. В статье были освещены существующие проблемы, также представлена статистическая информация, которая способствует лучшему пониманию текущей ситуации.

Мы выдвинули концепцию устойчивого развития законодательства, смысл которой заключается в обеспечении разумного баланса между стабильностью и изменениями законодательства.

Ключевые слова: *стабильность законодательства, законодательство, стабильность закона, индикатор верховенства права, устойчивое развитие законодательства, качество закона, конституционный закон, верховенство права, принципы права*

KAREN AMIRYAN – Indicator of Rule of Law: Stability of Legislation. – The purpose of this article is to highlight issues related to the stability of legislation. Frequent changes in legislation do not allow ensuring the stability of the legal order. Moreover, not only ordinary laws, but also the Constitution are frequently changed, which cannot contribute to the effective implementation of the principle of the Rule of Law. In the article, the existing problems were highlighted, statistical information was also presented, which helps to better visualize the current situation.

We have put forward the concept of sustainable development of legislation, the meaning of which is to ensure a reasonable balance between stability and changes in legislation.

Keywords: *stability of legislation, legislation, stability of law, indicator of Rule of Law, sustainable development of legislation, quality of Law, Constitutional Law, Rule of Law, principles of Law*

¹³ Տե՛ս Վենետիկի հանձնաժողովի 106-րդ լիազումար նիստում ընդունված «Իրավունքի գերակայության հսկիչ ցանկ»-ը, Strasbourg, 18 March 2016, Study № 711 / 2013, CDL-AD(2016)007rev: Էլեկտրոնային հղումը [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)007-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)007-e)

ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ՄՈՆԻԹՈՐԻՆԳԻ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՇ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐ

ԳԵՎՈՐԳ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ

Սույն հոդվածում հետազոտված են վարչական արդարադատության բաղադրիչների համալիր վերլուծության և գնահատման գիտական հիմունքները: Առաջադրվել են վարչական դատավարության արդյունավետությունը գնահատելու չափանիշներ, ինչը ունի ոչ միայն տեսական, այլև ընդգծված գործնական նշանակություն, քանզի հնարավորություն է տալիս գնահատելու կոնկրետ վարչական դատավարության ողջ համակարգը, բացահայտելու դրանում առկա բացերը, թերությունները, ինչպես նաև առաջադրելու ծագած խնդիրները հնարավորինս արդյունավետ լուծելու հիմնական ուղիներն ու եղանակները:

Հոդվածում համարժեք վերլուծության են ենթարկվել թեմային առնչվող ՄԻԵԴ-ի նախադեպային, ինչպես նաև Մահմանադրական դատարանի որոշումները, միջազգային փորձագիտական կառույցների դիրքորոշումները, նեղ մասնագետների արդի մոտեցումները, որոնց արդյունքում հնարավորինս համակարգված առաջադրվել են վարչական արդարադատության մոնիթորինգի արդյունավետ իրականացման համար անհրաժեշտ չափանիշները: Ընդ որում, դրանց մշակման հիմքում դրվել են վարչական արդարադատության հայրենական իրավական հիմքերի և դրանց կիրառման պրակտիկայի առանձնահատկությունները:

Ըստ հոդվածում կատարված եզրահանգման՝ մոնիթորինգի մեթոդաբանության առկայությունը չի բացառում նոր ասպեկտներով հետազոտության հնարավորությունը, պարզապես զուտ գիտագործնական տեսանկյունից այն խիստ անհրաժեշտ է համալիր վերլուծություն ունենալու առումով:

Բանալի բառեր - *վարչական արդարադատություն, մոնիթորինգ, վարչական դատարավարություն, վարչական դատարան, վարչական վարույթ, արդար դատաբանության իրավունք, վարչական ակտ, դատական ակտի կատարում*

Հոդվածում համակարգված անդրադարձ է արված վարչական արդարադատության մոնիթորինգի մեթոդաբանության առավել առանցքային հարցադրումներին, և ներկայացված են դրանց գիտագործնական հիմքերն ու կիրառման սահմանները: Այսպիսի մեթոդաբանության կարիքը թելադրված է նաև վարչական արդարադատության այս կամ այն հարցադրման առնչությամբ տեսաբան իրավագետների կամ գործնական աշխատանքով զբաղված մասնագետների առաջ քաշած

եզրահանգումները, օրենսդրական լուծումները հնարավորինս համարժեք գնահատելու անհրաժեշտությամբ: Վերլուծության առանցքում դիտարկվել են նաև վարչական արդարադատությունում իրավունքի գերակայության սկզբունքի երաշխավորման նախապայմանը:

Արդարադատության յուրաքանչյուր տեսակին բնորոշ հիմնախնդիրները համակարգված բացահայտելու համար անհրաժեշտ է ունենալ բացառապես տվյալ տեսակի առանձնահատկությունների հաշվառմամբ մշակված մոնիթորինգի հիմնավորված մեթոդաբանություն: Իհարկե, հարցադրումների մի զգալի հատված համընդհանուր է և բնորոշ արդարադատության գործառույթի իրականացմանն ընդհանրապես, սակայն մոնիթորինգի ընդհանուր մեթոդաբանությունը չի կարող բավարար չափով պիտանի լինել՝ առանձնահատկությունների հաշվառմամբ կոնկրետ դատավարության կառուցակարգային և ընթացակարգային ասպեկտներով համալիր պատկերը ստանալու և հիմնախնդիրներն առանձնացնելու առումով:

Հաճախ որևէ իրավական հարցադրում հետազոտելիս իրավագետը կամա թե ակամա սահմանափակվում է իր իրազեկվածության, վերլուծական հմտությունների, երևույթներն ընկալելու աստիճանով, ուստի մենք ունենում ենք ոչ այնքան օբյեկտիվ պատկեր: Մեր խնդիրը բնավ հետազոտողի ակադեմիական ազատությունը սահմանափակելը չէ. պարզապես կարևորում ենք ցանկացած նորամուծություն անաչառու համալիր գնահատելու անհրաժեշտությունը՝ արդեն զուտ գործնականում դրանց ներդրման արդյունքների, դրսևորումների տեսանկյունից: Մոնիթորինգի մեթոդաբանության առկայությունը, ինչ խոսք, չի բացառում նոր ասպեկտներով հետազոտության հնարավորությունը, պարզապես զուտ գիտագործնական տեսանկյունից այն խիստ կարևոր է, որպեսզի առնվազն երաշխավորվի հետազոտության անհրաժեշտ համալիրություն, տեսական վերլուծությունների առանցքում լինեն նաև գործնական կյանքում առկա բոլոր խնդիրները՝ անկախ դրանց նկատմամբ հետազոտողի վերաբերմունքից: Այլ կերպ ասած՝ սույն մեթոդաբանությամբ հետապնդում ենք գնահատման համալիր համակարգ ներդնելու նպատակ՝ վարչական արդարադատության համընդհանուր խնդիրների և դրա առանձին ինստիտուտներին բնորոշ հարցադրումներով կատարված և նախապատրաստվող նորամուծությունների արդյունավետության տեսանկյունից:

Ընդհանրապես, վարչական արդարադատության մոնիթորինգի մեթոդաբանությունը ուղղակիորեն առնչվում է իրավունքի գերակայության առավել ամբողջական ընկալմանն ու ներդրմանը:

Այս հոդվածում կբավարարվենք վարչական արդարադատության գնահատման համընդհանուր չափանիշների պարզաբանմամբ, որոնք կարևորագույն տեսական հիմք կլինեն նաև առանձին ինստիտուտների առնչությամբ ակնկալվող մոնիթորինգ իրականացնելու տեսանկյունից:

Այժմ առանձնացնենք այն հարցադրումները և դրանց առնչվող չափանիշները, որոնք, մեր պատկերացմամբ, առավել առանցքային են վարչական արդարադատության արդյունավետության համալիր գնահատման առումով:

1) Վարչական դատարան դիմելու մատչելիությունը չի կարող ինքնըստինքյան դիտարկվել իբրև արդարադատության մատչելիության համալիր բաղադրիչ, առավել ևս՝ արդար դատաքննության իրավունքի հիմնական ցուցիչ: Վարչական արդարադատությունը հարկ է դիտարկել ոչ թե որպես մարդու իրավունքների և ազատությունների առաջնային, այլ այնպիսի լրացուցիչ միջոց, երբ հանրային իշխանությունը, փաստորեն, սպառում է արտադատական կարգով պաշտպանության բոլոր անհրաժեշտ քայլերը: Իհարկե, մարդու իրավունքների դատական պաշտպանությունը համարվում է առավել հուսալի, սակայն դա ոչ թե բացառում, այլ պարտավորեցնում է, որ հանրային իշխանությունները հնարավորինս հետևողական լինեն վարչարարության որակի, այդ ոլորտում արդյունավետ ու անաչառ արտադատական վերահսկողության բարելավման, վարչական մարմինների հետ փոխհարաբերություններում անձանց անհարկի չձանրաբեռնելու հարցերում և այլն:

Ընդ որում, հիմնական ուղղությունը պետք է համարել ոչ այնքան իրազեկվածության բարձր մակարդակը (ինչը ոչ միայն անհարկի ծախսեր է ենթադրում, այլև անարդարացի բեռ է մասնավոր անձի պարագայում), որքան այնպիսի կառուցակարգերի և ընթացակարգերի կիրառումը, երբ տարաբնույթ վարչարարության հարցերով բավարար է լինում դիմել «մեկ պատուհանի» սկզբունքով գործող վարչական մարմնի: Այս մեթոդաբանության պարագայում մասնավոր անձը ձերբազատվում է բյուրոկրատական անտեղի քաշքշուկներից, մի վարչական մարմնից մեկ այլ վարչական մարմին փաստաթղթեր փոխանցելու անմիտ պարտականություններից, իսկ վարչարարության իրականացումը ոչ թե «փոշիանում է» մեծ ներուժ կիրառող հանրային իշխանության բազմաթիվ մարմինների գործունեության համատեքստում, այլ երաշխավորվում է համակարգված ու ներդաշնակ աշխատանքի շնորհիվ:

Բոլոր դեպքերում, վարչարարության հետ կապված վեճերի արտադատական քննության ամենակատարյալ կառուցակարգերի ներդրման պարագայում չի կարելի բացառել արդյունքներից դժգոհ մասնավոր անձին դատարան դիմելու իրավունքի երաշխավորումը¹:

2) Վարչական արդարադատության պարագայում արդարադատության մատչելիությունը հատկապես կենսունակ է, երբ հատուկ երաշխիքներ են սահմանվում առավել խոցելի խավերի ներկայացուցիչ-

¹ St' u Rekomendatsiya Rec (2001)9 Komiteta ministrov gosudarstvam-chlenam ob альтернативных судебным разбирательствам разрешения споров между административными органами власти и частными лицами, Совет Европы, 5 сентября 2001 г., раздел II, п. iii. URL: [https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=Rec\(2001\)9&Language=lanRussian&Ver=original&Site=COE&BackColorInternet=DBDCF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=Rec(2001)9&Language=lanRussian&Ver=original&Site=COE&BackColorInternet=DBDCF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864)

ների համար, քանի որ դատավարության հենց այս տեսակի դեպքում է, որ վարչական մարմնի՝ դե ֆակտո ունեցած առավելությունների (առնվազն անհրաժեշտ տեղեկատվությանը տիրապետելը, նպատակային ուսումնասիրություններ կատարելու, թանկարժեք փորձաքննություններ իրականացնելու կամ նշանակելու ներուժը, հանրային ծառայության մեջ ընդգրկված կոնկրետ ոլորտի նրբություններին տիրապետող իրավագետների առկայությունը և այլն) համատեքստում ընդգծվում է խոցելի խմբերի ներկայացուցիչներին համալիր լրացուցիչ արտոնություններ վերապահելու անհրաժեշտությունը: Իհարկե, այդպիսիք են՝ համարվում դասական այնպիսի նախաձեռնություններ, ինչպիսիք են՝ իրավաբանական անվճար օգնությունը, պետական տուրքից ազատելը և այլն, սակայն չպետք է անտեսենք, որ խոցելի խավն ավելի հաճախ տուժում է վարչարարությունից²:

Ինչևէ, յուրաքանչյուր երկրում նպատակահարմար է մշակել *արդյունավետ դատավարության* չափանիշների այնպիսի համակարգ, որը կներառի բոլոր այն գործոնները, որոնք կանխորոշում են արդարադատության յուրաքանչյուր բաղադրիչի կենսունակությունը՝ սկսած մատչելի պետական տուրքից, վերջացրած դատավարական կանոնների պարզությամբ:

3) Անկախ իրավախախտումների դասակարգման մեթոդաբանությունից, այսինքն՝ անկախ նրանից, թե վարչական զանցանքը դիտարկվում է որպես իրավախախտման ինքնուրույն տեսակ, թե՞ քրեաիրավական իրավախախտման տարատեսակ (քրեական զանցանք), վարչական զանցանքների վերաբերյալ գործերը կարող են վարչական արդարադատության շրջանակներում քննության առարկա լինել միայն այն կանոններով և երաշխիքներով, որոնք նախատեսված են քրեական դատավարության կանոններով: Անընդունելի է, երբ «ex officio» սկզբունքով դատարանը հարկադրված է լինում ի պաշտոնե պարզել իրավախախտման հանգամանքները, ինչը բացառապես բնորոշ է քրեական հետապնդում իրականացնելուն:

4) Վարչական դատավարությունում երեխաների իրավունքների պաշտպանության հարցադրումները պետք է առանցքային համարվեն ոչ միայն այն դեպքում, երբ նրանք հանդես են գալիս որպես դատավարության անմիջական մասնակիցներ, այլև երբ գործով շոշափվում են այնպիսի փաստեր և կարող են ընդունվել այնպիսի դատական ակտեր, որոնք անուղակիորեն վերաբերում են նրանց իրավունքներին: Երեխաների լավագույն շահերի պաշտպանությունը ենթադրում է, որ նա-

² St' u Per Bergling, Lars Bejstam, Jenny Ederlöv, Erik Wennerström, and Richard ZajacSannerholm. Rule of Law in Public Administration: Problems and Ways Ahead in Peace Building and Development [Верховенство права в деятельности государственной администрации: проблемы и перспективы формирования и роста], Folke Bernadotte Academy, 2008, էջ 16-18. URL: http://folkebernadotteacademy.se/Documents/Kunskapsomr%C3%A5den/RuleofLaw/Rule_of_Law_in_Public_Administration.pdf

խապաստվությունը հարկ է տալ այն տարբերակին, որի պարագայում երեխան առավել շահեկան վիճակում է հայտնվում:

5) Պաշտոնյաները հաճախ են ելակետ ընդունում այն թյուր կարծիքը, թե իբր որոշ լիազորություններ իրականացնելիս իրենք օգտվում են անսահմանափակ հայեցողությունից: Ընդ որում, այդպիսի թյուրըմբռնման հիմք են օրենսդրական այն կարգավորումները, որոնք չեն սահմանում, թե այս կամ վարչական ակտն ընդունելիս վարչական մարմինը ինչ փաստական հանգամանքներ պետք է հաշվի առնի: Վարչական արդարադրության որակի մասին կարելի է համարժեք դատողություններ անել միայն այն դեպքում, երբ ելակետ է ընդունվում ոչ թե վերը նշված թյուր մեկնաբանությունը, այլ «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» օրենքի 6-րդ հոդվածով ամրագրված հայեցողության սահմանափակման սկզբունքը, ըստ որի հայեցողական լիազորություն իրականացնելիս վարչական մարմինը պարտավոր է առաջնորդվել մարդու և քաղաքացու՝ Սահմանադրությամբ ամրագրված իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության անհրաժեշտությամբ, նրանց իրավահավասարության, վարչարարության իրականացման համաչափության և կամայականության արգելքի սկզբունքներով, ինչպես նաև հետապնդել օրենքով կանխորոշված այլ նպատակներ:

Չափազանց կարևոր է հանրային իշխանությամբ օժտված յուրաքանչյուր պաշտոնյա գիտակցի, որ ինքը որևէ հարցում օժտված չէ անսահմանափակ հայեցողությամբ. այդպիսին պարզապես գոյություն չունի: Բնորոշ է «Meltex Ltd. և Մեսրոպ Մովսեսյանն ընդդեմ Հայաստանի» (Meltex LTD and Mesrop Movsesyan v Armenia) գործով ՄԻԵԴ-ի վճիռը, որով արձանագրվեց, որ ազգային վարչական որևէ մարմին, այդ թվում՝ Հայաստանի հեռուստատեսության և ռադիոյի ազգային հանձնաժողովը, չի կարող օժտված լինել բացարձակ հայեցողությամբ և այդ մտայնությամբ որոշումներ կայացնել³:

Վարչական մարմինը հայեցողական լիազորություն իրացնելիս շատ ավելի պատասխանատու կարգավիճակում է հայտնվում, քանի որ յուրաքանչյուր դեպքում պետք է ելակետ ընդունի հայեցողության սահմանափակման սկզբունքի պահանջները և կարողանա հիմնավորել, թե ինչու է ինքն ընտրել այս կամ այն տարբերակը: Նույնիսկ այն դեպքում, երբ հիմնավորումը փոխկապակցվում է պետական կամ օրենքով պաշտպանվող այլ գաղտնիքի հրապարակման արգելքի հետ, միննույն է, պաշտոնյան պարտավոր է հիմնավորել այն, ինչը պահպանվում է գաղտնիության ռեժիմով, որպեսզի հնարավոր լինի երաշխավորել ներգերատեսչական անհրաժեշտ վերահսկողություն:

6) Էական նշանակություն ունի պետական կամ օրենքով սահմանված գաղտնիք պարունակող տեղեկությունների շրջանառության սահ-

³ Տե՛ս Meltex LTD and Mesrop Movsesyan v Armenia [Meltex Ltd. և Մեսրոպ Մովսեսյանն ընդդեմ Հայաստանի], ECtHR, 17 June 2008:

մաններին և կարգին առնչվող հարցադրումների իրավական արդյունավետ կարգավորումը՝ նկատի ունենալով, որ դրանք վարչական դատավարությունում առավել լայն կիրառում ունեն: Անհրաժեշտ արդյունավետություն ապահովելու տեսանկյունից հարկ է գաղտնիք կազմող տեղեկատվության արտահոսքը սահմանափակել ոչ թե ձևական, այլ իրական կարգավորումներով: Մասնավորապես, միայն դոնփակ նիստերի գաղափարը, ըստ էության, չի լուծում այդ խնդիրը, քանզի նախապատրաստական փուլում կողմերը ոչ միայն անարգել ծանոթանում են այդպիսի տեղեկատվությանը, այլև չեն ստանձնում դրանք չտարածելու պարտավորություն, ինչը հատուկ է դոնփակ դատական նիստերին: Արդյունքում, օրենքով պահանջվող գաղտնիք հրապարակելու համար անհրաժեշտ միջոցներ են ձեռնարկվում արդեն այն ժամանակ, երբ դրանք հասանելի են եղել դատավարության մասնակիցներին, իսկ վերջիններս էլ չեն նախազգուշացվել դրանք հրապարակելու արգելքի մասին:

7) Արդար դատաքննության իրավունքի սահմանադրական և միջազգային իրավական հիմքերը, որոնք վերաբերում են քրեական կամ քաղաքացիական դատավարությանը, հավասարապես տարածվում են նաև վարչական դատավարության վրա: Այս մտեցումը ամրագրվել է ինչպես Մահմանադրական դատարանի որոշումներով, այնպես էլ միջազգային դատական ատյանների և կազմակերպությունների իրավական փաստաթղթերով: Այսպես, ՄԻԵԴ-ը վերջին երեք տասնամյակում կայացրած որոշումներով հստակ ամրագրում է այն մտեցումը, որ միջազգային և ազգային դատավարական երաշխիքները, անկախ դրանց աղբյուրներից ու դատավարության կոնկրետ տեսակին վերաբերելուց, հավասարապես կիրառելի են նաև վարչական դատավարության նկատմամբ⁴:

Իհարկե, առանձին գործերի առնչությամբ ՄԻԵԴ-ը վերապահումներ է արձանագրել, հատկապես երբ խոսքը վերաբերում է հարկային քաղաքականության ոլորտին, օտարերկրացիների վտարմանը և ընդհանրապես վարչական սանկցիաներ կիրառելուն, սակայն անգամ այս դեպքում ՄԻԵԴ-ը ելակետ է ընդունել այն դիրքորոշումը, ըստ որի՝ քրեական հետապնդումների համատեքստում մեղադրյալների համար ամրագրված իրավական երաշխիքները հավասարապես կիրառելի են վարչական զանցանքների համար հետապնդվող անձանց նկատմամբ⁵:

⁴ Տե՛ս, օրինակ, *Casnovas v France* [Касановас против Франции], HRC Communication 441/1990, UN Doc CCPR/C/51/D/441/1990, 26 July 1994, *Garcia Pons v Spain* [Գարսիա Պոնսը Իսպանիայի դեմ], HRC Communication 454/1991, UN Doc CCPR/C/55/D/454/1991, 1995, *Perterer v Austria* [Պերտերեր Ավստրիայի դեմ], HRC Communication 1015/2001, UN Doc CCPR/C/81/D/1015/2001, 20 July 2004, պարագրաֆ 9.2., *Анни Эреля и Йоуни Някяляйярви против Финляндии*, HRC Communication 779/1997, UN Doc CCPR/C/73/D/779/1997, 24 October 2001, և այլն:

⁵ Տե՛ս, օրինակ, *Scope of Article 6 § 1 of the Convention Under its Civil Head, According to the CaseLaw of the European Court of Human Rights, Bureau of the European Committee on Legal Co-Operation*, 8 September 2011, http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/cdcj/CDCJ_Documents_2011_en.asp.

Նշենք, որ վարչական դատավարության նկատմամբ արդար դատաքննության իրավունքի երաշխիքների և դատավարական կանոնների կիրառման հարցում միասնական դիրքորոշում աստիճանաբար է ձևավորվել: ՄԻԵԴ-ն սկզբնապես հակված էր այն դիրքորոշմանը, որ, օրինակ, հանրային ծառայողների ծառայության անցնելու, առաջիադասման և նմանաբնույթ այլ հարցերի հետ կապված վեճերի վրա «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների մասին» Եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածով ամրագրված արդար դատաքննության իրավունքի իրավական երաշխիքները կիրառելի չեն: Առաջին անգամ այդ դիրքորոշումն արմատապես վերանայվեց Փելլեգրեն Ֆրանսիայի դեմ գործով կայացված վճռով⁶: Իսկ արդեն հետագա դատական ակտերով ՄԻԵԴ-ը զարգացրեց այն դիրքորոշումը, որ վարչական արդարադատության դեպքում պետք է գործեն իրավական ավելի հուսալի երաշխիքներ, որոնցից առանցքայինը համարվեց ապացուցման բեռը վարչական մարմնին վերապահելու վերաբերյալ դրույթը⁷:

8) Արդար դատաքննության իրավունքի բաղադրիչներից է նաև իրավակիրառ պրակտիկայի միասնականությունը երաշխավորելը: Փաստորեն, օրենքի միատեսակ կիրառում ապահովելը Սահմանադրությամբ վերապահված է Վճռաբեկ դատարանին (171-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 1-ին կետ), սակայն վերջինիս կարգավիճակը թույլ չի տալիս համալիր իրագործել այդ առաքելությունը: Վերջին հաշվով, Վճռաբեկ դատարանը կարող է անդրադառնալ իրարամերժ դատական ակտերի խնդրին միայն այն չափով, որ չափով դրանց առնչությամբ ներկայացվում են քննության ընդունելու հիմքերը բավարարող վճռաբեկ բողոքներ:

Պրակտիկայում, ցավոք, անհարկի շատ են այն դեպքերը, երբ միևնույն լրջագույն իրավական հարցի առնչությամբ (օրինակ պետական գնումներին վերաբերող իրավական ակտերի վիճարկման դատական ենթակայությունը, վարչական ակտերի շրջանակը, կասեցման առնչությամբ միջանկյալ դատական ակտեր կայացնելու անհրաժեշտությունը և այլն) դատական պրակտիկայում դրսևորվում են խիստ հակասական մոտեցումներ: Ընդ որում, նշված գործերով բերված վերաքննիչ բողոքներն առանձին դեպքերում անգամ քննության չեն ընդունվել, ինչն է՛լ ավելի է ընդգծում բարձրացված հարցի կարևորությունը:

Բոլոր այն դեպքերում, երբ օրենքի կիրառման միասնականություն ապահովելը բավարար չափով չի երաշխավորվում սահմանադրական և օրենսդրական հիմքերով, հարկ է հավուր պատշաճի վերանայել դրանք և ներդնել միատեսակ կիրառման համար անհրաժեշտ, գործնական նշանակություն ունեցող իրավական լծակներ: Այդպիսիք, օրինակ, կարող են լինել բողոքների ընդունելության հիմքերի վերանայումը, որի դեպքում հարկ կլինի բավարար համարել ոչ միայն Վճռաբեկ

⁶ St' u Pellegrin v France [Պելլեգրեն Ֆրանսիայի դեմ], ECtHR, 8 December 1999:

⁷ St' u, օրինակ, Vilho Eskelinen and Others v Finland [Վիլյո Էսկելինեն Ֆինլանդիայի դեմ], ECtHR, 19 April 2007, պարագրաֆ 62:

դատարանի՝ նախկինում արտահայտած դիրքորոշումներին հակասելու, այլն պարզապես միևնույն ատյանի դատական ակտերի միջև առերևույթ առկա հակասության փաստը: Կարևոր ենք համարում նաև նմանաբնույթ հարցերով խորհրդատվության համար Վճռաբեկ դատարանին դիմելու իրավական հիմքերի ներդրումը, ինչը բխում է վերջինիս սահմանադրական կարգավիճակից:

Կարևոր է ընդգծել, որ խոսքը բնավ դատավորի ողջամիտ հայեցողությունը սահմանափակելու մասին չէ, այլ այն իրավիճակի, երբ կոնկրետ վարչական գործով դատական ակտը բացառապես կախվածության մեջ է դրվում այս կամ այն դատավորի մոտեցումներից: Իհարկե դատավորը զրկված չէ ողջամիտ հայեցողություն դրսևորելու հնարավորությունից, սակայն հարկ է ներդնել այնպիսի կառուցակարգ, որի դեպքում դատավորը առնվազն կարողանա հենվել այդ խնդրահարույց հարցերի առնչությամբ վերադաս դատական ատյանի ամրագրած դիրքորոշումների վրա: Հակառակ պարագայում կարող ենք արձանագրել, որ իրավական թերի լուծումների հետևանքով խտրականության արգելքի սկզբունքի շրջանցման լայն հնարավորություն է ստեղծվում⁸:

9) Վարչական արդարադատություն իրականացնող դատական ատյանների անկախության աստիճանը պետք է զգալիորեն տարբերվի ընդհանուր իրավասության դատարանների անկախության աստիճանից: Հնարավոր չէ խոսել դատական լիարժեք անկախության մասին դատական այն ատյանների պարագայում, որոնք հուսալի կառուցակարգային ու ընթացակարգային միջոցներով անկախացած չեն հանրային իշխանության այն մարմիններից, որոնք նույն դատական ատյաններում իրենց համար խիստ պատասխանատու գործերով հանդես են գալիս որպես պատասխանողներ: Տարբերակված մոտեցման անհրաժեշտությունը համարժեք ընդգծված է նաև Մարդու իրավունքների և ժողովրդավարական ինստիտուտների բյուրոյի իրավական փաստաթղթերում⁹:

Անկախության ու հատկապես անաչառության տեսանկյունից եական նշանակություն ունի նաև դատավորի բացարկի ինստիտուտը: Այս հարցում հարկ է ելակետ ընդունել այն մեկնակետը, ըստ որի՝ դատավորը բոլոր դեպքերում է պարտավոր անաչառ լինել, անգամ եթե կան անաչառությունը կասկածի տակ դնող գործոններ, ուստի բացարկի հարցը քննարկելիս ոչ թե ելակետ է ընդունվում այն, թե որքանով կարող է դատավորն անաչառ լինել, այլ այն, թե ինչպիսին կլինի անկողմնակալ դիտորդի ընկալումը: Ցավոք, Մահմանադրական դատարանում, երբ քննարկման առարկա է դառնում որևէ դատավորի ինքնաբացարկ հայտնելու հարցը, որպես կանոն, այն անհիմն դիրքորո-

⁸ St u Hoogendijk v the Netherlands [Հոգենդիկը Նիդերլանդների դեմ], Decision as to the Admissibility of Application No. 58641/00, 06 January 2005; D.H. and Others v Czech Republic [D.H. և մյուսները Չեխիայի Հանրապետության դեմ], ECtHR, 13 November 2007, պարագրաֆ 187:

⁹ St u Рекомендации киевской конференции по вопросам независимости судебной власти в странах Восточной Европы, Северного Кавказа и Центральной Азии, БДИПЧ ОБСЕ, Киев, 23-25 июня 2010 г. URL: <http://www.osce.org/ru/odihr/71179>

շումն է արտահայտվում, որ իբր անաչառության հարցը դատավորն է ինքնուրույն գնահատում, ուստի եթե գտնում է, որ ի վիճակի չէ անաչառ լինել, ինքնաբացարկ է հայտնում: Մինչդեռ միջազգային իրավական, ինչպես նաև ազգային օրենսդրությամբ ամրագրված է բոլորովին այլ չափանիշ. մասնավորապես՝ «ՀՀ դատական օրենսգիրք» սահմանադրական օրենքի 71-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն. «Դատավորը պարտավոր է ինքնաբացարկ հայտնել, եթե նա տեղյակ է այնպիսի հանգամանքների մասին, որոնք *անկողմնակալ դիտորդի մոտ* (ընդգծումը մերն է – Գ. Դ.) կարող են ողջամիտ կասկած հարուցել տվյալ գործով նրա անաչառության մեջ»: Այլ կերպ ասած՝ եթե անգամ դատավորը անվերապահորեն վստահ է, որ կարող է կոնկրետ գործով լինել անաչառ, պարտավոր է ինքնաբացարկ հայտնել, եթե անկողմնակալ դիտորդի մեջ ծագել է ողջամիտ կասկած դատավորի անաչառության վերաբերյալ: Ըստ այդմ էլ այս ոլորտում մոնիթորինգի օբյեկտ պետք է լինի ինչպես օրենսդրությունը, այնպես էլ իրավակիրառ պրակտիկան:

Ինքնաբացարկի նկատմամբ բավականին խիստ պահանջներ են առաջադրված նաև ՄԻԵԴ-ի վճիռներով¹⁰:

10) Վարչական դատարանի դատական ակտերը իրենց բնույթով, հատկապես դատավարության համատեքստում անձնական և հանրային շահերի ներդաշնակեցման տեսանկյունից նույնական են, ուստի պետք է նույնական դարձնել վարչական դատարանի դատական ակտերի՝ ուժի մեջ մտնելու և կատարման իրավական հիմքերը: Օրինակ, երբ Սահմանադրական դատարանը Սահմանադրությանը հակասող է ճանաչում որևէ օրենսդրական նորմ, ապա այդ նորմն իր ուժը կորցնում է Սահմանադրական դատարանի որոշումն ուժի մեջ մտնելու կամ դրանում նախատեսված ժամկետում, և դրա համար բացարձակապես պարտադիր չէ, որ Ազգային ժողովն ընդունի համապատասխան փոփոխություն կատարելու մասին օրենք: Վարչական արդարադատության արդյունավետությունը գնահատելիս հարկ է ուշադրության կենտրոնում պահել այն հարցը, թե վարչական դատարանի դատական ակտերը ինչ ընթացակարգով են ուժի մեջ մտնում և երաշխավորում իրավական անհրաժեշտ հետևանքները:

Այս հարցում, անշուշտ, առկա է մրցակցային սկզբունքի խելամիտ կիրառման անհրաժեշտություն, քանզի մի կողմից՝ անթույլատրելի է, որ վարչական արդարադատություն իրականացնող ատյանները իրենց դատական ակտերով միջամտեն գործադիր իշխանության մարմիններ-

¹⁰ Այսպես, Մքգոնելն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության գործով միակ դատավորն էր այն անձը, որը իրեն հանձնված գործով նախկինում ներկայացրել էր կողմի շահերը, երբ եղել էր բնակարանաշինության նպատակով կառուցապատման նախագծի համար եզրակացություն տվողը: Ընդ որում, այդ եզրակացությունը անմիջականորեն չէր էլ առնչվում քննության առարկա հայցին: Այնուամենայնիվ, ՄԻԵԴ-ը հանգել էր այն դիրքորոշմանը, որ այդ փաստը ինքնին բավարար հիմք էր, որ տվյալ դատավորն ինքնաբացարկ հայտնեի (McGonnell v UK [Մքգոնելը Միացյալ Թագավորության դեմ], ECtHR, 8 February 2000, պարագրաֆ 55):

րի գործունեությանը, օրինակ՝ նրանց փոխարեն անմիջականորեն կարգավորելով վարչաիրավական հարաբերությունները, մյուս կողմից՝ ոչ պակաս մտահոգիչ է, երբ դատական ակտի կիրառումը կախվածության մեջ է դրվում դրա համար պատասխանատու մարմնի հայեցողական դիրքորոշումից: Էլ ավելի անընդունելի է, երբ արդեն իսկ ուժի մեջ մտած դատական ակտի կատարումը փոխկապակցվում է դատախազության կողմից այն բողոքարկելու հանգամանքի հետ, ըստ այդմ էլ այն անհիմն դիրքորոշումն է առաջադրվում, թե իբր բողոքարկման ենթակա՝ ուժի մեջ մտած դատական ակտը ենթակա չէ անհապաղ կատարման: Ընդ որում, այս տեսանկյունից որևէ նշանակություն չունի, թե հանրային իրավահարաբերություններում կոնկրետ հանրային ծառայողի իրավունքների պաշտպանության հիմքում դրված է վարչական դատարանի, թե ընդհանուր իրավասության դատարանի դատական ակտը: Թերևս այսպիսի ակնհայտ անհիմն իրավիճակ ստեղծվեց Բարձրագույն դատական խորհրդի նախագահի լիազորությունների դադարեցման հիմք հանդիսացած մեղադրանք առաջադրելու մասին որոշումը դատական կարգով անհիմն ճանաչվելու գործով¹¹:

Որպեսզի վերը նշված արատավոր պրակտիկան ի սպառ բացակայի, հարկ է օրենսդրությամբ հստակ կարգավորել այն հարցը, որ իրավական ուժ ստացած դատական ակտը բավարար ու անհրաժեշտ հիմք է դրանով նախատեսված իրավական հետևանքները վրա հասնելու համար: Սա վերաբերում է հատկապես այն դեպքերին, երբ վարչական մարմինը վարչական ակտ է ընդունում այնպիսի իրավաբանական փաստերի հիմքով, որոնք դատական կարգով ճանաչվում են ոչ իրավաչափ: Այսպիսի դեպքերում լրացուցիչ վարչական ակտեր կայացնելու կարիք չի ծագում, քանզի արդեն իսկ առկա են բավարար հիմքեր իրավունքի ուժով տվյալ վարչական ակտը դատական կարգով ուժը կորցրած ճանաչելու, հրնթացն՝ դատական ակտով նախատեսված իրավական հետևանքները կիրառելու համար: Այլ կերպ ասած՝ նման դեպքերում հարկ է դատական ակտն ընկալել որպես ինքնուրույն իրավաբանական փաստ, որի հիմքով (ոչ թե միջնորդավորված որևէ վարչական ակտով, որի ընդունումը կարող է և միտումնավոր ձգձգվել) անմիջապես ծագում են վարչաիրավական այն հարաբերությունները, որոնք նախատեսված են դատական ակտով:

11) Միջազգային փորձին ծանոթ վարչական դատավարության համակարգերը բաժանվում են երկու մեծ խմբի՝ կախված այն հանգամանքից, թե վարչական դատարան դիմելուց առաջ անհրաժեշտ է սպառել վեճի լուծման արտադատական կարգը, թե՞ ոչ: Միջազգային իրավական փաստաթղթերով երկու տարբերակն էլ համարվում է ընդունելի,

¹¹ Այս գործի իրավական ասպեկտների մասին տե՛ս հետևյալ հղումով իմ հարցազրույցը, https://www.armdaily.am/?p=143950&l=am&fbclid=IwAR3eyf_HIW_bh6CgFdtcuAxx2Y7sFYqL_wyQwKXwK7N6YfqK5VrD7plto

սակայն երկու դեպքում էլ առաջնային է համարվում արդար դատաքննության իրավունքի հարգման անհրաժեշտությունը: Մասնավորապես, բոլոր այն դեպքերում, երբ պարտադիր է համարվում մինչև վարչական դատարան դիմելը վեճն արտադատական կարգով լուծելը, այսինքն՝ վերադատության կարգով բողոքարկելը, ապա պարտադիր է, որ արտադատական կարգն ուղեկցվի առնվազն հետևյալ երաշխիքներով.

- դիմումի քննարկման համար սահմանվում է սեղմ ժամկետ, մասնավորապես՝ առավել ողջամիտ է համարվում առավելագույնը 20-օրյա ժամկետը,

- վերադաս վարչական մարմինը մերժելու դեպքում ինքն է դատարանում հանդես գալիս որպես պատասխանող,

- դիմումը սահմանված ժամկետում չքննելու կամ քննության արդյունքներով սահմանված ժամկետում չպատասխանելու դեպքում համարվում է, որ դիմումը մերժվել է, իսկ դատաքննության փուլում վարչական դատարանը գրկվում է կողմի՝ լավելու իրավունքից:

12) Հայրենական օրենսդրությունը զիջում է վարչական արդարադատության միջազգային չափանիշներին նաև լեզվական խոչընդոտները հաղթահարելու տեսանկյունից: Խնդիրն այն է, որ առավելապես ուշադրություն է դարձվել ազգային փոքրամասնությունների ներկայացուցիչներին և մասամբ էլ լեզվին չտիրապետող անձանց թարգմանիչներով սոսկ մասնակի ապահովելուն, մինչդեռ ներկայումս, տարրական գրագիտությունից զուրկ անձանց շրջանակի կտրուկ ավելացմամբ պայմանավորված, հարկ է վերանայել իրավական հիմքերը և անհրաժեշտ երաշխիքներ սահմանել բոլոր այն անձանց համար, որոնք այս կամ այն պատճառով բավարար չեն տիրապետում գրավոր խոսքին, ուստի ի վիճակի չեն հաղթահարելու լեզվական խոչընդոտները: Ընդ որում՝ գրավոր խոսքին չտիրապետող անձանց թվաքանակը արդեն հասնում է մտահոգող չափերի ոչ միայն Հայաստանում, այլև ամբողջ աշխարհում¹², ուստի լեզվական խոչընդոտները հաղթահարելու խնդիրը խիստ այժմեական է:

13) Վարչական արդարադատության առանձնահատկություններին է վարչական մարմնի տրամադրության տակ եղած գործին անմիջականորեն առնչվող տեղեկատվության առկայությունը, ինչը հաճախ վարչական մարմինները տարբեր պատճառաբանությամբ խուսափում են ներկայացնել դատարան: Այս վարքագծին համահունչ դատավարական կանոններ, կարծում ենք, դեռևս սահմանված չեն, ընդ որում վարչական մարմինների նկատմամբ ազդեցության միջոցներ կիրառե-

¹² Ներկայումս աշխարհում 780 մլն մարդ չի կարողանում գրել և կարդալ, ընդ որում՝ մեծ տոկոս են կազմում հատկապես երիտասարդ կանայք: Մի հետաքրքիր փաստ ևս՝ մուսուլմանական երկրներում բնակչության 6 տոկոսը գրել ու կարդալ չգիտի, մինչդեռ աշխարհում անգրագիտության միջինը բավականին բարձր է՝ 14 տոկոս (<https://tass.ru/obschestvo/1646440>): Նկատի ունենանք, որ միայն 6 երկրում է գրագիտությունը կազմում 100 տոկոս՝ Վատիկան, Լյուքսեմբուրգ, Լիխտենշտեյն, Իսպանիա, Նորվեգիա, Գրենլանդիա (<https://ru.wikipedia.org/wiki>):

լու տեսանկյունից կաշկանդված են նաև դատարանները: Այս իրավիճակը հուշում է, որ հարկ է ներդնել վարչական մարմինների կողմից շարունակվող անգործությանը համարժեք հակազդելու առավել գործուն միջոցներ: Օրինակ, փաստաթղթեր և այլ անհրաժեշտ նյութեր ներկայացնելուց խուսափելու դեպքում, օրենքով անհրաժեշտ է հստակ սահմանել, որ վիճարկվող հանգամանքը միանշանակ պետք է մեկնաբանվի հոգուտ մասնավոր անձի:

14) Կարևոր հարցադրումներից է դատական ակտի կատարման արդյունավետ ապահովման խնդիրը: Ինքնին հասկանալի է, որ վերջնական դատական ակտը որևէ արժեք չի կարող ունենալ, եթե այն չի ուղեկցվում կատարումը երաշխավորող կառուցակարգերով: Սա չափազանց բարդ և միաժամանակ միմյանց հետ մրցակցող գործոնների ճշգրիտ ներդաշնակեցումն ապահովելու խնդիր է: Հարկ է այնպիսի լուծումներ առաջադրել, որ ապահովվեն դատական ակտի կատարումը և կանխարգելվեն անհարկի խոչընդոտները: Այս տեսանկյունից, թերևս, առավել ողջամիտ է դիտվում այնպիսի դիրքորոշումը, երբ առանձին վարչական ակտերի կասեցումը անմիջականորեն նախատեսվում է օրենքով, իսկ մյուսների պարագայում կասեցնելու լիազորությունը թողնվում է դատարանի հայեցողությանը:

15) Վարչական արդարադատության առանցքային հարցադրումներից հաջորդը դատավարական հնարավորինս մատչելի, պարզ ընթացակարգեր ներդնելն է: Ընդհանրապես, դատավարական բարդ կանոնները կարող են հիմնավորված համարվել, եթե դրանք անվերապահորեն երաշխավորում են արդարադատության շահերի պաշտպանությունը, հակառակ պարագայում դրանք պարզապես հանգեցնում են անիմաստ ձգձգումների, անհիմն բեռ են դառնում դատավարության կողմերի համար և այլն: Խոսքը նաև դատավարության առանձին փուլերի, ինչպես նաև որոշ հնարավոր դեպքերում՝ ողջ դատավարության ընթացքը էլեկտրոնային համակարգերի միջոցով իրականացնելու մասին է:

Չանտեսենք, որ անհիմն բարդացված ընթացակարգերը լրջագույն աղերսներ ունեն նաև դատավարության ողջամիտ ժամկետների պահպանման հետ: Ընդ որում, առանձին գործերով ողջամիտ ժամկետները պայմանավորված են ոչ այնքան գործի բարդությամբ, որքան բուն գործի բնույթով, մասնավորապես՝ արդարադատության և մարդու իրավունքների պաշտպանության շահերից է բխում այնպիսի գործերը սեղմ ժամկետում քննելու անհրաժեշտությունը, ինչպիսիք են, օրինակ՝ որդեգրման, հաշմանդամության կարգի, ծերության թոշակի հետ կապված և նմանաբնույթ այլ հայցադիմումները¹³:

Միաժամանակ շատ կարևոր է, որ ողջամիտ ժամկետները պահ-

¹³ St´u, օրինակ, Mūnoz Hermoza v Peru [Մունյոս Էրմոսան ընդդեմ Պերուի], HRC Communication 203/1986, UN Doc CCPR/C/34/D/203/1986 (1998), պարագրաֆ 11.3; Fei v Colombia [Ֆեյն ընդդեմ Կոլումբիայի], HRC Communication 514/1992, UN Doc CCPR/C/53/D/514/1992 (1995), պարագրաֆ 8.4:

պանելու պատրվակով չխաթարվի դատավարության կողմ հանդիսացող մասնավոր անձի արդար դատաքննության իրավունքը, այլ կերպ ասած՝ հարկ է նախապատվությունը տալ այնպիսի ընթացակարգերի, որոնք կողմերին իրենց դատավարական պարտականություններն արդյունավետ իրականացնելու ողջամիտ ժամկետներ են ընձեռում:

16) Դատավարության ցանկացած տեսակի (իսկ վարչական դատավարությունը չի կարող բացառություն լինել) բնորոշ է մրցակցության սկզբունքը, քանզի այն արդար դատաքննության իրավունքի կարևորագույն երաշխիքներից է: Այս հարցում ծայրահեղություններն անթույլատելի են, ուստի առնվազն իրավաչափ չէ օրենսդրությամբ մրցակցության սկզբունքի ամրագումն անտեսելը (նկատի ունենք ներկայումս գործող ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգիրքը): Մյուս կողմից՝ վարչական դատավարությունը չի կարող ամբողջովին մրցակցային լինել, քանի որ առնվազն երկու հիմնարար պատճառ դա բացառում են՝ ա) կողմերը չունեն փաստացի հավասար հնարավորություններ, և բ) դատավարության ենթակա հարցերն ակնհայտորեն առանձնանում են հանրային նշանակությամբ:

Վերը նշված գործոնների հաշվառմամբ՝ առավել արդյունավետ կարող է համարվել այնպիսի վարչական արդարադատության համակարգը, որի պարագայում ներդաշնակ հարաբերակցության մեջ են մրցակցության և հետաքննության¹⁴ սկզբունքները: Երկու սկզբունքներից որևէ մեկին նախապատվություն տալը չափազանց վտանգավոր է, առնվազն հակասահմանադրական, սակայն դրանց խելամիտ հարաբերակցությունը միանշանակ խրախուսելի է, որպիսի մոտեցումը ամրագրված է նաև միջազգային իրավական փաստաթղթերով¹⁵:

Ընդ որում, հետաքննության սկզբունքը, որը դատարանին լիազորում է միջամտելու ապացույցների ձեռքբերման գործընթացին և առանձին դեպքերում նաև իր նախաձեռնությամբ ձեռք բերելու այդպիսի ապացույցներ, կարող է հիմնավորված համարվել, եթե հանգեցնում է կողմերի փաստացի հնարավորությունների հավասարությանը, այսինքն՝ ուղղված չէ մասնավոր անձանց փաստարկների հերքմանը՝ հոգուտ վարչական մարմնի: Բացառիկ դեպքերում, երբ հանրային շահը նկատելիորեն գերակայում է տվյալ վարչական գործի քննության համատեքստում, դատարանի հետաքննության գործառույթները կարող են արդարացված համարվել:

Հնարավորությունների (հաճախ փոխաբերական իմաստով օգտագործում են «զենքեր» տերմինը) հավասարության երաշխիքներից է

¹⁴ «Հետաքննություն» եզրույթը այս նյութի համատեքստում ընդհանուր ոչինչ չունի վերջինիս քրեադատավարական իմաստի հետ: Այն քննարկվող դեպքում առավելապես նույնացվում է գործի հանգամանքները ի պաշտոնե («ex officio») պարզելու սկզբունքին:

¹⁵ Տե՛ս, օրինակ, Lobo Machado v Portugal [Լոբո Մաչադոն ընդդեմ Պորտուգալիայի], ECtHR, 20 February 1996, para 31; Feldbrugge v The Netherlands [Ֆելդբրյուրգեն ընդդեմ Նիդերլանդների], ECtHR, 29 May 1986, պարագրաֆներ 42-46:

նան վարչական մարմնի տիրույթում գտնվող և դատավարության տեսանկյունից ապացուցողական նշանակություն ունեցող փաստաթղթերը դատավարության կողմ հանդիսացող մասնավոր անձին հասանելի դարձնելը և, ինչպես արդեն նշվեց, խոչընդոտներ ստեղծելու և նշված փաստաթղթերը դատարան ներկայացնելուց խուսափելու դեպքում ապացուցված համարել կոնկրետ փաստաթղթով ապացուցման ենթակա հանգամանքի առնչությամբ մասնավոր անձի դիրքորոշումը:

17) Կարևորագույն հարցադրումներից է նաև դատական ակտի որակին ներկայացվող պահանջների շրջանակը: Կոնկրետ հայրենական վարչական արդարադատությանը բնորոշ պրակտիկան, անտարակույս, խիստ խոցելի է: Մի քանի նկատառումներ այս առնչությամբ. ա) դատական ակտերն անհարկի ծավալուն են, հագեցած են տվյալ գործի հետ անմիջական առնչություն չունեցող իրավական նորմերի մեջբերումներով, բ) պատճառաբանական մասում հիմնականում վերլուծվում են ոչ թե ներկայացված ապացույցները, այլ հղումներ են արվում իրավական ակտերի նորմերի վրա, գ) ոչ միշտ են բավարար չափով, հստակ ու միանշանակ, որի պատճառով անհարկի մեծ է պարզաբանումների համար դիմումների, ինչպես նաև հանրային հնչեղություն ունեցող գործերով տարաբնույթ, անգամ իրարամերժ մեկնաբանությունների տոկոսը և այլն: Իրավահամեմատական վերլուծությունը վկայում է, որ միջազգային փորձի համատեքստում դատական ակտերը առավելագույնը 3-4 էջ են, դրանք չեն պարունակում օրենսդրական նորմերի մեծածավալ մեջբերումներ, հնարավորինս զերծ են խրթին մտքերից, ինչպես նաև նեղ մասնագիտական եզրութաբանությունից, իսկ պատճառաբանությունները հնարավորինս առարկայական են:

18) Վերջապես, առանցքային է համարվում դատական ակտերի կատարման ինստիտուտը: Միջազգային իրավական չափանիշների տեսանկյունից նախ անընդունելի է համարվում գործադիր իշխանության կենտրոնական մարմիններից դատական ակտերի հարկադիր կատարման մարմինների կախյալ կարգավիճակը: Ուստի առավել խրախուսելի և հիմնավորված կարող են համարվել հետևյալ լուծումները՝ ա) դատական ակտերի հարկադիր կատարման մարմին անկախ կարգավիճակ վերապահելը, բ) դատական ակտերի հարկադիր կատարման գործառույթները վերապահել դատական իշխանության աշխատակազմին, գ) դատական ակտերի հարկադիր կատարման գործառույթը լիազորել մասնավոր հատվածին և այլն: Ընդ որում, այս տարբերակները կարող են կիրառվել նաև զուգահեռ՝ որոշակի համամասնությամբ՝ հնարավորություն ընձեռելով հասցեատիրոջն ընտրելու իր պատկերացմամբ առավել օպտիմալ տարբերակը:

Ամփոփելով վարչական արդարադատության մոնիթորինգի հիմնադրույթների վերաբերյալ մեր նկատառումները՝ անհրաժեշտ ենք համարում ընդգծել, որ գիտագործնական չափանիշներով մոնիթորին-

գի ձեռնարկ պատրաստելը ներկայումս խիստ անհրաժեշտ է, այն հնարավորություն կտա նախապես համարժեք և սպառիչ առանձնացնելու այն հարցադրումները, որոնց վերաբերյալ ձեռք բերված վերլուծական և վիճակագրական նյութը կծառայի իր բուն նպատակին՝ արդյունավետ դատաիրավական բարեփոխումների իրականացմանը:

Հավելենք, որ մոնիթորինգի հիմնադրույթների վերաբերյալ սույն հետազոտությունը գիտագործնական նշանակություն ունի նաև դատավարության մյուս տեսակների ուսումնասիրության և ընդհանրապես իրավագիտության մյուս հրատապ հարցադրումների համալիր հետազոտության ու արդյունքում կուտակված հիմնախնդիրները լուծելու տեսանկյունից:

ГЕВОРГ ДАНИЕЛЯН – *Некоторые вопросы методологии мониторинга административной юстиции.* – В статье исследуются научные основы комплексного анализа и оценки компонентов административной юстиции. Результаты исследования устанавливают критерии оценки эффективности административного производства, которые имеют не только теоретическое, но и практическое значение, поскольку позволяют оценить всю систему административного производства, выявить пробелы, недостатки, а также основные способы и методологию их устранения.

В статье адекватно анализируется прецедентное право Европейского суда по правам человека, а также решения Конституционного суда, позиции международных экспертных организаций, современные подходы ведущих специалистов, в результате чего определены необходимые критерии эффективного мониторинга административной юстиции. При этом их разработка исходила из особенностей отечественной правовой базы административной юстиции и практики их применения.

Согласно представленному в статье заключению, наличие методологии мониторинга не исключает возможности исследования с новыми аспектами, просто с чисто научной точки зрения необходимо гарантировать хотя бы необходимую комплексность анализа.

Ключевые слова: административная юстиция, мониторинг, административное судопроизводство, административный суд, административное производство, право на справедливое судебное разбирательство, административный акт, исполнение судебного акта

GEVORG DANIELYAN – *Issues of Monitoring Methodology of Administrative Justice.* – The article examines the scientific foundations of a comprehensive analysis and evaluation of the components of administrative justice. Criteria for evaluating the effectiveness of administrative procedure were put forward based upon the findings of this research. Not only has it a theoretical significance, but rather a practical one, as it allows to evaluate the entire system of administrative procedure, to identify the existing gaps and shortcomings, as well as to suggest fundamental ways of resolving the issues raised, as effectively as possible.

The article analyzes the relevant precedent decisions of the ECHR, as well as the decisions of the Constitutional Court, the positions of international expert institutions and the contemporary approaches of narrowly focused specialists. As a result, to the extent possible, the criteria necessary for the effective monitoring of administrative

justice were put forward in a systemized way. It is also worth mentioning, that those criteria have been developed based on the particularities of the domestic legal foundations of administrative justice and of their practical application.

According to the conclusion put forward in the article, the presence of a monitoring methodology does not exclude the possibility of research from new angles. It is just that from a purely scientific-practical standpoint, the monitoring methodology is extremely necessary so to guarantee the needed comprehensiveness of the analysis.

Key words: *administrative justice, monitoring, administrative process, administrative court, administrative proceedings, the right to a fair trial, administrative act, execution of a judicial act*

**ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԲԱՆԿԻ ՎԵՐԱՀՄԿՈՂՈՒԹՅԱՆ
ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ**

ՍԱՄՎԵԼ ՍՈՒՐԱՂՅԱՆ

Վերահսկողությունը ցանկացած համակարգի կառավարման կարևոր գործառույթն է, որը հնարավորություն է ընձեռում ապահովելու համակարգի տարրերի գործունեության կենսունակությունը և արդյունավետությունը: ՀՀ Սահմանադրությամբ և օրենքներով Կենտրոնական բանկին վերապահված է բանկավարկային համակարգի նկատմամբ բացառիկ վերահսկողության իրավունք: Վերջինս սահմանված կարգով հետևում է, որ առևտրային բանկերը, վարկային կազմակերպությունները և նրա վերահսկողությանը ենթակա այլ սուբյեկտները ժամանակին և լրիվ ծավալով կատարեն տնտեսական հիմնական և հատուկ նորմատիվները, գործեն իրավական ակտերով սահմանված հասցեագրումներին համապատասխան: Բանկավարկային համակարգի վերահսկողության գործառույթներն են նախ և առաջ բանկերից որոշակի տեղեկատվության ստանալն ու վերլուծելը և հետագայում այդ տեղեկատվություններին արձագանքելու համարժեք միջոցներ կիրառելը:

Վերահսկողության իր իրավասությունը Կենտրոնական բանկն իրականացնում է հեռակա վերահսկողության ու ստուգումների միջոցով: ՀՀ կենտրոնական բանկն իր վերահսկողական գործունեությունում օգտագործում է միջազգային փորձը և հատկապես Բազելյան կոմիտեի հանձնարարականները:

Բանկային կարգավորման միջազգային համագործակցությունը ենթադրում է դրա իրականացման առնվազն երկու կառուցակարգերի առկայություն՝ ինստիտուցիոնալ և նորմատիվային: Ինստիտուցիոնալ կառուցակարգը նշանակում է կառուցվածքային կազմավորման (մարմնի) ստեղծում, որի շրջանակներում իրականացվում է փոխհամաձայնեցված մոտեցումների մշակում, իսկ նորմատիվ մոտեցումը ներառում է նորմատիվային միջոցների համալիրը (փաստաթղթեր, ակտեր և այլն):

Բազելյան կոմիտեի որոշումները ուղղակի իրավաբանական ուժ չունեն, որովհետև դրանք միջազգային ոչ կառավարական կազմակերպության ակտեր են, բայց իրավաբանական նշանակություն ունեն: Դրանք կարող են ծնել իրավական նորմեր, ազդել իրավասու մարմինների վրա՝ ընդունելու բանկային հսկողության վերաբերյալ իրավական նորմեր:

Միջազգային նշված փաստաթղթերով առաջարկվեց կիրառել վերահսկողության նոր առաջադեմ տեսակ՝ համախմբված հսկողությունը:

Բանալի բառեր – ՀՀ կենտրոնական բանկի մասին օրենք, ՀՀ կենտրոնական բանկ, վերահսկողություն, տեղում ստուգումներ, հեռակա վերահսկողություն, միջազգային համագործակցություն, ինստիտուցիոնալ և նորմատիվային կառուցակարգեր, համախմբված հսկողություն

Հայաստանի Հանրապետության կենտրոնական բանկի իրավական կարգավիճակի առանձնահատկությունները պայմանավորված են Կենտրոնական բանկին վերապահված *վերահսկողական գործառույթով*:

Բանկային օրենսդրությամբ սահմանված կարգով Կենտրոնական բանկը հետևում է, որ առևտրային բանկերը, վարկային կազմակերպությունները և նրա վերահսկողությանը ենթակա այլ սուբյեկտները ժամանակին և լրիվ ծավալով կատարեն տնտեսական հիմնական և հատուկ նորմատիվները, գործեն իրավական ակտերով սահմանված հասցեագրումներին համապատասխան: Բանկավարկային համակարգի վերահսկողության գործառույթներն են նախ և առաջ բանկերից որոշակի տեղեկատվություն ստանալն ու վերլուծելը և հետագայում այդ տեղեկատվություններին արձագանքելու համարժեք միջոցներ կիրառելը:

«ՀՀ Կենտրոնական բանկի մասին օրենքի» 48-րդ և 49-րդ հոդվածները սահմանում են նրա վերահսկողական լիազորությունները՝ որպես ՀՀ արժույթային գործակալի և արտարժույթային կարգավորողի: Իրավական այս ակտում ուղղակի ասված է, որ Կենտրոնական բանկը իրավունք ունի հսկելու և կարգավորելու արժույթային գործառնություններ իրականացնող դիլերների, ներառյալ բանկերի գործունեությունը:

Վերահսկողության իր իրավասությունը Կենտրոնական բանկն իրականացնում է հեռակա վերահսկողության ու ստուգումների միջոցով: Հեռակա վերահսկողություն իրականացնելու նպատակով Կենտրոնական բանկը սահմանում է օրենքով և իր նորմատիվ իրավական ակտերով նախատեսված հաշվետվությունների, տեղեկանքների, բացատրագրերի և նման այլ փաստաթղթերի ներկայացման կարգն ու ժամկետները, հնարավոր է նաև էլեկտրոնային եղանակով:

Ըստ «ՀՀ կենտրոնական բանկի մասին օրենքի» 39.1-րդ հոդվածի 1-ին և 4-րդ կետերի՝ բանկերի գործունեության նկատմամբ վերահսկողության բացառիկ իրավունքը պատկանում է Կենտրոնական բանկին, որը բանկի խորհրդի կամ նախագահի որոշմամբ ըստ անհրաժեշտության կարող է անցկացնել հերթական և արտահերթ վերստուգումներ¹:

«Բանկերի և բանկային գործունեության մասին» օրենքի 55-րդ հոդվածի առաջին կետը հստակեցնում է այն օբյեկտները, որոնք կարող են դառնալ ստուգման առարկա:

Դրանք են առևտրային և օտարերկրյա բանկերի մասնաճյուղերի կողմից Կենտրոնական բանկ ներկայացվող տարեկան, եռամսյա-

¹ Կարծում ենք՝ վերը նշված և հետագա նման ձևակերպումները կարիք ունեն վերանայման, քանի որ «ստուգումը» և «վերստուգումը» իմաստային և բովանդակային առումով միանգամայն տարբեր հասկացություններ են, առավել ևս էթե նկատի ունենանք, որ օրենքի 5¹ գլխի 39¹ հոդվածը վերնագրված է «Կենտրոնական բանկի կողմից իրականացվող վերահսկողությունը և ստուգումների անցկացումը»:

կային ֆինանսական և այլ հաշվետվությունները:

Հարկ է նկատել, որ «ՀՀ կենտրոնական բանկի մասին» ՀՀ օրենքի 5¹ գլխում ստուգվող սուբյեկտներն անվանվում են վերստուգվող անձինք, իսկ Կենտրոնական բանկի՝ ստուգումների համար լիազորված ստորաբաժանումը՝ վերաստուգող:

ՀՀ կենտրոնական բանկը բանկային վերահսկողությունն իրականացնում է տեղերում վերաստուգումների (on-site) և ամենօրյա հեռակա վերահսկողության (off-site) միջոցով: Տեղերում վերաստուգումները կարող են լինել ինչպես համալիր՝ ներառելով բանկի գործունեության բոլոր ոլորտները, այնպես էլ նպատակային՝ որևէ կոնկրետ ոլորտում:

«ՀՀ կենտրոնական բանկի մասին» ՀՀ օրենքի համաձայն՝ Կենտրոնական բանկը կարող է նաև իրականացնել վերստուգվող անձանց գործունեության ուսումնասիրություններ՝ ներկայացված հաշվետվությունների, այլ փաստաթղթերի պարզաբանման և մեկնաբանման, ինչպես նաև առանձին վերլուծությունների իրականացման նպատակով:

Ուշադրության է արժանի այն հանգամանքը, որ օրենքում ամրագրված են միայն վերստուգվող անձանց պարտականությունները (օրինակ՝ ստուգման ընթացքում վերստուգող խմբի համար վերստուգվող անձի շենք կամ նրա առանձին ծառայողական տարածքներ անարգել մուտքի և ելքի ապահովումը, աշխատելու համար բավարար պայմաններով ապահովված աշխատանքային տարածքի հատկացումը, վերստուգող խմբին իր հաճախորդներից և մասնակիցներից ստացված բողոքների ու առաջարկությունների տրամադրումը և այլն), մինչդեռ նրանց իրավունքները սպառիչ կերպով թվարկված չեն: Ինչ վերաբերում է վերստուգող խմբին, ապա օրենքում սահմանված են վերջինիս ինչպես իրավունքները, այնպես էլ պարտականությունները (օրինակ՝ ստուգման համար անհրաժեշտ փաստաթղթեր (վերստուգվող անձի հիմնադիր փաստաթղթեր, դրանցում կատարված փոփոխություններ, վերստուգվող անձի կառավարման մարմինների ներքին ակտեր, ստուգմամբ հայտնաբերված խախտումների և թերությունների վերացման, ինչպես նաև Կենտրոնական բանկի խորհրդի կամ նախագահի կողմից տրված հանձնարարականների կատարման ուղղությամբ վերստուգվող անձի ձեռնարկած միջոցառումների մասին տեղեկատվություն ու անհրաժեշտ այլ նյութեր և այլն) պահանջելը, թեկուզ և դրանք պարունակեն բանկային, առևտրային կամ այլ գաղտնիք կազմող տեղեկություններ): Այս առումով կարծում ենք՝ առկա է օրենսդրական էական բաց, քանի որ մի սուբյեկտի իրավունքին պետք է համապատասխանի երկրորդի պարտականությունը և հակառակը: «ՀՀ կենտրոնական բանկի մասին» ՀՀ օրենքում վերստուգվող անձանց իրավունքների սպառիչ ցանկի սահմանումը թույլ կտա խուսափել կամայականությունից և կնպաստի ստուգումների իրականացման բնագավառում օրինականության ամրապնդմանը:

Վերստուգող խումբը պարտավոր է վերստուգվող անձանց մոտ ստուգումների վերաբերյալ հաշվետվությունները ներկայացնել Կենտրոնական բանկի խորհրդին և նախագահին՝ ԿԲ նախագահի սահմանած ժամկետներում և կարգով: Ստուգման ավարտից հետո, օրենքի 39⁵ հոդվածի 6-րդ կետի համաձայն, երկշաբաթյա ժամկետում բանկի կամ վարկային կազմակերպության ղեկավարների, վերստուգող խմբի անդամների և Կենտրոնական բանկի կողմից ներկայացված ցուցակում ներառված բանկի կամ վարկային կազմակերպության մասնակիցների մասնակցությամբ անցկացվում է ստուգման արդյունքների նախնական քննարկում, որի վերաբերյալ կազմվում է եզրակացություն: Նախնական քննարկմանը, վերստուգող խմբի կողմից անհրաժեշտության դեպքում, կարող են հրավիրվել նաև տվյալ բանկում կամ վարկային կազմակերպությունում առողիտ անցկացրած անկախ առողիտորական կազմակերպության ներկայացուցիչները: Բանկային վերահսկողության ընթացքում բանկի գործունեությունը գնահատվում է միայն օրինականության տեսանկյունից՝ այն դեպքում, երբ բանկային առողիտը ենթադրում է վարկային կազմակերպությունների գործունեության գնահատում նաև նպատակահարմարության առումով: Բանկային առողիտի նպատակն է կոնկրետ սեփականատերերի (հիմնադիրների), իրավաբանական անձանց, նրանց վարկառուների և դրանց ծառայություններից օգտվող անձանց քաղաքացիաիրավական շահերի պաշտպանությունը: Առողիտորական ֆիրմաների և նրանց կողմից ստուգվող անձանց հարաբերությունների հիմքում ընկած են քաղաքացիաիրավական հարաբերությունները: Առողիտը հսկողության վճարային ձև է: Ի տարբերություն առողիտի՝ Կենտրոնական բանկի կողմից իրականացվող բանկային վերահսկողությունը ուղղված է ամբողջ հասարակության, պետության, բոլոր ավանդատուների և ներդրողների շահերի ապահովմանը, այսինքն՝ բանկային վերահսկողությունը հանրային-իրավական բնույթ ունի: Ուստի, այսպիսի լիազորությունները Կենտրոնական բանկը պարտավոր է իրականացնել ինքնուրույն և անհատույց:

Ինչ վերաբերում է ՀՀ կենտրոնական բանկի կողմից իրականացվող ստուգումներին, ապա ստուգման ավարտից հետո Կենտրոնական բանկի նախագահի որոշմամբ սահմանված ժամկետում և կարգով, երկու օրինակից կազմվում է հաշվետվություն, որը ստորագրվում ու հանձնվում է վերստուգվող անձի ղեկավարությանը: Վերջիններս, մեկշաբաթյա ժամկետում ծանոթանալով հաշվետվությանը, ստորագրում են այն՝ մեկ օրինակը վերադարձնելով վերստուգող խմբին: Նրանք իրավունք ունեն հաշվետվությանը կից ներկայացնել իրենց գրավոր առարկություններն ու բացատրությունները, ինչպես նաև մասնակցել Կենտրոնական բանկում կազմակերպվող հաշվետվության քննարկումներին:

Ստուգումների արդյունքում ի հայտ բերված խախտումների վե-

րաբերյալ կազմվում է արձանագրություն և կազմման պահից 7 աշխատանքային օրվա ընթացքում վերստուգող ստորաբաժանման ղեկավարի գրությամբ ուղարկվում խախտումը թույլ տված վերստուգվող անձի գործադիր մարմնի ղեկավարին, իսկ խորհրդի առկայության դեպքում՝ նաև խորհրդի նախագահին: Արձանագրության ստացման պահից 7 օրացուցային օրվա ընթացքում վերստուգվող անձը Կենտրոնական բանկ կարող է ներկայացնել վերջինիս վերաբերյալ գրավոր բացատրություններ, առարկություններ կամ պարզաբանումներ:

ՀՀ կենտրոնական բանկն իր վերահսկողական գործունեությունում օգտագործում է միջազգային փորձը և հատկապես Բազելյան կոմիտեի հանձնարարականները:

Բանկային կարգավորման միջազգային համագործակցությունը ենթադրում է դրա իրականացման առնվազն երկու կառուցակարգերի առկայություն՝ ինստիտուցիոնալ և նորմատիվային: Ինստիտուցիոնալ կառուցակարգը նշանակում է կառուցվածքային կազմավորման (մարմնի) ստեղծում, որի շրջանակներում իրականացվում է փոխհամաձայնեցված մոտեցումների մշակում, իսկ նորմատիվ մոտեցումը ներառում է նորմատիվային միջոցների համալիրը (փաստաթղթեր, ակտեր և այլն)²:

Միջազգային առաջին բանկային ճգնաժամը, որը արևմտագերմանական «Բանկհաուս Հերշտատ» բանկի կործանման հետևանքով էր առաջացել, հանգեցրեց բանկային կարգավորման բնագավառում պետությունների՝ «Բանկային հսկողություն» Բազելյան կոմիտեի ստեղծմանը: Բազելյան կոմիտեի առաջին փաստաթղթերից էր 1975 թ. արտասահմանյան բանկերի հսկողության մասին զեկույցը՝ Բազելյան կոնկորդատը (համաձայնություն), որը հանձնարարական բնույթի փաստաթղթեր էր: Այն հիմնված էր հետևյալ առանցքային սկզբունքների վրա.

1. Արտասահմանյան բանկային հիմնարկի գործունեության հսկողությունը գտնվում է բանկի հիմնադրման և բանկի գործունեության երկրների համատեղ իրավասությունում:

2. Ոչ մի արտասահմանյան բանկային հիմնարկ չպետք է դուրս մնա հսկողությունից:

3. Բանկի իրացվելիության նկատմամբ հսկողությունը իրականացվում է բանկի գտնվելու վայրի մարմինների կողմից:

4. Վճարունակության վերահսկողությունը գտնվում է բանկի հիմնադրման (ծագման) երկրի մարմինների (եթե դա վերաբերում է մասնաճյուղին) և գտնվելու վայրի մարմինների (եթե դա դուրս էր բանկի իրավասության ներքո):

5. Գործնական համագործակցությունը պետք է ներառի հիմնադրման և գտնվելու երկրների միջև տեղեկությունների փոխանակու-

² St' u Ерпилева Н. Ю. Международное банковское право, М., 1998, էջ 11:

մը և բանկի ծագման երկրի վերահսկող մարմինների կողմից բանկի գտնվելու վայրում վերահսկելու իրավունքը:

Այս հանձնարարականներն այս կամ այն ձևով արտացոլվել են «ՀՀ բանկերի և բանկային գործունեության մասին» և «ՀՀ կենտրոնական բանկի մասին» օրենքներում:

1975 թ. Բազելյան կոնկորդատը նշանակալից դեր ունեցավ, սակայն այն զերծ չէր նաև թերություններից: Դրանցից ամենաեականը այն էր, որ չէր սահմանում համընդհանուր ճանաչում գտած միջազգային բանկային խմբի բնորոշումը, մանավանդ երբ դրանք գործում են հողիինգի գծով: Այն սահմանազատել է բանկային վերահսկողության ազգային մարմինների լիազորությունները մի քանի պետությունների տարածքներում գտնվող և գործող բանկերի (դուստր բանկեր, օտարերկրյա բանկերի ներկայացուցչություններ) նկատմամբ³:

Բանկային միջազգային երկրորդ ճգնաժամը, որը պայմանավորված էր 1982 թ. իտալական «Բանկ Ամբրոզիո»-ի սնանկացմամբ, առաջացրեց 1975 թ. Կոնկորդատի խմբագրման կարիք: Նրա նոր տարբերակը կոչվում է «Օտարերկրյա բանկային հիմնարկների հսկողության մասին սկզբունքները», որը հավանության է արժանացել Բազելյան կոմիտեի կողմից: Նոր խմբագրման հիմքում դրվել է երկու սկզբունք.

1. Ոչ մի բանկային հիմնարկ չպետք է խուսափի հսկողությունից,
2. Հսկողությունը պետք է լինի համարժեք:

Սահմանվեց, որ եթե հողինգային ընկերությունը գլխավորում է բանկային խմբեր, որոնք ներառում են (ինքնուրույնաբար) միաձուլված (ինկորպորացված) բանկեր, որոնք գործառնում են տարբեր երկրներում, ապա իրավասու մարմինները պետք է հսկողություն իրականացնեն դրանց նկատմամբ՝ ընդգրկելով բանկային խմբերի ողջ կառուցվածքը:

Երկրորդ սկզբունքը ներառում է երկու տարր՝ ա) բանկի ստեղծման և գործունեության վայրի պետությունների միմյանց լրացնող հսկողության գործառնություններ, բ) կոնսոլիդար (համախմբված) հսկողություն: Առաջին տարրը ենթադրում է, որ եթե գործունեության (գտնվելու) վայրի պետական մարմինների կարծիքով ստեղծման (ծագման) երկրի պետական մարմինների կողմից հիշյալ բանկի գործունեությունը բավարար չափով չի հսկվում, ապա նրանք կարող են արգելել դրա գործունեությունը: Երկրորդ տարրը՝ համախմբված հսկողությունը, բարձրացնում է ծագման երկրի պետական մարմինների դերը և նվազեցնում է բանկային կարգավորման տարբեր չափանիշների (ստանդարտների) բացասական ազդեցությունը, որոնք կիրառվում են տարբեր երկրներում⁴:

³ Տե՛ս Dale R. The Regulation of International Banking. Cambridge, 1984, էջ 173-175:

⁴ Տե՛ս Cranston R. (ed.) Legal Issues of Cross Border Banking. London, 1989, Appendix 2, էջ 133-140:

Միջազգային բանկային ճգնաժամը նոր մոտեցումների պահանջ առաջացրեց: 1991 թ. սնանկացավ բրիտանական ամենախոշոր «Միջազգային վարկի և առևտրի բանկը», որի ակտիվները գերազանցում էին 20 մլրդ դոլարը, որն ուներ մասնաճյուղեր և դուստր բանկեր աշխարհով մեկ: 1992 թ. Բազելյան կոմիտեն մշակեց նոր փաստաթուղթ՝ միջազգային բանկային խմբերի և նրանց արտասահմանյան հիմնարկների նկատմամբ իրականացվող հսկողության նվազագույն չափանիշները (ստանդարտները): Այն պարունակում է 4 հիմնական դրույթներ.

1. Բանկային և միջազգային բոլոր խմբերը ենթակա են վերահսկողության ծագման երկրի պետական մարմինների կողմից, որոնք ունակ են բավարար չափով իրականացնելու համախմբված (կոնսոլիդար) վերահսկողության գործառույթ:

2. Արտասահմանյան բանկային հիմնարկները պետք ստեղծվեն բանկի գտնվելու և ստեղծման պետությունների պետական մարմինների փոխադարձ համաձայնությամբ:

3. Ծագման պետության պատկան մարմինները պետք է իրավունք ունենան բանկի գտնվելու պետության տարածքում գործող արտասահմանյան բանկային հիմնարկից ստանալ տեղեկատվություն:

4. Եթե բանկի գտնվելու պետության համապատասխան մարմինները հայտնաբերեն վերը նշված չափանիշներից որևէ մեկի ոչ պատշաճ կատարման փաստեր, ապա կարող են կիրառել սահմանափակիչ միջոցներ՝ ընդհուպ արտասահմանյան բանկային հիմնարկների ստեղծման արգելք իր տարածքում:

Բազելյան կոմիտեի որոշումները ուղղակի իրավաբանական ուժ չունեն, որովհետև դրանք միջազգային ոչ կառավարական կազմակերպության ակտեր են, բայց իրավաբանական նշանակություն ունեն. դրանք կարող են ծնել իրավական նորմեր, ազդել իրավասու մարմինների վրա՝ ընդունելու բանկային հսկողության վերաբերյալ իրավական նորմեր⁵:

Միջազգային նշված փաստաթղթերով առաջարկվեց կիրառել վերահսկողության նոր առաջադեմ տեսակ՝ համախմբված հսկողությունը:

Բանկային գործունեության իրագործման առանցքային տարրը համախմբված հսկողությունն է: Դրա էությունն այն է, որ ծագման պետության մարմինները հսկում են բանկային գործում անհրաժեշտ տնտեսական նորմատիվները՝ հաշվի առնելով բանկային խմբի ողջ կառուցվածքը, որի կազմում գտնվում է տվյալ բանկի հիմնադիրը:

Օտարերկրյա բանկերի մասնաճյուղերի վճարունակության հսկողությունը ծագման պետության մարմինների իրավասությանն է պատկանում, իսկ դուստր բանկերը ինչպես ծագման պետության, այնպես էլ գտնվելու պետության մարմինների հսկման օբյեկտն են:

Համախմբված վերահսկողության կարևոր բաղադրիչը այսպես կոչված «Նվազագույն չափանիշներն» են, որի գլխավոր պահանջն այն

⁵ Ст' у Ерпилева Н. Ю., նշվ. Աշխ., М., 1998, էջ16

է, որ միջազգային բանկերի և բանկային խմբերի վերահսկումը (հսկողությունը) պետք է իրականացնեն ծագման պետության մարմինները, որոնք պարտավոր են

1. ստանալ համախմբված ֆինանսական տեղեկատվություն բանկերի և բանկային խմբերի միջազգային գործունեությունների մասին,

2. կանխել այնպիսի կորպորատիվ կառուցվածքների ստեղծումը, որոնք խանգարում են համախմբված ֆինանսական տեղեկատվություն ստանալուն,

3. կանխել բանկերի և բանկային խմբերի կողմից օտարերկրյա հիմնարկների ստեղծումն առանձին երկրների տարածքում:

Օտարերկրյա բանկային հիմնարկները կարող են ստեղծվել միայն բանկի ծագման և գործելու պետությունների մարմինների համաձայնությամբ, որի նախապայմանը պետք է լինի փոխըմբռնումը բանկի ծագման պետության մարմինների կողմից համախմբված հսկողության նպատակով տեղեկությունների ստացման եղանակների և ձևերի, այդ թվում նաև տեղերում տեսչական ստուգումների անցկացման վերաբերյալ⁶: Սակայն «Նվազագույն չափանիշները» որոշակի վերահսկողության լիազորություններ են դնում նաև գտնվելու պետության մարմինների վրա: Նախ նրանք պետք է պարզեն՝ արդյոք առկա է փոխըմբռնում բանկի ծագման պետության համապատասխան մարմինների հետ իր տարածքում օտարերկրյա բանկային հիմնարկների գործառնության վերաբերյալ տեղեկատվության փոխանակման կարգի առնչությամբ: Երկրորդ՝ բանկի գտնվելու պետության մարմինները պետք է պարզեն արդյոք առկա է ծագման պետության համաձայնությունը իր տարածքից դուրս օտարերկրյա բանկային հիմնարկ ստեղծելու վերաբերյալ: Երրորդ՝ վերը նշված մարմինները պետք է պարզեն, թե արդյոք ծագման պետության համապատասխան մարմինները ունակ են բավարար չափով իրականացնել համախմբված հսկողություն:

Համախմբված հսկողության սկզբունքը մանրամասն մշակված է Եվրոպական միության 1992 թ. ապրիլի 6-ի «Համախմբվածության հիմքով վարկային կազմակերպությունների հսկողության մասին» դիրեկտիվում, որը եկավ փոխարինելու 1983 թ. հունիսի 13-ի համանուն դիրեկտիվին: Նոր դիրեկտիվը սահմանում է, որ եթե վարկային կազմակերպության վարկային գործառնությունների մեծ մասը կենտրոնացված է ծագման երկրի տարածքից դուրս, ապա հսկողական գործառնությոը պետք է իրականացնեն այն պետության իրավասու մարմինները, որտեղ կենտրոնացված է նման գործառնությունների հիմնական զանգվածը:

Վերը նշված դիրեկտիվի համաձայն՝ համախմբված հսկողությունը ներառում է այն բանկային խմբերը, որոնցում մայր ընկերությունը ներկայացված է ֆինանսական հողիինգի տեսքով, որի կազմում որպես դուստր կառուցվածքներ հիմնականում ընդգրկված են վարկային կամ

⁶ St' u Ерпилева Н. Ю. Международное банковское право, 1998, էջ 18-19:

ֆինանսական կազմակերպություններ, կամ՝ խառը հոլդինգի տեսքով, որի կազմում կա առնվազն մեկ դուստր ստորաբաժանում⁷: Այսպիսով, ոչ բանկային հոլդինգը, որի կազմում ընդգրկված է դուստր ընկերություն հանդիսացող թեկուզ մեկ վարկային կազմակերպություն, պետք է ներառվի բանկային (պրոդենցիալ) հսկողության մեջ:

Այն դեպքում, երբ հոլդինգը որպես մայր կառուցվածք գլխավորում է վարկային կազմակերպություն, որն իր կազմում ունի վարկային և ֆինանսական կազմակերպություններ, ենթակա է համախմբված հսկողության այն պետության մարմինների կողմից, որոնք տրամադրել են լիցենզիա մայր ընկերությանը: Իսկ եթե որպես մայր կառուցվածք հանդես են գալիս ֆինանսական կամ խառը հոլդինգներ, որոնք վարկային կազմակերպություններ չեն, ապա վարկային կազմակերպություն հանդիսացող դուստր ընկերությունների նկատմամբ համախմբված հսկողություն պետք է իրականացնեն այն պետության մարմինները, որոնք դրանք լիցենզավորել են⁸:

Եթե համադրենք Եվրոպական միության 1992 թ. ապրիլի 6-ի պահանջները երկրորդ բանկային դիրեկտիվների պահանջներին, ապա կնկատենք, որ համախմբված հսկողություն իրականացնող իրավասու մարմիններ կարող են լինել այն պետության կառույցները, որտեղ ստեղծված վարկային կազմակերպությունը գլխավորում են բանկային խմբերը կամ դրանում ներառված կառույցները⁹:

Ինչպես ցույց են տալիս պրակտիկայի ուսումնասիրությունները, ՀՀ կենտրոնական բանկի վերահսկիչ գործունեությանը վերաբերող ամենաբարդ հարցը դրանց իրացման հիմքերը և ընթացակարգերն են: Չուտ տեսականորեն կարելի է առանձնացնել ՀՀ կենտրոնական բանկի կողմից որևէ վերահսկիչ գործունեություն իրականացնելիս միայն երկու անառարկելի հիմք.

1. տնտեսական սահմանված նորմատիվները չպահպանելը,
2. հաճախորդներին և բանկի կոնտրազենտներին օրենսդրության խախտումների մասին տեղեկացնելը:

Մնացած բոլոր հիմքերը, որոնք օգտագործվում են կանոնավոր ստուգումների համար, կարիք ունեն ավելի մանրամասն կարգավորման, քանի որ յուրաքանչյուր կոնկրետ դեպքում առևտրային բանկերի առևտրային գործունեությանը միջամտելու և բանկային գաղտնիքի ռեժիմը խախտելու վտանգ է առաջանում:

Ամփոփելով բանկային վերահսկողությանն առնչվող հիմնահարցերի քննարկման արդյունքները՝ կարելի է հանգել հետևյալ եզրակացություններին.

1. Հայաստանի Հանրապետության կենտրոնական բանկի իրա-

⁷ St' u Директива EC от 6 апреля 1992 г. (92/30/EEC, ст. 1-2):

⁸ St' u Директива EC от 6 апреля 1992 г. (п.1-2 ст.4; п.1 ст.6):

⁹ St' u **Drake R., Rider J.** European Financing Laws. London, 1994, էջ 9:

վական կարգավիճակի առանձնահատկությունները հիմնականում պայմանավորված են նրան վերապահված **վերահսկողական գործառույթով**:

2. ՀՀ կենտրոնական բանկը բանկային վերահսկողությունն իրականացնում է տեղերում վերաստուգումների (on-site) և ամենօրյա հեռակա վերահսկողության (off-site) միջոցով: Վերջինս հանրային-իրավական բնույթ ունի:

3. ՀՀ կենտրոնական բանկի մասին օրենքում ամրագրված են միայն վերաստուգվող անձանց պարտականությունները, մինչդեռ նրանց իրավունքները սպառիչ թվարկված չեն: Ինչ վերաբերում է վերստուգող խմբին, ապա օրենքում սահմանված են ինչպես վերջինիս իրավունքները, այնպես էլ պարտականությունները: Այս առումով, կարծում ենք, առկա է օրենսդրական էական բաց, քանի որ մի սուբյեկտի իրավունքին պետք է համապատասխանի երկրորդի պարտականությունը և հակառակը:

4. ՀՀ կենտրոնական բանկն իր վերահսկողական գործունեությունում կիրառում է միջազգային փորձը և հատկապես Բազելյան կոմիտեի հանձնարարականները:

5. Բանկային կարգավորման միջազգային համագործակցությունը ենթադրում է դրա իրականացման առնվազն երկու կառուցակարգերի առկայություն՝ ինստիտուցիոնալ և նորմատիվային: Ինստիտուցիոնալ կառուցակարգը նշանակում է կառուցվածքային կազմավորման (մարմնի) ստեղծում, որի շրջանակներում մշակվում են փոխհամաձայնեցված մոտեցումներ, իսկ նորմատիվ մոտեցումը ներառում է նորմատիվային միջոցների համալիրը (փաստաթղթեր, ակտեր և այլն):

6. Բազելյան համաձայնագիրը հիմնված է հետևյալ առանցքային սկզբունքների վրա.

- Արտասահմանյան բանկային հիմնարկի գործունեության հսկողությունը բանկի հիմնադրման և բանկի գործունեության երկրների համատեղ իրավասությունում է:

- Արտասահմանյան ոչ մի բանկային հիմնարկ չպետք է դուրս մնա հսկողությունից:

- Բանկի իրացվելիության նկատմամբ հսկողությունը իրագործում են բանկի գտնվելու վայրի մարմինները:

- Վճարունակության վերահսկողությունը բանկի հիմնադրման (ծագման) երկրի (եթե դա վերաբերում է մասնաճյուղին) և գտնվելու վայրի մարմինների (եթե դա դուստր բանկ է) իրավասության ներքո է:

- Գործնական համագործակցությունը պետք է ներառի հիմնադրման և գտնվելու երկրների միջև տեղեկությունների փոխանակումը և բանկի ծագման երկրի վերահսկող մարմինների կողմից բանկի գտնվելու վայրում վերահսկելու իրավունքը:

7. Բանկային գործունեության իրագործման առանցքային տարրը

համախմբված հսկողությունն է: Դրա էությունն այն է, որ ծագման պետության մարմինները հսկում են բանկային գործում անհրաժեշտ սնտեսական նորմատիվները՝ հաշվի առնելով բանկային խմբի ողջ կառուցվածքը, որի կազմում գտնվում է տվյալ բանկի հիմնադիրը:

САМВЕЛ МУРАДЯН – *Значение контроля Центрального банка и пути его совершенствования.* – Контроль является важной функцией любой системы, которая дает возможность обеспечить живучесть и эффективность звеньев системы управления. Конституцией и законами РА Центральному банку предоставлено исключительное право контроля над кредитно-банковской системой РА. Последний в установленном порядке следит за тем, чтобы коммерческие банки, кредитные организации и другие подконтрольные ему органы своевременно и в полном объеме осуществляли основные и особенные экономические нормативы, и действовали в соответствии с нормами правовых актов.

Функции по контролю кредитно-банковской системы предполагают прежде всего получение определенной информации и их анализ, для инициирования на их основе соразмерных мероприятий.

Данный контроль осуществляется с помощью проверок на местах и повседневного заочного контроля и имеет публичный характер. Центральный банк в рамках своей контрольной деятельности использует международный опыт и особенно рекомендации Базельского комитета. Международное сотрудничество банковского регулирования предусматривает наличие двух механизмов его осуществления: институциональный и нормативный.

Институциональный механизм предполагает создание структурного образования (органа) в рамках которого осуществляется разработка взаимосвязанных подходов, а нормативный подход включает комплекс нормативных средств (акты, документы и т.д.).

Решения Базельского комитета не имеют прямой юридической силы, так как это акты международных негосударственных организаций, но имеют юридическое значение, т.е. они могут устанавливать юридические нормы, воздействовать на компетентные органы, чтобы они приняли нормативные акты по банковскому надзору.

Важным элементом банковской деятельности является консолидированный контроль. Его сутью является то, что органы государства происхождения банка осуществляют надзор за необходимыми для банковского дела экономическими нормативами, учитывая всю структуру банковской группы, где находится учредитель данного банка.

Ключевые слова: закон о Центральном банке РА, Центральный банк РА, контроль, проверки на местах, заочный контроль, международное сотрудничество, институциональные и нормативные механизмы, консолидированный надзор

SAMVEL MURADYAN – *The Sense of Central Bank Control and Ways of its Improvement.* – The control is the important function of any system of administration. The constitution and the laws of the RA provide Central bank an exclusive right to control the bank and credit system of the RA. The Central bank is monitoring banks and credit organizations in fixed way, in order they realize there main and special economic norms on sufficient level and act in accordance and in time.

The particular functions of Central bank legal status is conditioning on its control function. This control is realized by checking on place and via every day correspondence control. It is public control. The functions of control for bank and credit system suppose getting definite information and analyze it for taking proportional measures

on its basis.

During its control activities the Central bank is using international experience and especially the recommendations of Basel Committee. The international cooperation of banking control provides presence of two mechanisms of its realization: institutional and legal. Institutional mechanism supposes making structural formation (organ) in the frame of which approaches connected to each other, as well as legal are set, which include the complex of normative means (acts, documents and other).

The decisions of Basel Committee do not have legal power, but they have juridical sense, because they are the acts of international nongovernmental organization. They can be used as a basis for setting juridical norms by competent organs.

Keywords: *The “RA Central Bank” law, The Central Bank of the RA, control, checking on place, every day correspondence control, international cooperation, institutional and legal mechanisms*

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԿԱՐԳԻ ՎԵՐԱՊԱՀՈՒՄՆ
ՕՏԱՐԵՐԿՐՅԱ ԱՐԲԻՏՐԱԺԱՅԻՆ ՎՃԻՌՆԵՐԻ
ՃԱՆԱԶՄԱՆ ԵՎ ԿԱՏԱՐՄԱՆ ՊՐԱԿՏԻԿԱՅՈՒՄ

ԱՐՄԵՆ ՀԱՅԿՑԱՆՑ

«Մեր իրավական մշակույթի զարգացման մակարդակը մեզ զգացնել է տալիս, թե ինչ նշանակություն կարող է ունենալ մեզ համար հանրային կարգի առկայությունը կամ բացակայությունը»:
Ալեն Բենաբան (ֆրանսիացի իրավագետ)

Հոդվածում քննարկվում են միջազգային առևտրային արբիտրաժային որոշումների ճանաչման և կատարման ոլորտում հանրային կարգի վերապահման ինստիտուտի կիրառման ժամանակակից ասպեկտներն օտարերկրյա և միջազգային իրավական փորձի համատեքստում: Հեղինակը կարծում է, որ հանրային կարգի ինստիտուտի կիրառման նկատմամբ մոտեցումները կայուն լինել չեն կարող. դրանք նույնպես ենթարկվում են որոշակի փոփոխությունների՝ պայմանավորված իրավունքի դոկտրինում նոր մոտեցումների և տեսությունների գեներացմամբ:

Հոդվածագիրը համակողմանի վերլուծություններով հանգում է այն եզրակացության, որ օտարերկրյա արբիտրաժային որոշումները ճանաչելիս և կատարելիս հանրային կարգի վերապահման համար հիմք է նաև հայրենական օրենսդրության մի շարք իմպերատիվ նորմերին հակասելու հանգամանքը՝ ելնելով այն փիլիսոփայական համոզմունքից, որ քանակական փոփոխությունները հանգեցնում են որակական փոփոխության:

Բանալի բառեր – *օտարերկրյա արբիտրաժային վճիռներ, իմպերատիվ նորմ, հանրային կարգի վերապահում, դոկտրին, դատական պրակտիկա, կոնվենցիա, ազգային օրենսդրություն*

ՀՀ-ում օտարերկրյա արբիտրաժի վճիռների ճանաչման և հարկադիր կատարման գործընթացը կարգավորվում է ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքով (այսուհետ՝ Օրենսգրք), Առևտրային արբիտրաժի մասին ՀՀ օրենքով (այսուհետ՝ Օրենք), Օտարերկրյա արբիտրաժային որոշումների ճանաչման և կատարման մասին 1958 թ. Նյու Յորքի կոնվենցիայով¹ (այսուհետ՝ Կոնվենցիա):

¹ **Կոնվենցիան Հայաստանի Հանրապետության համար ուժի մեջ է մտել 1998 թվականի մարտի 29-ից:** Հայաստանի Հանրապետությունը Կոնվենցիային միացել է վերապահող հայտարարությամբ. «Հայաստանի Հանրապետությունը Կոնվենցիան կկիրառի միայն մյուս Պայմանավորվող կողմի տարածքում ընդունված արբիտրաժային որոշումների ճանաչման և կատարման նկատմամբ»:

Օրենսգրքի 326-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ «Օտարերկրյա պետությունների տարածքում կայացրած արբիտրաժների և միջազգային առևտրային արբիտրաժների վճիռների (օտարերկրյա արբիտրաժային վճիռներ) ճանաչումն ու կատարումն իրականացնում է «Առևտրային արբիտրաժի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով նախատեսված դատարանը նույն օրենքով նախատեսված դեպքերում»:

Օրենքի 35-րդ հոդվածի 1-ին մասով սահմանվում է. «1. Արբիտրաժային տրիբունալի վճիռը, որը կայացվել է Հայաստանի Հանրապետության տարածքում կամ Օտարերկրյա արբիտրաժային որոշումների ճանաչման և կատարման մասին Նյու Յորքի կոնվենցիայի անդամ որևէ այլ պետության տարածքում, պետք է ճանաչվի որպես պարտադիր և համապատասխան դատարանին գրավոր միջնորդելու դեպքում կատարվի սույն հոդվածին և 36-րդ հոդվածին համապատասխան»:

Կոնվենցիայի 1-ին հոդվածի 1-ին մասով սահմանվում է. «Սույն Կոնվենցիան կիրառվում է այն արբիտրաժային որոշումների ճանաչման և կատարման նկատմամբ, որոնք կայացվել են այն պետության տարածքում, քան այն պետությունը, որում հայցվում է այդպիսի որոշումների ճանաչումը և կատարումը՝ այն վեճերով, որոնց կողմ կարող են լինել ինչպես ֆիզիկական, այնպես էլ իրավաբանական անձինք: Այն կիրառվում է նաև այն արբիտրաժային որոշումների նկատմամբ, որոնք ներքին որոշումներ չեն համարվում այն պետությունում, որտեղ հայցվում է դրանց ճանաչումը և կատարումը»:

Օրենսգրքի 328-րդ հոդվածի 4-րդ մասով սահմանվում է. «Դատարանը գործի քննության ժամանակ պարզում է «Առևտրային արբիտրաժի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով նախատեսված օտարերկրյա արբիտրաժային դատարանի վճռի ճանաչման և կատարման հիմքերի առկայությունը կամ բացակայությունը»:

Օրենքի 36-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ արբիտրաժային տրիբունալի վճռի ճանաչումը կամ հարկադիր կատարումը, որը կայացվել է Հայաստանի Հանրապետության տարածքում կամ Օտարերկրյա արբիտրաժային որոշումների ճանաչման և կատարման մասին Նյու Յորքի կոնվենցիայի անդամ որևէ այլ պետության տարածքում, մասնավորապես՝ «կարող է մերժվել միայն այն կողմի խնդրանքով, որի դեմ այն ուղղված է, եթե այդ կողմն ապացույցներ ներկայացնի դատարան, որտեղ հայցվում է վճռի ճանաչումը կամ հարկադիր կատարումը, այն մասին, որ

ա) համաձայն Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրության՝ վեճի առարկան ենթակա չէ լուծման արբիտրաժի կողմից, կամ

բ) վճռի ճանաչումը կամ կատարումը հակասում է Հայաստանի Հանրապետության հանրային կարգին»:

Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի 2-րդ մասով սահմանվում է ճիշտ նույնպիսի իրավադրույթ, ինչպիսին սահմանվում է Օրենքի 36-րդ հոդ-

վածի 1-ին մասում. «Արբիտրաժային որոշման ճանաչումը և կատարումը կարող է մերժվել նաև, եթե երկրի իրավասու իշխանությունը, որում հայցվում է ճանաչումը և կատարումը, գտնի, որ

ա) ըստ այդ երկրի օրենքների, վեճի առարկան չի կարող լինել արբիտրաժային քննարկման առարկա, կամ

բ) այդ որոշման ճանաչումը և կատարումը հակասում են այդ երկրի հասարակական կարգին»:

Վերադառնալով Օրենքի իրավակարգավորումներին՝ պետք է նշենք, որ Օրենքը չի սահմանում հանրային կարգի լեգալ հասկացությունը, նույնիսկ չի նախատեսում որևէ չափանիշ, որից ելնելով կարելի էր իրավաբանական բնույթի դատողություններ անել այս ինստիտուտի շուրջ:

Հանրային կարգի ինստիտուտին անդրադառնում է նաև ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքը (այսուհետ՝ ՀՀ քաղ. օր.)՝ ի դեմս 1258-րդ հոդվածի, որի իրավադրույթներից որոշակի ուրվագիծ ենք ստանում հանրային կարգի վերապահման ինստիտուտի որոշակիացման ուղղությամբ: ՀՀ քաղ. օր-ի 1258-րդ հոդվածով սահմանվում է.

«1. Սույն օրենսգրքի 1253-րդ հոդվածի 1-ին կետին համապատասխան կիրառվելիք օտարերկրյա իրավունքի նորմը չի կիրառվում, եթե դրա կիրառման հետևանքներն ակնհայտ հակասում են Հայաստանի Հանրապետության իրավակարգի հիմունքներին (հանրային կարգին): Այդ դեպքում, ըստ անհրաժեշտության, կիրառվում է Հայաստանի Հանրապետության իրավունքի համապատասխան նորմը:

2. Օտարերկրյա իրավունքի նորմի կիրառումից հրաժարվելը չի կարող հիմնվել միայն համապատասխան օտարերկրյա պետության իրավական, քաղաքական կամ տնտեսական համակարգը Հայաստանի Հանրապետության իրավական, քաղաքական կամ տնտեսական համակարգից տարբերվելու հանգամանքի վրա»:

Ինչպես նկատում ենք, հանրային կարգն առկա է, երբ օտարերկրյա իրավունքի նորմերի կիրառման հետևանքներն ակնհայտ կհակասեն Հայաստանի Հանրապետության իրավակարգի հիմունքներին:

Օտարերկրյա արբիտրաժային որոշումները, որոնք կայացվել են օտարերկրյա իրավունքի այնպիսի նորմերի կիրառմամբ, որոնց հետևվանքները հակասում են ՀՀ իրավակարգի հիմունքներին, պետք է մերժվեն հանրային կարգին հակասելու հիմնավորմամբ:

Որոշակի հստակեցում ունեցանք ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի իրավադրույթներին անդրադառնալով, սակայն դա բավարար չէ հանրային կարգի վերապահման ինստիտուտը լիովին ընկալելու և կիրառելու համար:

Հանրային կարգի վերապահման ինստիտուտի լեգալ հասկացության կամ առնվազն գոնե չափանիշների մասին որևէ նշում չունի նաև Կոնվենցիան:

Դրա էությունը բացահայտվում է երկու միջոցների՝ դոկտրինի և դատական պրակտիկայի համավերլուծության հիման վրա:

Իրավունքի դոկտրինը տարբեր պետություններ ճանաչում են որպես օրենքի մեկնաբանման աղբյուր: Այսպես, 2005 թ. Միջազգային մասնավոր իրավունքի մասին Ուկրաինայի օրենքի 8-րդ հոդվածի 1-ին մասով սահմանվում է. *«Օտարերկրյա իրավունքը կիրառելիս դատարանը կամ այլ պետական մարմինը օտարերկրյա իրավունքի նորմերի բովանդակությունը պարզում է համապատասխան օտար պետությունում դրանց պաշտոնական մեկնաբանմանը, կիրառման պրակտիկայի և դոկտրինի համաձայն»*²: Դեռևս կան պետություններ, ներառյալ Հայաստանի Հանրապետությունը, որոնց օրենսդրությամբ իրավունքի դոկտրինը ճանաչված չէ որպես օրենքի բովանդակության պարզաբանման և մեկնաբանման աղբյուր, սակայն դա չի խանգարում իրավունքի նորմերի բովանդակության պարզաբանմանը և մեկնաբանմանը մոտենալ դոկտրինի դիրքերից, քանզի դա ժամանակակից գլոբալացվող աշխարհում այլևս ընդունված մոտեցում է: Իրավունքի դոկտրինն իրավական գիտելիքների գիտական համակարգ է՝ հիմնված հայրենական և օտարերկրյա ու միջազգային իրավական փորձի համակարգման, ընդհանրացման, վերլուծության վրա, որի արդյունքում արվում են հիմնավոր եզրահանգումներ, որոնք առավելապես են համապատասխանում իրավունքի արդի զարգացման միտումներին և ընկալումներին:

Որպես լրացուցիչ հիմնավորում, կցանկանայինք վկայակոչել նաև միջազգային մասնավոր իրավունքի գիտության, ինչպես նաև օրենսդրության մեջ ընդունված առավել սերտ կապի վայրի օրենքի սկզբունքը (*lex causae*): Հայտնի է, որ երբ կիրառվելիք իրավունքը որոշելիս դատարանը հանդիպում է անհնարինության հասնող դժվարությունների, ապա օրենսդիրը դատարանին տալիս է հայեցողության լայն հնարավորություն՝ կիրառվելիք իրավունքը որոշել այն իրավունքով, որի հետ, դատարանի խորին համոզմամբ, հարաբերությունն առավել սերտ է (Օրենսգրքի 1253-րդ հոդվածի 2-րդ մաս):

Առավել սերտ կապի վայրի օրենքի սկզբունքը (*lex causae*) դատարանին թույլ է տալիս նաև փնտրել գտնել այն իրավունքը, որի շրջանակներում իրավակարգավորումները կարող են օգնել դատարանին՝ հասկանալու, թե կիրառման ենթակա պետության օրենքի նորմերը որքանով կարող են ընդունելի լինել սեփական իրավակարգի հետ համադրելիության տեսանկյունից, ասել է թե՛ որքանով կարող են օտարերկրյա իրավունքի նորմերի կիրառման հետևանքները բախումային իրավիճակներ գեներացնել հանրային կարգի տեսանկյունից: *Դա նշանակում է, որ ուսումնասիրելով հանրային կարգի վերաբերյալ օտարերկրյա և միջազգային իրավակիրառ փորձը, օտար պետություններում ընդունված իրավական դոկտրինները՝ դատարանը կարող է անհրաժեշտ եզրահանգումներ անել հայրենական հանրային կարգի մեկնաբանման և այդ ինստիտուտի իրավակիրառման համար:*

² Տե՛ս http://www.cisg.ru/content/download/ipr_ua_rus.pdf

Հանրային կարգի ինստիտուտի որոշակիացման հզոր միջոց է դատական արակտիկան: Օրենքով նախատեսվում է, որ օտարերկրյա արբիտրաժի վճիռների՝ հանրային կարգի վերապահման հիմքով ճանաչումը և հարկադիր կատարումը մերժում է դատարանը, երբ պարզում է, որ *«վճռի ճանաչումը կամ կատարումը հակասում է Հայաստանի Հանրապետության հանրային կարգին»*: Կոնվենցիայի այլ ձևակերպմամբ նույնական մոտեցում է ցուցաբերվում. *«Որոշման ճանաչումը և կատարումը կարող են մերժվել, եթե երկրի իրավասու իշխանությունը գտնի, որ այդ որոշման ճանաչումը և կատարումը հակասում են այդ երկրի հասարակական կարգին»*: Միանգամից նշենք, որ ՀՀ-ում հանրային կարգի վերապահման հիմքով օտարերկրյա արբիտրաժի վճիռների ճանաչումը և հարկադիր կատարումը մերժելու ուղղությամբ ցայսօր չկա ձևավորված դատական նախադեպ: Դա նշանակում է, որ այս հիմքով մերժելու անհրաժեշտության համար դատարանին ուղեցույց կարող է լինել ոչ միայն դոկտրինը, այլև օտարերկրյա և միջազգային դատական արակտիկայի փորձը:

Դոկտրինալ հիմքեր: Օտարերկրյա արբիտրաժային որոշումների ճանաչման և կատարման մասին 1958 թ. Նյու Յորքի կոնվենցիայի մեկնաբանման ԱԱՄԽ (ICCA)-ի ուղեցույց-ձեռնակը³, որը հասցեագրված էր դատավորներին, մանրամասնում է, թե ինչպես պետք է հասկանալ և մեկնաբանել Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի 2-րդ մասի իրավադրույթը (այսուհետ՝ Հոդված 5(2))⁴: Մեջբերենք այս ուղեցույց-ձեռնարկի՝ հանրային կարգին վերաբերող հատվածները.

- Հոդված 5(2)-ով նախատեսված հիմքերը կոչված են պաշտպանելու այն երկրի հանրային շահը, որտեղ հայցվում է կատարումը, և հետևաբար դատարանը վճռի ճանաչման և կատարման մասին միջնորդություն ստանալու պարագայում կարող է հիմնվել հանրային շահի վրա ի պաշտոնե: Սովորաբար այն կողմը, որն ընդդիմանում է վճռի ճանաչմանը և կատարմանը, կարող է վկայակոչել նաև այս հիմքերը, եթե գտնում է, որ դրանք վերաբերելի են:

- Հոդված 5(2)(ա)-ով նախատեսված մերժման հիմքը՝ *«վեճի առարկան չի կարող լինել արբիտրաժային քննարկման առարկա»*, կիրառվում է այն դեպքում, երբ վեճը ներառում է բառացապես դատարանի քննությանը վերապահված վեճի առարկա: Նմանատիպ բացառիկ դեպքերից է սնանկությունը: Այն հարցը, թե արդյոք վեճի առարկան ենթակա չէ արբիտրաժի, պետք է որոշվի այն երկրի իրավունքով, որտեղ վճռի ճանաչման և կատարման դիմում է ներկայացվել:

- Հոդված 5(2)(բ)-ն թույլ է տալիս արբիտրաժային վճռի ճանաչումը և կատարումը քննող դատարանին մերժել դիմումը, եթե այն «հա-

³ Տե՛ս <https://icac.org.ua/wp-content/uploads/ICCAs-Guide-to-the-Interpretation-of-the-1958-New-York-Convention-A-Handbook-for-Judges-2.pdf>

⁴ Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի 2-րդ մասի և Օրենքի համապատասխան իրավակարգավորումները նույնն են:

կատում է այդ երկրի հանրային կարգին»: Այնուամենայնիվ, հոդված 5(2)(բ)-ն չի սահմանում, թե ինչ է նշանակում «հանրային կարգ»: Այն չի նախատեսում նաև, թե արդյոք հանրային կարգի վերաբերյալ ներպետական կամ հանրային կարգի միջազգային մոտեցման վրա հիմնված հանրային կարգի սկզբունքները պետք է կիրառվեն Նյու Յորքի Կոնվենցիայի ներքո ներկայացված ճանաչման և կատարման դիմումների նկատմամբ: Հանրային կարգի միջազգային մոտեցումը սովորաբար ավելի նեղ է, քան ներպետական հանրային կարգի մոտեցումը:

- Առանձին երկրներում ներպետական դատարաններն ընդունելի են համարում միջազգային հանրային կարգի վերաբերյալ ավելի նեղ չափանիշները՝ կիրառելով միջազգային աղբյուրների նյութական նորմեր: «Հանրային կարգի» վերաբերյալ 2002 թ. հրատարակված Միջազգային իրավունքի ասոցիացիայի խորհրդատվությունները («ՄԻԱ խորհրդատվություններ») համարվում են միջազգային լավագույն փորձի արտացոլում: Դրա ընդհանուր խորհրդատվություններից է այն, որ վճիռների վերջնական լինելը «միջազգային առևտրային արբիտրաժում պետք է հարգվի՝ բացառությամբ բացառիկ հանգամանքների առկայության դեպքում», և այդպիսի հանգամանքները «մասնավորապես կհամարվեն առկա, եթե միջազգային արբիտրաժային վճռի ճանաչումը կամ կատարումը հակասի միջազգային հանրային կարգին»: ՄԻԱ խորհրդատվություններով սահմանվում է, որ «միջազգային հանրային կարգ» արտահայտությունը դրանցում օգտագործվում է՝ նշելու երկրի կողմից ճանաչված սկզբունքների և կանոնների ամբողջությունը, որոնք, իրենց բնույթից ելնելով, կարող են արգելել միջազգային առևտրային արբիտրաժի շրջանակներում ընդունված արբիտրաժային վճռի ճանաչումը կամ կատարումը այն դեպքում, երբ այդպիսի վճռի ճանաչումը կամ կատարումը կարող է հանգեցնել դրանց խախտման, կամ դատավարական նորմերի մասով, համաձայն որոնց այն ընդունվել էր (միջազգային հանրային դատավարական կարգ), կամ բովանդակության մասով (միջազգային հանրային նյութական կարգ): ՄԻԱ խորհրդատվությունները սահմանում են, որ յուրաքանչյուր պետության միջազգային հանրային կարգը ներառում է հետևյալը.

1. արդարադատության և բարոյականության հետ կապված հիմնարար սկզբունքներ, որոնք պետությունը ցանկանում է պաշտպանել, անգամ եթե խնդիրն ուղղակիորեն իրեն չի վերաբերում,

2. կանոններ, որոնք նպատակ ունեն ծառայել պետության քաղաքական, սոցիալական կամ տնտեսական էական շահերին, որոնք հայտնի են “lois de police” կամ «հանրային կարգի կանոններ» անվամբ,

3. պետության պարտականությունը՝ հարգելու այլ պետությունների կամ միջազգային կազմակերպությունների հանդեպ ստանձնած իր պարտավորությունները⁵:

⁵ Տե՛ս <https://icac.org.ua/wp-content/uploads/ICCAs-Guide-to-the-Interpretation-of-the-1958-New-York-Convention-A-Handbook-for-Judges-2.pdf>

Կոնվենցիայի նպատակներից ելնելով՝ հանրային կարգն ազգային, թե անդրազգային բնույթի է, այդ հարցում այդպես էլ վերջնական մոտեցում չկա: Հնդկաստանի Գերագույն դատարանը մի գործով նշել է, որ անդրազգային հանրային կարգի գաղափարն անհրազոթձեղի է, և Կոնվենցիայի 5(2)բ իրավադրույթի խնդիրներից ելնելով պետք է ասել, որ հանրային կարգն այն պետության հանրային կարգն է, որտեղ օտարերկրյա արբիտրաժային որոշումը ներկայացվել է ճանաչման և հարկադիր կատարման⁶:

Հաշվի առնելով հանրային կարգի վերապահման կիրառման դեպքերի աճը և հարցի հրատապությունն ու կարևորությունը՝ Ռուսաստանի Դաշնության Բարձրագույն արբիտրաժային դատարանի նախագահությունը 2013 թվականին հանրային կարգի ինստիտուտի կիրառման դատական պրակտիկայի ամփոփում կատարեց և հրապարակեց տեղեկատվական նամակ, որում նշվում էր, որ «*հանրային կարգ ասելով պետք է հասկանալ իրավական հիմնարար սկզբունքները, որոնք ունեն բարձր իմպերատիվություն, համընդհանրություն, հասարակական առանձնահատուկ նշանակություն, ընկած են պետության տնտեսական, քաղաքական, իրավական համակարգերի կառուցման հիմքում: Նման սկզբունքներ են հանդիսանում պայմանագրի ազատության, իրավահարաբերության մասնակիցների հավասարության և նրանց բարեխղճության, իրավախախտմանը համահունչ քաղաքացիական պատասխանատվության, խախտված իրավունքների վերականգնման և խախտված իրավունքների դատական պաշտպանության սկզբունքները*»⁷: Այդ նամակում հանրային կարգին տրված էր բավականին լայն ձևակերպում, միևնույն ժամանակ նշվում էր, որ հանրային կարգի վերապահումը կրում է արտակարգ բնույթ, և դատարաններն այն պետք է կիրառեն բացառիկ դեպքերում՝ առանց վերանայելու օտարերկրյա դատական և արբիտրաժային որոշումներն ըստ էության:

ՌԴ դատարանների կողմից օտարերկրյա դատական և արբիտրաժային որոշումների ճանաչումը և հարկադիր կատարումը մերժելու որոշումների 40 տոկոսը կատարվել է հանրային կարգի վերապահման հիմքով: Այդ մերժումներն ամփոփելով՝ իրավագիտական շրջանակներն առանձնացրել են չորս հիմնական մոտեցումներ, որոնց հիմքում ընկած է հանրային կարգի վերապահումը.

1) *երբ օտարերկրյա դատական և արբիտրաժային որոշումները նախատեսում են բռնազանձումներ ՌԴ հետ փոխկապակցված կազմակերպություններից,*

⁶ *St' u Renusagar Power Co. Ltd. v. General Electric Company & anor.*, Supreme Court, India, 7 October 1993, 1994 AIR 860. (https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/ru/v1604041_ebook-r.pdf)

⁷ Информационное письмо Президиума Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации от 26 февраля 2013 г., № 156 // "Обзор практики рассмотрения арбитражными судами дел о применении оговорки о публичном порядке как основания отказа в признании и приведении в исполнение иностранных судебных и арбитражных решений". <http://www.cisg.ru/dok/ip-vs-2013-156.pdf>

2) երբ օտարերկրյա դատական և արբիտրաժային որոշումներում եզրահանգումները չեն համապատասխանում ՌԴ նյութական իրավունքի պահանջներին,

3) երբ օտարերկրյա դատական և արբիտրաժային որոշումներով ներառվող հարցը վերաբերում է ՌԴ բացառիկ ընդատությանը,

4) երբ կողմերը նախաձեռնել են վեճը՝ բացառապես իրավունքի չարաշահման նպատակով:

Քանի որ հանրային կարգի վերապահումը նպատակ է հետապնդում պաշտպանել հայցվող պետության իրավունքի հիմնարար սկզբունքները և նորմերը, հարց է ծագում, թե արդյոք հանրային կարգի ներքո կարող են և պետք է դիտարկվեն հայցվող պետության իմպերատիվ նորմերը⁸: Թե ինչ ասել է իմպերատիվ նորմեր, ՀՀ օրենսդրությամբ այդ հարցի պատասխանը տրված է Օրենսգրքի 1259-րդ հոդվածում. «Մույն բաժնի կանոնները չեն վերաբերում Հայաստանի Հանրապետության իրավունքի այն իմպերատիվ նորմերի գործողությանը, որոնք քաղաքացիական շրջանառության մասնակիցների իրավունքները և շահերն ապահովելու իրենց առանձնահատուկ նշանակությամբ բացառում են որևէ այլ իրավունք կիրառելու հնարավորությունը»:

Իրավունքի դոկտրինում կասկած չի հարուցում այն հարցը, որ մի շարք իմպերատիվ նորմեր լիովին կարող են դիտարկվել հանրային կարգի գործառության շրջանակներում: Թե որ ոլորտներում գործող իմպերատիվ նորմերը կարող են դիտարկվել հանրային կարգի վերապահման շրջանակներում, կարծիքները տարբեր են՝ սնանկության, վալյուտային, սպառողների պաշտպանության, տոկոսադրույքների սահմանման և այլ: Տարբեր պետությունների դատարաններ հաստատականորեն նշում են, որ Կոնվենցիայի տեսանկյունից իմպերատիվ նորմերը հաշվի են առնվում հանրային կարգի վերապահում կիրառելու հարցում, երբ դրանք համապատասխանում են բարոյականության և արդարության պաշտպանության Կոնվենցիոն պատկերացումներին⁹:

Ընդհանուր մտեցումն այն է, որ երբ օտարերկրյա արբիտրաժի վճռում առկա են հայցվող պետության իրավունքի՝ մեկից ավելի իմպերատիվ նորմերի խախտումներ, ապա, բացի այն հանգամանքից, որ դրանք կարող էին լինել վերևում նշված ոլորտներից, նաև այն, որ խախտվել է հայցվող պետության իրավունքի իմպերատիվ նորմերի համակազմ, ինչն արդեն իսկ խարխլում է տվյալ պետության հանրային կարգը, նրա հիմքում ընկած բարոյականության և արդարարության պատկերացումները: Փիլիսոփայական ընկալմամբ՝ քանակական փոփոխությունները հանգեցնում են որակական փոփոխությունների. դա

⁸ St' u Bernard Hanotiau, Olivier Caprasse, Public Policy in International Commercial Arbitration, B: Enforcement of Arbitration Agreements and International Arbitral Awards: The New York Convention in Practice 787, 791-794 (E. Gaillard, D. Di Pietro eds. 2008):

⁹ St' u Fouchard Gaillard Goldman. On International Commercial Arbitration 996 (E. Gaillard, J. Savage eds., 1996):

նշանակում է, որ մինևույն գործի շրջանակներում բազում իմպերատիվ տրամերի համաժամանակյա խախտումները նվազեցնում են հայցվող պետության իրավունքի հեղինակությունը, իրավունքի սկզբունքների անխախտության վերաբերյալ հանրային ընկալումները: Դա էլ իր հերթին նշանակում է, որ մեկից ավելի իմպերատիվ տրամերի խախտումները՝ համակազմով, արդեն իսկ հանրային կարգի վերապահման հիմք են:

АРМЕН АЙКЯНЦ – Оговорка о публичном порядке в практике признания и применения иностранных арбитражных решений. – В научной статье рассматриваются современные аспекты применения института оговорки публичного порядка в сфере признания и приведения в исполнение решений международного коммерческого арбитража на основе анализа зарубежного и международного правового опыта.

В статье обсуждается то, что подходы к применению института публичного порядка не могут быть статичными, таковые подвергаются определенной динамике в связи с генерацией новых подходов и теорий в правовой доктрине. Автор завершает научную статью выводом о том, что при признании и применении иностранных арбитражных решений имеется основание для применения публичного порядка в случае противоречия с рядом императивных норм отечественного права, основанное на философском убеждении, что количественные изменения ведут к качественным изменениям.

Ключевые слова: *иностранные арбитражные решения, императивная норма, оговорка о публичном порядке, доктрина, судебная практика, конвенция, национальное законодательство*

ARMEN HAYKYANTS – Public Order in Practice Recognition and Application of Foreign Arbitral Awards. – The scientific article discusses modern aspects of the application of the institution of a public policy clause in the field of recognition and enforcement of decisions of international commercial arbitration based on a co-analysis of foreign and international legal experience.

The article discusses that approaches to the application of the institution of public policy cannot be static, they are subject to certain dynamics in connection with the generation of new approaches and theories in the legal doctrine. The author concludes the scientific article with the conclusion that when recognizing and applying foreign arbitral awards, there is a basis for applying public policy in case of conflict with a number of imperative norms of domestic law, based on the philosophical conviction that quantitative changes lead to qualitative changes.

Key words: *foreign arbitration decisions, imperative norm, public policy clause, doctrine, jurisprudence, convention, national law*

ԱՌԱՆՁԻՆ ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԳՈՐԾԵՐԸ ՄՆԱՆԿՈՒԹՅԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹՈՒՄ

ՏԻԳՐԱՆ ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ

Մնանկության վարույթում առանձին քաղաքացիական գործերի ինստիտուտը նորույթ է հայրենական օրենսդրությունում, և դրա համապարփակ ուսումնասիրությունն ունի տեսագործական մեծ կարևորություն:

Տեսական աղբյուրների, հայրենական և արտասահմանյան օրենսդրության, ինչպես նաև դատական պրակտիկայի հիման վրա աշխատանքում քննարկվում են առանձին քաղաքացիական գործերի ինստիտուտի ներդրման անհրաժեշտությունը և զարգացման պատմությունը, վերլուծվում են քաղաքացիաիրավական վեճը առանձին քաղաքացիական գործ դիտարկելու պայմանները և այս ինստիտուտի մյուս տարրերը, ինչպես նաև բացահայտվում են քաղաքացիական գործերի վրա մորատորիումի գործողության սահմանները:

Հոդվածում հեղինակը ներկայացնում է գիտագործական մի շարք եզրահանգումներ, որոնք կարող են ուղենիշային լինել իրավակիրառ պրակտիկայի, ինչպես նաև առանձին քաղաքացիական գործերի ինստիտուտի հետագա օրենսդրական զարգացման համար:

Բանալի բառեր – *սնանկության վարույթ, մորատորիում, առանձին քաղաքացիական գործ, կենտրոնացում, ենթակայության հետ կապված վեճ*

Մնանկության ինստիտուտը տնտեսական հարաբերությունների բնականոն ընթացքի ապահովմանն ուղղված պետության միջամտության առանձնահատուկ դրսևորում է, որը, մի կողմից, կոչված է առավելազույն բավարարելու պարտատերերի պահանջները՝ վարույթի շրջանակներում հավաքագրված միջոցներն արդար բաշխելով վերջիններիս միջև, մյուս կողմից՝ օրենսդրական կարգավորումների ներդրման միջոցով փրկելու գոյատևման ընդունակ տնտեսավարող սուբյեկտներին¹: Ըստ այդմ՝ սնանկության գործընթացի նպատակն է երաշխիքներ ստեղծել պարտատերերի պահանջները համամասնորեն բավարարելու, ինչպես նաև հնարավոր դեպքերում պարտապանի գույքային դրությունը կայունացնելու (պարտապանի վճարունակության վերականգնումը) և նրա տնտեսական գործունեության շարունակականությունն ապահովելու համար²: Ընդ որում, այս համատեքստում առաջնահերթը ֆինանսական առողջացման հնարավորության ընձեռումն է պարտապանին, և միայն դրա անհնարինության դեպքում՝ պարտապանի լուծարումը և

¹ Տե՛ս Սահմանադրական դատարանի 14.09.2021թ. թիվ ՍԴՈ-1609 որոշումը:

² Տե՛ս Սահմանադրական դատարանի 26.01.2021թ. թիվ ՍԴՈ-1572 որոշումը:

նրա գույքի հաշվին պարտատերերի պահանջների բավարարումը³:

Մնանկության ինստիտուտի առջև դրված խնդիրների արդյունավետ կենսագործումը, ի թիվս այլնի, կախված է սնանկության վարույթի ընթացքում պարտապանի գույքային զանգվածի նվազեցումը բացառող գործիքակազմից: Այսպես օրինակ՝ Իսպանիայում, ընդհանուր կանոնի համաձայն, սնանկության վարույթը սկսելու պահից դատական կամ արտադատական կատարման վարույթներ չպետք է նախաձեռնվեն, սկսված վարույթներն էլ չպետք է շարունակվեն: Կանոնը սահմանում է որոշ բացառություններ՝ կապված վարչական ակտերի կատարման ընթացակարգերի և աշխատանքային հարաբերություններից բխող պահանջների հետ՝ պայմանով, որ դրանց բավարարումը չխաչընդոտի սնանկության վարույթի հետագա ընթացքը⁴: Նույն կերպ Ֆրանսիայում սնանկության վարույթ սկսելու որոշումն ընդհատում է պարտապանի դեմ բերված գումարի բռնագանձման և գումարի հետ կապված պայմանագիրը չեղարկելու պահանջներով բոլոր հայցերի քննությունը: Կատարման վարույթները ևս կասեցվում են: Պարտատերերի կողմից ներկայացված առանձին վարույթներով պահանջների բավարարումը ընդհատվում է⁵:

Գերմանիայում, սնանկության վարույթի փաստով կիրառվող սահմանափակումներին զուգահեռ, դատարանը սնանկության գործը վարույթ ընդունելուց հետո պարտավոր է ձեռնարկել բոլոր միջոցները՝ պարտապանի գույքի նվազեցումը բացառելու համար: Մնանկության օրենքի 21-րդ հոդվածը նախատեսում է այս միջոցների շրջանակը: Մասնավորապես, դատարանը կարող է պարտապանի գույքի փոխանցման ընդհանուր արգելք սահմանել: Համանման կարգավորումներ առկա են նաև Չեխիայում⁶, Շվեդիայում⁷ և այլն:

Հարկ է նշել, որ Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությունը ևս սահմանում է պարտապանի գույքային զանգվածի նվազեցումը բացառող ինստիտուտներ, որոնցից է մորատորիումը կամ պարտատերերի պահանջների բավարարման սառեցումը: Այն պարտապանի վճարունակության վերականգնման միջոցներից է, որի էությունն այն է, որ արգելվի պարտապանի դրամական միջոցների օգտագործումը՝ պարտապանի ֆինանսական վիճակի բարելավման համար կազմակերպչական և տնտեսական միջոցառումներ իրականացնելու համար⁸: Ըստ էության, նման դիրքորոշում է արտահայտվել նաև Վճռաբեկ դատարանի կողմից, որի համաձայն՝ «Պարտատերերի պահանջների բավարարման սառե-

³ Տե՛ս **S. Մարկոսյան, Մ. Մարկոսյան**, Ընդերքօգտագործման իրավունքի դադարեցման և օտարման հիմնախնդիրները սնանկության ինստիտուտի համատեքստում // Դատական իշխանություն, 3-4 (261-262), Եր., 2021, էջ 121-122:

⁴ Տե՛ս հետևյալ հղմամբ՝ https://e-justice.europa.eu/content_insolvency-474-es-en.do?member=1:

⁵ Տե՛ս հետևյալ հղմամբ՝ https://e-justice.europa.eu/content_insolvency-474-fr-en.do?member=1:

⁶ Տե՛ս հետևյալ հղմամբ՝ https://e-justice.europa.eu/content_insolvency-474-cz-en.do?member=1:

⁷ Տե՛ս հետևյալ հղմամբ՝ https://e-justice.europa.eu/content_insolvency-474-se-en.do?member=1:

⁸ Տե՛ս Несоостоятельность (банкротство): Учебный курс. В 2 т. / Под. ред. д.ю.н., проф. **С.А. Карелиной**. Т. 1. – М.: Статут, 2019, էջ 680:

ցումը կամ մորատորիումը պարտապանի վճարունակության վերականգնման նպատակին հասնելու միջոցներից մեկն է: Այն առաջնահերթ ուղղված է պարտապանի գույքի էական նվազեցում թույլ չտալուն»⁹:

Մորատորիումի բովանդակությունը կազմող դրույթները բացահայտված են «Մասնկության մասին» օրենքի¹⁰ 39-րդ հոդվածի 1-ին և 2-րդ մասերում, որոնց շարքին է դասվում պարտապանի գույքային զանգվածի նվազեցմանը հանգեցնելու հնարավորություն ունեցող դատական գործերի հարուցման և քննության արգելքը: Մասնավորապես, Օրենքի 39-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 4-րդ կետի համաձայն՝ պարտապանին սնանկ ճանաչելու մասին վճիռն օրինական ուժի մեջ մտնելու օրվանից կարճվում կամ ավարտվում են պարտապանից գումարի բռնագանձման կամ գույք հանձնելու պահանջով քաղաքացիական, վարչական կամ արբիտրաժային տրիբունալի վարույթում գտնվող գործերը, և պարտապանի դեմ պարտատերերի պահանջները կարող են ներկայացվել սնանկության վարույթի շրջանակներում՝ Օրենքով սահմանված ժամկետներում և կարգով: Այսինքն՝ նշված հիմքով կարճման ենթակա են սնանկ ճանաչված պարտապանի մասնակցությամբ ոչ բոլոր քաղաքացիական գործերի վարույթները, այլ միայն այն քաղաքացիաիրավական վեճերով գործերի վարույթները, որոնցում սնանկ ճանաչված պարտապանին ներկայացված է նյութաիրավական պահանջ՝ գումարի բռնագանձման կամ գույք հանձնելու տեսքով, և որոնց լուծումը կարող է հանգեցնել վերջինիս գույքային զանգվածի փոփոխության¹¹: Ընդ որում, օրենսդիրը դրանով ոչ թե սահմանափակել է համապատասխան շահագրգիռ անձանց խախտված իրավունքների դատական պաշտպանության իրավունքը, այլ սահմանել է այդ իրավունքների պաշտպանության որոշակի դատավարական ձև՝ թույլատրելով դրանց ներկայացումը միայն սնանկության վարույթում որպես պարտատերերի պահանջներ¹²:

Միաժամանակ ակնհայտ է, որ պարտապանի գույքային զանգվածի վրա ազդեցություն կարող են ունենալ նաև այլ պահանջներով քաղաքացիաիրավական վեճերը, որոնք մինչև ոչ վաղ անցյալը կարող էին քննվել սնանկության վարույթից դուրս:

⁹ Օրինակ՝ Վճռաբեկ դատարանի թիվ ԵԿԴ/0469/02/14 քաղաքացիական գործով 17.07.2015թ. և թիվ ԵԿԴ/5306/02/14 քաղաքացիական գործով 13.01.2016թ. որոշումները:

¹⁰ Ընդունվել է 25.12.2006թ.: Ուժի մեջ է մտել 10.02.2007թ.: Տե՛ս ՀՀՊՏ 2007.01.31/7 (531), Հոդ. 139: Այսուհետ նաև՝ Օրենք:

¹¹ Տե՛ս Վճռաբեկ դատարանի թիվ ԵԿԴ/4893/02/15 քաղաքացիական գործով 04.06.2021թ. որոշումը:

¹² Հարկ է նշել, որ Օրենքի 39-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին կետը սահմանափակել է մորատորիումի գործողությունը այիմենտների բռնագանձման վրա: Այլ կերպ ասած՝ օրենսդիրը սահմանել է, որ Օրենքի 39-րդ հոդվածի 1-ին և 2-րդ մասերը, այդ թվում՝ քաղաքացիական գործի վարույթը կարճելու պահանջը, կիրառելի չեն այիմենտի բռնագանձման պահանջի մասին քաղաքացիական գործերի նկատմամբ: Միաժամանակ, նկատի ունենալով հիշատակվածի բազառիկությունը՝ աշխատանքի հետագա շարադրանքում վերլուծությունները և եզրահանգումները կներկայացվեն ընդհանուր կարգավորումների առնչությամբ՝ վերաբերելի դեպքերում ենթադրելով այստեղ հիշատակված բացառության առկայությունը և կիրառելիությունը:

Իրավիճակը փոխվեց, երբ Օրենքի 17.06.2016 թ. փոփոխություններով¹³ որոշ քաղաքացիական գործերի քննության իրավասությունը վերապահվեց սնանկության գործը վարող դատարանին՝ որպես հիմնավորում ունենալով հետևյալը. «Գործնականում հաճախ է հանդիպում, երբ պարտապանին վերաբերող վեճերը քննվում են տարբեր դատարաններում, օրինակ, երբ պարտապանը վիճարկում է գործարքների անվավերությունը, գույքային պահանջներ է ներկայացնում և այլն: Նման դեպքերում սնանկության գործը մնում է առկախված: Պարտապանին վերաբերող բոլոր քաղաքացիական գործերը մեկ վարույթում քննելը կարող է այն ավելի արդյունավետ դարձնել»¹⁴: Արդյունքում՝ Օրենքի 4-րդ հոդվածի 2-րդ մասով սահմանվեց, որ սնանկության գործով պարտապանի գույքի կազմում ներառված գույքի և իրավունքների առնչությամբ ծագած բոլոր քաղաքացիաիրավական վեճերը, որտեղ պարտապանը հանդես է գալիս որպես պատասխանող կամ պատասխանողի կողմում հանդես եկող երրորդ անձ, քննվում են նույն սնանկության գործի շրջանակում:

Վճռաբեկ դատարանը, անդրադառնալով քննարկվող ինստիտուտի ներդրման նպատակին, մի շարք գործերով արտահայտել է հետևյալ դիրքորոշումը. «Մնանկ ճանաչված պարտապանի մասնակցությամբ պարտավորությունները կենտրոնանում են սնանկության վարույթում: Այդ իսկ նկատառումով «Մնանկության մասին» ՀՀ օրենքում 17.06.2016 թվականին կատարված փոփոխությունների արդյունքում դրա 4-րդ հոդվածի 2-րդ մասով սահմանվել է, որ սնանկության գործով պարտապանի գույքի կազմում ներառված գույքի և իրավունքների առնչությամբ ծագած բոլոր քաղաքացիաիրավական վեճերը, որտեղ պարտապանը հանդես է գալիս որպես պատասխանող կամ պատասխանողի կողմում հանդես եկող երրորդ անձ, քննվում են նույն սնանկության գործի շրջանակում: (...) Բացի այդ, սնանկության վարույթում սնանկ ճանաչված պարտապանի մասնակցությամբ պարտավորությունների կենտրոնացմամբ հնարավորություն է ստեղծվում ապահովելու վերջինիս ակտիվների հավաքագրումը և դրանց հիման վրա բոլոր պարտատերերի շահերի ապահովումը՝ օրենքով սահմանված առաջնահերթությամբ վերջիններիս պահանջների բավարարմամբ»¹⁵:

Մինչդեռ քննարկվող ինստիտուտի ներդրումը պայմանավորված է ոչ թե պարտապանի մասնակցությամբ պարտավորությունների, այլ քաղաքացիական գործերը սնանկության վարույթում կենտրոնացնելու անհրաժեշտությամբ՝ նպատակ ունենալով բարձրացնել սնանկության վարույթի արդյունավետությունը և հաշվի առնելով առնվազն հետևյալ հանգամանքները.

¹³ Ուժի մեջ է մտել 23.07.2016թ.: Տե՛ս ՀՀՊՏ 2016.07.13/54(1234) Հոդ.650:

¹⁴ <http://www.parliament.am/drafts.php?sel=showdraft&DraftID=8199&Reading=0>

¹⁵ Օրինակ՝ Վճռաբեկ դատարանի թիվ ԵԱՔԴ/0254/02/16 քաղաքացիական գործով 27.12.2017թ. և թիվ ԵԿԴ/3928/02/16 քաղաքացիական գործով 04.11.2019թ. որոշումները:

1. պարտապանի գույքային զանգվածի վրա ազդեցություն ունեցող քաղաքացիական գործերը սնանկության վարույթից դուրս՝ առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանի կողմից քննվելու հնարավորությունը դատավարական իրավունքները չարաշահելու և տարբեր միջոցներով, այդ թվում՝ հայցի ապահովմամբ սնանկության վարույթի բնականոն ընթացքը խոչընդոտելու հիմքեր էր ստեղծում:

2. սնանկության գործը վարող դատավորի կողմից առանձին քաղաքացիական գործի քննությունը թույլ կտա դատարանին առավել արագ և ճիշտ լուծել վեճը, քանի որ, մի կողմից, դատարանը կբացառի մորատորիումի շրջանցման փորձերը, մյուս կողմից, որպես կանոն, լիարժեք իրազեկ է սնանկության գործի փաստերին¹⁶:

Վերոշարադրյալի համատեքստում պետք է նշել, որ սնանկության վարույթին առնչվող քաղաքացիական գործերի կենտրոնացման դրսևորումներ հանդիպում են արտասահմանյան որոշ երկրների օրենսդրություններում: Օրինակ՝ Իսպանիայում սնանկության վարույթին պետք է միացվեն նաև իրավաբանական անձի՝ ընդդեմ տնօրենների, լուծարային կառավարիչների և աուդիտորների պահանջներով հայցերը, և դրանց քննությունը պետք է շարունակվի սնանկության վարույթի շրջանակներում, իսկ քաղաքացիական և աշխատանքային դատարանները չեն կարող վարույթ ընդունել այնպիսի գործեր, որոնք պետք է քննվեն սնանկության դատարանում, հատկապես այն գործերը, որոնք վերաբերում են պարտապանի գույքին: Եթե նման գործերը սխալմամբ ընդունվել են վարույթ, ապա դրանց քննությունը պետք է դադարեցվի, և արդեն կատարված գործողությունները համարվեն անվավեր: Առևտրային դատարանները ևս չպետք է վարույթ ընդունեն և քննեն այնպիսի գործեր, որոնք կապված են սնանկության վարույթով պարտապանի հետ¹⁷:

Տրանսիայում սնանկության կառավարիչը կարող է պայմանագիրը լուծված համարելու պահանջով դիմել սնանկության գործը քննող դատարան, եթե դա անհրաժեշտ է պարտապանի ֆինանսական առողջացման համար, և եթե լուծումը էականորեն չի վնասի կոնտրագենտի շահերը: Այս գործերը քննվում են սնանկության վարույթի շրջանակներում, իսկ Գերմանիայում պարտապանի դեմ ներկայացվող պահանջները սնանկության վարույթը սկսելուց հետո պետք է ներկայացվեն միայն սնանկության վարույթում, եթե հայցը սնանկության վարույթին առնչվող գույքին է վերաբերում¹⁸:

Նման պայմաններում առանձին քաղաքացիական գործերի համար սնանկության գործը վարող դատարանի ենթակայության սահմա-

¹⁶ Այս առումով ուշագրավ է Մնանկության դատարանի թիվ ՄնԴ/0075/02/20 քաղաքացիական գործով 11.06.2020թ. «Հայցադիմումը վերադարձնելու մասին» որոշման մեջ տեղ գտած՝ «ի պաշտոնե տիրապետելով սնանկության վարույթի նյութերին» ձևակերպումը:

¹⁷ Տե՛ս հետևյալ հղմամբ՝ https://e-justice.europa.eu/content_insolvency-474-es-en.do?member=1:

¹⁸ Տե՛ս, օրինակ, Մնանկության մասին Գերմանիայի օրենքի 87-րդ հոդվածը, նաև՝ **Dr. A. Remmert**. Introduction to German Insolvency Law, "International Company and Commercial Law Review" (publisher: Sweet & Maxwell, London), 2002, էջ 427:

նումը, դրական լինելուն գուցահեռ, ուներ մի շարք չկարգավորված հարցեր (օրինակ՝ ի՞նչ կանոններով պետք է հարուցվեին, քննվեին և լուծվեին այդ գործերը, ո՞ր դատավորին պետք է հանձնվեին, արդյո՞ք պետք է ունենային դատական գործի ինքնուրույն համար և այլն):

Բարձրացված հարցերի մի մասի պատասխանները տրվեցին դատական պրակտիկայում: Մասնավորապես, Վճռաբեկ դատարանը մի շարք գործերով դիրքորոշում ձևակերպեց այն մասին, որ վերոնշյալ վեճերը պետք է քննվեն որպես առանձին քաղաքացիական գործեր՝ գործի առանձին համարով՝ պահպանելով ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի կանոնները¹⁹: Այդուհանդերձ, քննարկվող ինստիտուտը զգում էր հետագա օրենսդրական զարգացման անհրաժեշտություն: Դա էր պատճառը, որ «Մնանկության մասին» օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» 2019 թվականի դեկտեմբերի 12-ի ՀՕ-294-Ն օրենքով²⁰, ինչպես նաև Օրենքում իրականացված հետագա լրացումներով զգալի տեղ հատկացվեց այս ինստիտուտի բարեփոխմանը:

Առաջին հերթին հիշատակման է արժանի առանձին քաղաքացիական գործերի շրջանակի ընդլայնումը: Այսպես, Օրենքի 4-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ «Մնանկ ճանաչված պարտապանի գույքի կազմում ներառված գույքի և իրավունքների, երրորդ անձին պատկանող ապահովված իրավունքի առարկայի, պարտապանի և պարտատիրոջ մասնակցությամբ կնքված, ներառյալ պարտավորությունների կատարման ապահովման միջոցների պայմանագրերի առնչությամբ ծագած և սնանկ ճանաչելու հարցի լուծման կամ պարտատերերի պահանջների բավարարման հնարավորության վրա ազդող վեճերով քաղաքացիական գործերը, բացառությամբ կառավարչի կողմից ներկայացվող հայցերով կամ «Ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի հիման վրա ներկայացվող հայցերով հարուցվող քաղաքացիական գործերի, քննում է սնանկության գործը՝ վարող դատավորը նույն սնանկության գործի շրջանակում՝ որպես առանձին քաղաքացիական գործեր (այսուհետ՝ առանձին քաղաքացիական գործեր)»:

Վկայակոչված նորմի վերլուծությունից հետևում է, որ քաղաքացիաիրավական վեճը, որպես առանձին քաղաքացիական գործ, ենթակա է Մնանկության դատարանի քննությանը, եթե

1. վեճը ծագել է սնանկ ճանաչված պարտապանի գույքի կազմում ներառված գույքի, ներառյալ իրավունքների կամ երրորդ անձին պատկանող ապահովված իրավունքի առարկայի կամ պարտապանի և պարտատիրոջ մասնակցությամբ կնքված, ներառյալ պարտավորությունների կատարման ապահովման միջոցների առնչությամբ:

¹⁹ Տե՛ս, օրինակ, Վճռաբեկ դատարանի թիվ ԵԿԴ/3928/02/16 քաղաքացիական գործով 04.11.2019 թ. որոշումը:

²⁰ Ուժի մեջ է մտել 15.04.2020 թ.: Տե՛ս ՀՀՊՏ 2019.12.26/100(1553), Հոդ. 1242: Այսուհետ նաև Օրենքի փոփոխություններ:

2. վեճի լուծումը կարող է ազդել սնանկ ճանաչելու հարցի լուծման կամ պարտատերերի պահանջների բավարարման հնարավորության վրա:

Մինևույն ժամանակ, կարևոր է շեշտադրել, որ, անկախ վերոթվարկյալ պայմանների առկայությունից, սնանկության վարույթում առանձին քաղաքացիական գործի շրջանակում չեն կարող քննվել

1. պարտապանից գումարի բռնագանձման կամ գույքի հանձնման պահանջներով հայցերը²¹.

2. սնանկության գործով կառավարչի կողմից ներկայացվող հայցերը.

3. «Ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման մասին» օրենքի²² հիման վրա ներկայացվող հայցերը:

Ընդ որում, սնանկության գործով կառավարչի կողմից ներկայացվող հայցերի մասով նախատեսված սահմանափակումը պայմանավորված է հետևյալով.

1. սնանկության գործով կառավարչի կողմից հարուցվող հայցերի քանակը առանձին դեպքերում կարող է լինել մեծաթիվ, ինչը կարող է խոչընդոտներ ստեղծել սնանկության գործը վարող դատավորի բնականոն գործունեության համար.

2. Սնանկության դատարանում քաղաքացիական գործի քննությունը կարող է խախտել քաղաքացիական գործերի տարածքային ընդդատության կանոնները, քանի որ որոշ դեպքերում պատասխանողը ստիպված պիտի լիներ մասնակցել գործի քննությանը այլ վայրում, քան այն կլիներ, եթե գործը չունենար առանձին քաղաքացիական գործի կարգավիճակ:

Առանձին քաղաքացիական գործերին առնչվող հաջորդ փոփոխությունը վերաբերում է կիրառելի դատավարական կանոնների հստակեցմանը: Այսպես, Օրենքի 6-րդ հոդվածի 4-րդ մասում սահմանվել է, որ առանձին քաղաքացիական գործերը հարուցվում, քննվում և լուծվում են Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքով²³ սահմանված կարգով: Ասվածի հետ մեկտեղ՝ օրենսդիրը կարգավորել է սնանկության գործը վարող դատավորի կողմից առան-

²¹ Այս հանգամանքը ուղղակիորեն բխում է Օրենքի 39-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 4-րդ կետից և բացառում է դատարանի ցանկացած հայեցողության հնարավորություն: Այնինչ, Վճռաբեկ դատարանը թիվ ԵԿԴ/0425/02/14 քաղաքացիական գործով 23.02.2021 թ. Որոշմամբ արտահայտել է հետևյալ դիրքորոշումը. «Այսպիսով՝ համադրելով «Սնանկության մասին» ՀՀ օրենքի 39-րդ հոդվածով և 4-րդ հոդվածով սահմանված իրավակարգավորումները և հաշվի առնելով, որ պարտապանի դրամական միջոցները ևս համարվում են գույք, ուստի ևս ներառվում են պարտապանի գույքի կազմում. Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ պարտապանից գումար բռնագանձելու պահանջ ներկայացված լինելու պարագայում նման քաղաքացիահարավական վեճը կամ պետք է կարճվի, կամ պետք է քննվի պարտապանի սնանկության գործի շրջանակներում: Ընդ որում՝ Վճռաբեկ դատարանի գնահատմամբ օրենքով նախատեսված այս կամ այն լուծումը բացառապես պայմանավորված է գործի առանձնահատկություններով և փաստական հանգամանքներով»:

²² Ընդունվել է 16.04.2020թ.: Ուժի մեջ է մտել 23.05.2020թ.: Տե՛ս ՀՀՊՏ 2020.05.13/50 (1605), Հոդ. 580:

²³ Ընդունվել է 09.02.2018թ.: Ուժի մեջ է մտել 09.04.2018թ.: Տե՛ս ՀՀՊՏ 2018.03.05/16 (1374), Հոդ.208:

ձին քաղաքացիական գործի քննության անհնարինության դեպքում գործի հետագա քննության հարցը, քանի որ առանձին քաղաքացիական գործերի հայեցակարգը, որպես կանոն, ենթադրում է սնանկության գործը վարող դատավորի կողմից այդ գործերի քննություն: Խոսքը վերաբերում է Օրենքի 4-րդ հոդվածի 8-րդ և 10-րդ մասերին, որոնք առանձին քաղաքացիական գործի քննությունը վերապահում են Սնանկության դատարանի այլ դատավորի միայն այն դեպքում, եթե առկա է սնանկության գործը վարող դատավորի ինքնաբացարկի հիմքեր, կամ վերադաս դատական ատյանի կողմից բեկանվել է առանձին քաղաքացիական գործով կայացված եզրափակիչ դատական ակտը:

Օրենքի փոփոխություններով սահմանվել են նաև առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանների և Սնանկության դատարանի միջև առանձին քաղաքացիական գործերի առնչվող հարցերի որոշակի լուծումներ: Մասնավորապես, եթե մինչև Օրենքի փոփոխությունները կարգավորված էր միայն առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանի կողմից գործը Սնանկության դատարան հանձնելու ընթացակարգը, ապա ներկայումս Օրենքը կարգավորում է նաև առանձին քաղաքացիական գործերի ենթակայության հետ կապված վեճի, ինչպես նաև Սնանկության դատարանի կողմից սխալմամբ որպես առանձին քաղաքացիական գործ վարույթ ընդունված գործը առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարան ուղարկելու հարաբերությունները:

Այսպես, Օրենքի 4-րդ հոդվածի 5-րդ մասի համաձայն՝ նույն հոդվածի 3-րդ մասով նախատեսված կանոնների խախտմամբ դատարանի կողմից վարույթ ընդունված գործերը դատարանն իր որոշմամբ հանձնում է առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանի քննությանը, իսկ Օրենքի 4-րդ հոդվածի 6-րդ մասը սահմանում է հետևյալը. «Ընդհանուր իրավասության դատարանից քաղաքացիական գործ ստանալու դեպքում դատարանը յոթնօրյա ժամկետում որոշում է կայացնում այն վարույթ ընդունելու կամ գործը Վճռաբեկ դատարանի նախագահին ուղարկելու մասին, եթե համաձայն չէ գործի ենթակայությանը: Վճռաբեկ դատարանի նախագահը հնգօրյա ժամկետում որոշում է գործի ենթակայությունը: Վճռաբեկ դատարանի նախագահի որոշած դատարանը համարվում է իրավասու դատարան»²⁴:

Նշյալ համատեքստում կարևոր է ընդգծել նաև, որ քաղաքացիական գործը մեկ դատարանից մյուսին հանձնելուց առաջ դատարանը պետք է նախ պարզի մորատորիումի ուժով այն կարճելու հարցը և դրան պատասխան տալուց հետո միայն հանձնի իրավասու դատարանին: Այս հանգամանքը արդարացիորեն արձանագրվել է նաև Վճռա-

²⁴ Սահմանադրական դատարանի 25.06.2021թ. թիվ ՍԴԱՈ-123 որոշմամբ մերժվել է Վճռաբեկ դատարանի նախագահի դիմումի հիման վրա, ի թիվս այլնի, այս դրույթի սահմանադրականությունը որոշելու վերաբերյալ գործի քննությունը այն հիմնավորմամբ, որ Վճռաբեկ դատարանի նախագահի կողմից ենթակայությունը որոշելու լիազորությունը չի համարվում արդարադատության իրականացում և, ըստ էության, դատական վարչարարություն է:

բեկ դատարանի նախագահի կողմից²⁵:

Առանձին քաղաքացիական գործերին առնչվող մյուս նորամուծությունը վերաբերում է սնանկության վարույթի ավարտի և Սնանկության դատարանի վարույթում գտնվող առանձին քաղաքացիական գործի ընթացքի հետ կապված հարցերի որոշակիացմանը: Այս առումով օրենսդիրը առանձին քաղաքացիական գործերին օժտել է հարաբերականորեն ինքնուրույն կարգավիճակով, քանի որ եթե քաղաքացիական գործի առանձին քաղաքացիական գործի կարգավիճակ ստանալու համար նախապայման է սնանկության գործի առկայությունը, ապա սնանկության գործի ավարտն ինքնին առանձին քաղաքացիական գործի՝ վարույթը դադարեցնելու կամ այլ դատարան հանձնելու հիմք չէ: Եվ դա արդարացված է թվում, քանի որ հակառակ լուծումը կհակասեր դատավարական ինստիտուցիայի սկզբունքին՝ հանգեցնելով պետության և դատավարության մասնակիցների լրացուցիչ ռեսուրսների օգտագործման:

Ողջ շարադրվածի լույսի ներքո էական է այն հարցի պարզաբանումը, թե արդյոք կարող է առանձին քաղաքացիական գործի շրջանակում ներկայացվել հակընդդեմ հայց, քանի որ Օրենքում ուղղակի կարգավորումները բացակայում են: Այս առումով տեղին է վկայակոչել «պարտադիր» հակընդդեմ հայցի ինստիտուտը, որի շրջանակում պատասխանողի կողմից հակընդդեմ հայց հարուցելու իրավունքը սահմանված կարգով չիրականացվելու դեպքում այն դիտարկվում է դատավարական անգործությամբ (լուծությամբ) տնօրինված և հանգեցնում է պատասխանողի հայցի իրավունքի դատավարական կողմի, այսինքն՝ հայց հարուցելու իրավունքի դադարման²⁶: Նման պայմաններում «պարտադիր», այսինքն՝ սկզբնական հայցի բավարարումը լրիվ կամ մասնակի բացառող հակընդդեմ հայցի ներկայացման հնարավորության սահմանափակումը անթույլատրելի է թվում պատասխանողի դատական պաշտպանության իրավունքի երաշխավորման տեսանկյունից: Բացի այդ, ինչպես նշվեց, առանձին քաղաքացիական գործերի հարուցման, քննության և լուծման նկատմամբ կիրառելի է ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրքը, որը հակընդդեմ հայցի ներկայացումը պայմանավորում է սկզբնական հայցի հետ համատեղ քննելու հնարավորությամբ: Ուշագրավ է, որ Վճռաբեկ դատարանի կողմից Սնանկության դատարան նոր քննության ուղարկված գործերից մեկով առկա է նաև հակընդդեմ հայց²⁷:

²⁵ Տե՛ս, օրինակ, Վճռաբեկ դատարանի նախագահի թիվ ԵԴ/11015/02/18 քաղաքացիական գործով 26.08.2020թ. և թիվ ԵԴ/4022/02/21 քաղաքացիական գործով 27.07.2021թ. որոշումները:

²⁶ Տե՛ս **Ս. Մեղրյան, Ս. Մարկոսյան, Է. Գեղամյան**, «Պարտադիր» հակընդդեմ հայցի ինստիտուտի իրավական բնույթը և գոյաբանական հիմքերը քաղաքացիական դատավարությունում // Արդարադատություն, 2 (51), 2020, **Ս. Մեղրյան, Ս. Մարկոսյան, Է. Գեղամյան**, «Պարտադիր» հակընդդեմ հայցի ինստիտուտի կիրառման հիմնախնդիրները քաղաքացիական դատավարությունում // Դատական իշխանություն, № 7-8 (253-254), 2020:

²⁷ Տե՛ս Վճռաբեկ դատարանի թիվ ԵԴԴ/0425/02/14 քաղաքացիական գործով 23.02.2021թ. որոշումը:

Միննույն ժամանակ, հետաքրքրական է այն հարցի պատասխանը, թե արդյոք վերոշարադրյալը կիրառելի է մինչև Օրենքի փոփոխությունները հարուցված և դրանց ուժով առանձին քաղաքացիական գործերի շրջանակում դիտարկվող քաղաքացիական գործերի նկատմամբ: Այս հարցն իր լուծումը ստացել է Օրենքի փոփոխությունների 72-րդ հոդվածի 10-րդ մասում, ըստ որի՝ Հայաստանի Հանրապետության առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարաններում հարուցված՝ Օրենքի 3-րդ հոդվածին համապատասխանող գործերը Օրենքի փոփոխությունները ուժի մեջ մտնելուց հետո՝ մեկամսյա ժամկետում, փոխանցվում են Մանկության դատարան: Այսինքն՝ օրենսդիրը որդեգրել է այն քաղաքականությունը, որ առանձին քաղաքացիական գործերի նոր շրջանակը ունի «հետադարձ ուժ», և դրան համապատասխանող ու առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանների վարությամբ առկա քաղաքացիական գործերի քննության իրավասությունը ևս վերապահվում է Մանկության դատարանին: Ընդ որում, այդ գործընթացը ապահովելու համար, ինչպես նշվեց, Օրենքի փոփոխություններում ամրագրվել է մեկամսյա ժամկետ: Այլ կերպ ասած՝ ըստ Օրենքի փոփոխությունների՝ մինչև 2020 թ. մայիսի 15-ը առանձին քաղաքացիական գործերի նոր բնորոշմանը համապատասխանող և մինչև Օրենքի փոփոխությունները հարուցված բոլոր գործերը ենթակա էին փոխանցման Մանկության դատարան և, ըստ այդմ, պետք է քննվեին առանձին քաղաքացիական գործերի նկատմամբ ներկայումս կիրառելի կանոնների պահպանմամբ:

Առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանների կողմից հիշատակված դրույթի կատարման ընթացքում Մանկության դատարանի կողմից, սակայն, Վճռաբեկ դատարանի նախագահի առջև բարձրացվեց այն հարցը, թե արդյոք կարող են փոխանցվել նոր բնորոշմամբ առանձին քաղաքացիական գործերը այն դեպքում, երբ Օրենքի փոփոխությունների 72-րդ հոդվածի 1-ին մասը ուղղակիորեն սահմանում է, որ Օրենքի փոփոխությունները ուժի մեջ են մտնում 2020 թվականի ապրիլի 15-ից և տարածվում են սույն օրենքն ուժի մեջ մտնելուց հետո հարուցված սնանկության գործերի վրա: Արդյունքում Վճռաբեկ դատարանի նախագահի կողմից ձևակերպված դիրքորոշումն ընդհանուր ներկայացմամբ հանգում էր նրան, որ Օրենքի փոփոխությունների 72-րդ հոդվածի 10-րդ մասը մինչև Օրենքի փոփոխությունները ուժի մեջ մտնելը հարուցված քաղաքացիական գործերի նկատմամբ կիրառելը կհակասի նույն հոդվածի 1-ին մասի կարգավորմանը²⁸:

Նման մեկնաբանությունը խնդրահարույց է թվում հետևյալ հանգամանքների լույսի ներքո.

1. «Անցումային դրույթներ» հասկացությունը, ի թիվս այլնի, կոչված է ապահովելու նորմատիվ իրավական ակտի հիմնական մասի

²⁸ Տե՛ս, օրինակ, Վճռաբեկ դատարանի նախագահի թիվ ԳԴ/0253/02/17 քաղաքացիական գործով 13.07.2020թ. և թիվ ԵԴ/11015/02/18 քաղաքացիական գործով 26.08.2020թ. որոշումները:

դրույթների կիրառման որոշակի առանձնահատկություններ («Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» օրենք²⁹, հոդված 13):

2. Տարբեր կարգավորման առարկա ունեցող դրույթների միջև հակասությունը հնարավոր չէ: Տվյալ դեպքում Օրենքի փոփոխությունների 72-րդ հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է, թե որ սնանկության գործերի վարման վրա են տարածվում Օրենքի փոփոխությունները, իսկ Օրենքի փոփոխությունների 72-րդ հոդվածի 10-րդ մասը վերաբերում է առանձին քաղաքացիական գործերի փոխանցման հետ կապված հարաբերություններին: Ընդ որում, «սնանկության գործի վարում» արտահայտությունը որևէ կերպ չի ներառում դրան առնչվող առանձին քաղաքացիական գործի քննությունը³⁰:

3. Օրենքի փոփոխությունների 72-րդ հոդվածի 10-րդ մասում կիրառված է «դատարաններում հարուցված ... Օրենքի փոփոխությունները ուժի մեջ մտնելուց հետո...» արտահայտությունները, ինչից ուղղակիորեն բխում է, որ խոսքը մինչև Օրենքի փոփոխությունների ուժի մեջ մտնելը արդեն իսկ հարուցված քաղաքացիական գործերի մասին է:

4. Օրենքի փոփոխությունների միայն 2020 թ. ապրիլի 15-ից հետո հարուցված սնանկության գործերի նկատմամբ կիրառելի լինելու պայմաններում պարզ չէ, թե որ նորմով է Սնանկության դատարանը դիմել Վճռաբեկ դատարանի նախագահին, քանի որ ենթակայությունը որոշելու հարցով Սնանկության դատարանի կողմից դիմելու հնարավորությունը նախատեսվել է միայն Օրենքի փոփոխություններով:

Բացի իրավական ասպեկտից, հարկ է նկատի ունենալ, որ հիշատակված մեկնաբանությունը բացասական հետևանքներ էր պարունակում դատարանների և կողմերի համար, քանի որ գործերի շրջապտույտը անխուսափելիորեն հանգեցնում է դատարանների անհարկի ծանրաբեռնվածությանը և գործերի քննության ժամկետների ձգձգմանը: Այս համատեքստում խիստ ողջունելի է այն հանգամանքը, որ հետագայում Վճռաբեկ դատարանի նախագահի որոշումներում Օրենքի փոփոխությունների 72-րդ հոդվածի 10-րդ մասը նախկին գործերի նկատմամբ կիրառելի են համարվել³¹:

Այսպիսով, ներկայացված հետազոտության հիման վրա կարելի է անել հետևյալ հիմնական եզրահանգումները.

1. Օրենսդիրը բացառել է սնանկ ճանաչված պարտապանից գումարի բռնագանձման և գույք հանձնելու պահանջներով քաղաքացիական գործերի քննության հնարավորությունը՝ որպես այդ արգելքի անտեսման անվերապահ դատավարական հետևանք նախատեսելով այդպիսի

²⁹ Ընդունվել է 21.03.2018թ.: Ուժի մեջ է մտել 07.04.2018թ.: Տե՛ս ՀՀՊՏ 2018.03.28/23 (1381), Հոդ. 373:

³⁰ Տե՛ս, օրինակ, Վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանի թիվ ՍնԴ/0102/02/20 քաղաքացիական գործով 21.07.2020թ. և թիվ ՍնԴ/0112/02/20 քաղաքացիական գործով 14.10.2020թ. որոշումները:

³¹ Տե՛ս, օրինակ, Վճռաբեկ դատարանի նախագահի թիվ ԵԴ/9164/02/19 քաղաքացիական գործով 08.11.2021թ. որոշումը:

քաղաքացիական գործերի կարճման պահանջ: Ընդ որում, դրանով ոչ թե սահմանափակվել է համապատասխան շահագրգիռ անձանց խախտված իրավունքների դատական պաշտպանության իրավունքը, այլ սահմանվել է այդ իրավունքների պաշտպանության որոշակի դատավարական ձև, որը դրսևորվում է սնանկության վարույթում դրանք որպես պարտատերերի պահանջներ ներկայացնելով:

2. Մնանկության վարույթում առանձին քաղաքացիական գործերի ինստիտուտի ներդրումը պայմանավորված է պարտապանի գույքային զանգվածի վրա ազդեցություն ունեցող քաղաքացիաիրավական վեճերը կենտրոնացնելու միջոցով սնանկության ինստիտուտի արդյունավետությունը բարձրացնելու անհրաժեշտությամբ, քանի որ

1) պարտապանի գույքային զանգվածի վրա ազդեցություն ունեցող քաղաքացիական գործերը սնանկության վարույթից դուրս՝ առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանի կողմից քննվելու հնարավորությունը դատավարական իրավունքները չարաշահելու և տարբեր միջոցներով, այդ թվում՝ հայցի ապահովմամբ սնանկության վարույթի բնականոն ընթացքը խոչընդոտելու հիմքեր էր ստեղծում:

2) սնանկության գործը վարող դատավորի կողմից առանձին քաղաքացիական գործի քննությունը թույլ է տալիս դատարանին առավել արագ և ճիշտ լուծել վեճը, քանի որ, մի կողմից, դատարանը այդպես կարող է բացառել մորատորիումի շրջանցման փորձերը, մյուս կողմից, որպես կանոն, լիարժեք իրազեկ է սնանկության գործի փաստերին:

3. Քաղաքացիաիրավական վեճը կարող է դիտարկվել որպես առանձին քաղաքացիական գործ և քննվել Մնանկության դատարանի կողմից, եթե

1) վեճը ծագել է սնանկ ճանաչված պարտապանի գույքի կազմում ներառված գույքի, ներառյալ՝ իրավունքների կամ երրորդ անձին պատկանող ապահովված իրավունքի առարկայի կամ պարտապանի և պարտատիրոջ մասնակցությամբ կնքված, ներառյալ՝ պարտավորությունների կատարման ապահովման միջոցների առնչությամբ:

2) վեճի լուծումը կարող է ազդել սնանկ ճանաչելու հարցի լուծման կամ պարտատերերի պահանջների բավարարման հնարավորության վրա:

4. Բոլոր դեպքերում առանձին քաղաքացիական գործի հարուցման հիմք չեն կարող լինել:

1) պարտապանից գումարի բռնագանձման կամ գույքի հանձնման պահանջներով հայցերը:

2) սնանկության գործով կառավարչի կողմից ներկայացվող հայցերը:

3) «Ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման մասին» օրենքի հիման վրա ներկայացվող հայցերը:

5. Մնանկության գործով կառավարչի կողմից ներկայացվող հայցերի հիման վրա առանձին քաղաքացիական գործի հարուցման արգելքը պայմանավորված է կազմակերպչական նկատառումներով, քանի որ, մի

կողմից, նման հայցերի մեծաթիվ լինելու դեպքում կարող է արգելակվել սնանկության գործը վարող դատավորի բնականոն գործունեությունը, իսկ, մյուս կողմից, կարող է խախտվել քաղաքացիական գործերի տարածքային ընդդատության կանոնների տրամաբանությունը:

6. Առաջին աստիճանի ընդհանուր իրավասության դատարանների և Մեանկության դատարանի միջև քաղաքացիական գործերի փոխանցման անհրաժեշտություն առաջանալու դեպքում համապատասխան դատարանը նախնառաջ պետք է պարզի մորատորիումի ուժով այն կարճելու հարցը և դրան բացասական պատասխան տալուց հետո միայն հանձնի իրավասու դատարանին:

7. Առանձին քաղաքացիական գործի շրջանակում թույլատրելի է հակընդդեմ հայցի ներկայացումը: Ընդ որում, ցանկալի է այս հարցին տալ օրենսդրական հստակ և համարժեք կարգավորում:

ТИГРАН МАРКОСЯН – Отдельные гражданские дела в процедуре банкротства. – Институт отдельных гражданских дел в процедурах по делам о банкротстве является новшеством в отечественном законодательстве, и его всеобъемлющее исследование имеет большое теоретико-практическое значение.

В работе на основе теоретических источников, отечественного и зарубежного законодательства, а также судебной практики рассматриваются необходимость введения отдельного института гражданских дел и история его развития, анализируются условия рассмотрения гражданского спора как отдельного гражданского дела и другие элементы этого института, а также выявляются пределы действия моратория на гражданские дела.

В данной статье автор представляет ряд научно-практических выводов, которые могут стать ориентиром для правоприменительной практики, а также для дальнейшего законодательного развития института отдельных гражданских дел.

Ключевые слова: производство по делу о банкротстве, мораторий, отдельное гражданское дело, концентрация, спор о юрисдикции

TIGRAN MARKOSYAN – Separate Civil Cases in Bankruptcy Proceedings. – The institute of separate civil cases in bankruptcy proceedings is a novelty in domestic legislation and its comprehensive study has great theoretical and practical significance.

Based on theoretical sources, domestic and foreign legislation, as well as judicial practice, the article considers the need to introduce a separate institution of civil cases and the history of its development, analyzes the conditions for considering a civil dispute as a separate civil case and other elements of this institution, and also identifies the limits of the moratorium on civil cases.

In the article, the author has introduced several scientific-practical conclusions that can be guiding for the development of law enforcement practice, as well as for further legislative development of the institute of individual civil cases.

Keywords: bankruptcy proceedings, moratorium, separate civil case, concentration, dispute over jurisdiction

ԿՈՂՄԵՐԻ ՎԱՐՉԱԴԱՏԱՎԱՐԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԻ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ՏԻԳՐԱՆ ԽԱԶԻԿՅԱՆ

Հողվածում քննարկվել են կողմերի վարչադատավարական կարգավիճակը, նրանց իրավունքների և պարտականությունների բնույթը: Փորձ է արվել նախադեպային իրավունքի լույսի ներքո քննարկման առարկա դարձնելու համապատասխան ճյուղային նորմատիվ իրավական ակտերը: Քննարկվել են նաև կողմերի իրավունքների և պարտականությունների կենսագործման իրավական վավերապայմանները: Անդրադարձ է կատարվել գործող իրավագործություններից յուրաքանչյուրին, ներկայացվել են դրանց պրակտիկ կիրառման ընթացքում ծագող հիմնախնդիրները ի պաշտոնե պարզման սկզբունքի իրացման համատեքստում: Առանձին վերլուծության առարկա են դարձել նաև ներկայացուցչության ինստիտուտի առանձնահատկությունները վարչական դատավարությունում: Բանն այն է, որ գործող օրենսդրությունը հնարավորություն է տալիս դատարանին ցանկացած դեպքում հեռացնելու ներկայացուցչին վարույթից, եթե նա ունակ չէ իրականացնելու իր գործառնությունները: Արձանագրվել է, որ թեպետ նշված դատական հայեցողությունը չի կարող տարածվել փաստաբանի կամ օրինական կամ ի պաշտոնե ներկայացուցչի վրա, այսուհանդերձ նորմը ձևակերպված է բավականին անորոշ և հնարավորություն չի տալիս տեղայնացնելու այն չափանիշները, որոնց հիման վրա դատարանը կարող է իրացնել իր այս դիսկրեցիոն լիազորությունը:

Բանալի բառեր – *հայցվոր, պատասխանող, հայցադիմում, իրավական դիրքորոշում, վարչական մարմին, գործի փաստական հանգամանքներն ի պաշտոնե պարզելու սկզբունք, «ex officio», վարչական դատավարություն, «ակտիվ» դատարան, հանրային իրավահարաբերություններ*

Ինչպես ցանկացած իրավահարաբերություն, այնպես էլ վարչադատավարական իրավահարաբերությունները ծագում են որոշակի անձանց միջև օրենքով սահմանված վարչաիրավական բնույթի վեճի լուծման կապակցությամբ: Վեճի մասնակիցները վարչական դատավարությունում հանդես են գալիս իրավունքների և պարտականությունների հստակ շրջանակ ենթադրող կոնկրետ ռեժիմով, որը դատավարական իրավունքում բնութագրվում է որպես դատավարական կարգավիճակ: Այն վարչական դատավարությունում կարող է ծագել բացառապես դատավարական օրենսդրությամբ սահմանված վավերապայմանների՝ իրավունակության և գործունակության առկայությամբ, որոնց վերաբերող ընդհանուր իրավակարգավորումներ օրենսդ-

րությանը առկա են: Դեռևս նյութական իրավունքից ձևավորված հիմնարար մոտեցումը, ինչպես գիտենք, նշված հասկացությունները միմյանցից տարբերում էր հետևյալ ելակետային չափանիշով. եթե իրավունակությունն առհասարակ իրավունքներ ունենալու և պարտականություններ կրելու անձի ունակությունն է, ապա գործունակությունը սեփական գործողություններով իրավունակության կենսագործումն է իրավունքներ և պարտականություններ ձեռք բերելու (ստանձնելու) ճանապարհով: Բնականաբար, ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգիրքը չէր կարող շեղվել նյութական իրավունքում սահմանված այս կանխադրույթից:

Այսպես, Օրենսգրքի 4-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ *դատավարական իրավունքներ ունենալու և դատավարական պարտականություններ կրելու ունակությունը (դատավարական իրավունակություն) ճանաչվում է բոլոր ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց համար՝ հավասար չափով: (...)*

Իր հերթին, նույն հոդվածի 2-րդ մասն արձանագրում է, որ *ֆիզիկական և իրավաբանական անձինք օժտված են դատարանում իրենց գործողություններով իրավունքներ իրականացնելու և պարտականություններ ստանձնելու ունակությամբ (դատավարական գործունակություն): Դատավարական գործունակությունը ֆիզիկական անձանց համար լրիվ ծավալով ծագում է՝*

- 1) տասնութ տարեկան դառնալու պահից.
- 2) անչափահասին լրիվ գործունակ ճանաչելու պահից (էմանսիպացիա).
- 3) մինչև տասնութ տարին լրանալը՝ օրենքով սահմանված կարգով ամուսնանալու պահից:

Ինչ վերաբերում է իրավաբանական անձանց, ապա դրանց իրավունակությունն ու գործունակությունը ծագում են միաժամանակ՝ պետական գրանցման պահից, իսկ հիմնարկների պարագայում՝ դրանց ստեղծման փաստի ուժով (Օրենսգրքի 4-րդ հոդվածի 3-րդ մաս):

Ըստ այդմ՝ վարչական դատավարությունում մասնակիցները բաժանվում են երկու հիմնական խմբի՝ *կողմերը, երրորդ անձինք:*

Վերը հիշատակված անձանց շրջանակում կենտրոնական տեղ են զբաղեցնում կողմերը՝ նյութաիրավական համապատասխան վեճի պարտադիր մասնակիցները, որոնք վարչական դատավարությունում հանդես են գալիս հայցվորի կամ պատասխանողի կարգավիճակով: Ընդ որում, այդ սուբյեկտների իրավական բնորոշման հարցում օրենսդրական մոտեցումն առավել քան հստակ է:

Այսպես, Օրենսգրքի 15-րդ հոդվածի համաձայն՝ *«Հայցվորն այն ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձն է, վարչական մարմինը կամ պաշտոնատար անձը, որը դիմել է վարչական դատարան»:*

Միաժամանակ, Օրենսգրքի 16-րդ հոդվածն ամրագրում է. *«Պա-*

տասխանողն այն վարչական մարմինն է, պաշտոնատար անձը, ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձը, որի դեմ հայց է ներկայացվել վարչական դատարան»:

Թեպետ իրավական նորմի մեկնաբանման իմաստով որևէ գործնական նշանակություն չունի իրավակարգավորման օբյեկտների թվարկի մեջ կոնկրետ տարրի զբաղեցրած տեղը, այսուհանդերձ հարկ է նկատել, որ բոլորովին պատահական չէ նշյալ ձևակերպումներում նման տարբերակված մոտեցումը: Ինչպես տեսնում ենք, եթե հայցվորի իրավական բնորոշման հարցում օրենսդիրն առաջինը սահմանում է ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձին, ապա պատասխանողի բնորոշման դեպքում առաջնահերթ մատնանշվում է վարչական մարմինը կամ պաշտոնատար անձը, որը, կարծում ենք, ինքնանպատակ չէ: Օրենսդիրն այդպերպ կամահայտնություն է դրսևորում՝ ընդգծելու այն իրողությունը, որ վարչական դատավարությունում դեպքերի մեծ մասում պատասխանողի կարգավիճակում հանդես է գալիս հանրային՝ պետաիշխանական լիազորությամբ օժտված կողմը:

Հատկանշական է, որ վարչական դատավարության մասնակիցների թվարկին վերաբերող հատվածում օրենսդիրը չի ներառել դիմողին, որն անշուշտ պետք է համարել օրենսգրքի թերություն: Ասվածն առավել ևս ընդգծվում է այն իրողության հաշվառմամբ, որ բազմաթիվ հատուկ վարույթներին առնչվող իրավակարգավորումներում օրենսդիրը կիրառել է այդ եզրույթը, բայցնայնպես դրան վերաբերող մեկ միասնական բնորոշում օրենսգրքում առկա չէ:

Բնականաբար, հնարավոր չէ սպառիչ լրիվությամբ թվարկել բոլոր այն լիազորությունները, որոնցով կողմերն օժտված են դատավարության ամբողջ ընթացքում: Դատավարությունը բազմադրվագ, բազմանիստ և ընթացակարգային տարբեր առանձնահատկություններ ենթադրող տիրույթ է, որի պարագայում անհրաժեշտ է սուսկ ընդհանուր կողմնորոշիչներով սահմանել իրավունքների և պարտականությունների շրջանակ, որոնք ուղղորդող կլինեն դատավարության կազմակերպման բնականոն շարժն ապահովելու տեսակետից: Օրենսգրքի 18-րդ հոդվածն ամրագրում է Կողմերին վերապահված հետևյալ իրավազորությունները՝

ա) ծանոթանալ գործի նյութերին, ստանալ դրանց պատճենները, գործի նյութերից անել քաղվածքներ, լուսանկարներ, լուսապատճեններ և պատճեններ:

Այս իրավունքի իրացումը կարելի է որոշակի իմաստով դիտարկել որպես այլ իրավունքների իրացման նախապայման՝ այն հաշվով, որ առանց գործի նյութերին ծանոթանալու վերջինս չի կարող որևէ դիրքորոշում հայտնել գործի փաստական հանգամանքների առնչությամբ: Արդի հայերենի բացատրական բառարաններում ծանոթանալը բնորոշվում է որպես տեղեկություն ձեռք բերել, իրազեկ դառնալ, իմանալ:

Նկատի ունենալով տեղեկություն ձեռք բերելու միջոցների բազմազանությունը՝ օրենսդիրը, ինչպես տեսնում ենք, ամրագրում է ծանոթանալու հնարավոր իրավական ձևերը՝ ստանալու գործի նյութեր, դրանցից անելու քաղվածքներ (փաստաթղթի, տեղեկատվության բովանդակությունից որոշակի չափանիշով առանձնացված մաս), լուսանկարներ, լուսապատճեններ և պատճեններ¹:

Նշված իրավունքի իրացման դատավարական որոշակի ժամկետ օրենսդիրն իրավացիորեն չի նախատեսում այնքանով, որովհետև դա կարող է ծագել գործի քննության ողջ ընթացքում՝ ցանկացած նոր փաստաթղթի բովանդակության մասին իրազեկվելու անհրաժեշտությամբ պայմանավորված: Բայց նայնպես, Կողմերը պետք է բարեխղճորեն օգտվեն սեփական դատավարական իրավունքներից, և որևէ պարագայում գործի նյութերին ծանոթանալը չպետք է լինի ինքնանպատակ՝ սոսկ գործի քննությունը արհեստականորեն հետաձգելուն ուղղված քայլ: Կողմի այս վարքագծի խթանմանն է միտված Օրենսգրքի 18-րդ հոդվածի 3-րդ մասը, որի համաձայն՝ «*Կողմերը պետք է բարեխղճորեն օգտվեն իրենց դատավարական իրավունքներից և բարեխղճորեն կատարեն իրենց դատավարական պարտականությունները*»: Բնականաբար, կոնկրետ իրավիճակում գնահատելով հանգամանքները՝ Դատարանն ինքը կարող է որոշել՝ Կողմը բարեխիղճ է օգտվում սեփական իրավունքներից, թե՛ այսուհանդերձ չարաշահում է դրանք:

բ) Անելու ինքնաբացարկ հայտնելու միջնորդություններ:

Ինքնաբացարկ հայտնելու միջնորդությունները ևս անձանց վերապահված կարևոր գործիք են՝ կանխելու օրենքով սահմանված պահանջները չբավարարող դատավորի կողմից իրենց առնչվող վեճով (գործով) արդարադատության իրականացումը: Հատկանշական է, որ ինքնաբացարկ հայտնելու գործընթացը կարգավորվում է առաջին հերթին «Դատական օրենսգիրք» սահմանադրական օրենքով (71-րդ հոդված), ինչպես նաև քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքով (Օրենսգրքի 13-րդ հոդված): Պետք է արձանագրել, որ օրենսդիրն այս պարագայում որոշակի եզրաբանական վրիպում է թույլ տվել գործածելով «ինքնաբացարկ հայտնելու միջնորդություն» ձևակերպումը: Կողմը կարող է ներկայացնել ոչ թե ինքնաբացարկի, այլ բացարկի մասին միջնորդություն, իսկ դատավորը կարող է հայտնել ինքնաբացարկ:

Ինչևէ, գործող օրենսդրության համաձայն՝ ինքնաբացարկ կարելի է հայտնել մինչև նախնական դատական նիստի ավարտը, իսկ վերաքննիչ և Վճռաբեկ դատարաններում՝ մինչև բողոքի քննությունն սկսվելը: Եթե գործը քննվում է առանց նախնական դատական նիստ հրավիրելու, դատավորն ինքնաբացարկ կարող է հայտնել, կամ նրան բացարկ կարող է հայտնվել մինչև գործի քննության ավարտը: Բացարկը հայտնվում է գրավոր, որին կարող են կցվել դատավորի ինքնաբա-

¹ Տե՛ս Է. Աղայան, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Եր., 1976:

ցարկի հիմքերը հաստատող ապացույցները: Նույն հիմքով հայտնված բացարկը ենթակա չէ քննության, եթե չի ներկայացվել բացարկի հիմքը հիմնավորող նոր ապացույց: Ինքնաբացարկի կամ բացարկի հարցը լուծում է դատավորը: Եթե գործը քննվում է դատավորների կոլեգիալ կազմով, և բացարկ է հայտնվել դատավորներից մեկին կամ մեկից ավելի դատավորների կամ դատական ամբողջ կազմին, ապա յուրաքանչյուր դատավոր լուծում է իրեն հայտնված բացարկի հարցը: Ինքնաբացարկ կամ բացարկ հայտնելու դեպքում գործի քննությունն ընդհատվում է մինչև այդ հարցի լուծումը: Նիստը կարող է հետաձգվել ոչ ավելի, քան երեք օրով: Դատավորն ինքնաբացարկի կամ բացարկի հարցը քննելով՝ կայացնում է որոշում, որում շարադրվում են ինքնաբացարկի կամ բացարկի հիմքերը: Ինքնաբացարկ հայտնելու կամ բացարկը բավարարվելու դեպքում բացարկված դատավորը փոխարինվում է, և գործի քննությունն սկսվում է սկզբից: Բացարկման ինստիտուտի հետ կապված այլ մանրամասներ կարգավորվում են «Դատական օրենսգիրք» սահմանադրական օրենքի 71-րդ հոդվածով:

զ) Ներկայացնելու ապացույցներ և մասնակցելու դրանց հետազոտմանը:

Ժամանակակից վարչական արդարադատության իրականացումը ենթադրում է օբյեկտիվ ճշմարտության վերհանում այնքանով, որքանով դրա տիրույթում առկա փաստերը ձևակերպված են օրենքով սահմանված ապացույցներով: Դրանով է պայմանավորված ապացույցը ներկայացնելու և դրա հետազոտմանը մասնակցելու գործընթացի ողջ հրատապությունը դատավարության մասնակցի համար: Առանց սեփական դիրքորոշումը հիմնավորող ապացույցներ ներկայացնելու սկզբունքորեն իմաստազրկվում են դատավարությանը անձի մասնակցության գործնական ամբողջ կշիռն ու արժեքը: Վարչական դատավարության օրենսգիրքը որևէ անբարենպաստ հետևանք և լրացուցիչ պահանջ չի առաջադրում անձին ապացույցները դատաքննության փուլում ներկայացնելու համար: Վերջինս լիովին ազատ է այս հարցում, ինչը որոշ իմաստով պայմանավորված է ի պաշտոնե պարզման սկզբունքի կիրառմամբ: Ինչ վերաբերում է ապացույցի հետազոտմանը մասնակցելու իրավունքին, ապա դա ենթադրում է Կողմի դիրքորոշման ներկայացում այն հարցի կապակցությամբ, թե որքանով է խնդրո առարկա ապացույցը թույլատրելի, վերաբերելի և արժանահավատ որոշակի փաստի հաստատման կամ հերքման տեսակետից:

դ) Հարցեր տալու միմյանց, դատավարության մյուս մասնակիցներին, վկաներին, փորձագետներին և թարգմանիչներին, միջնորդություններ անելու, բացատրություններ տալու դատարանին, առարկելու դատավարության մյուս մասնակիցների միջնորդությունների, դիրքորոշման կամ փաստարկների դեմ:

Վարչական դատավարության մասնակիցների գործողություններ

րը չեն սահմանափակվում միայն ապացույցներ ներկայացնելու և դրանց հետազոտմանը մասնակցելու առաքելությամբ: Դատավարական գործընթացը ենթադրում է կողմերի և դատավարության այլ մասնակիցների ակտիվ՝ ապացուցման առարկան կազմող փաստերի հաստատման կամ հերքման մասով նպատակամետ գործողությունների կենսագործում, ինչն ուղղակիորեն ենթադրում է գործի քննության ընթացքում տարատեսակ միջնորդություններ հարուցելուն, միմյանց հարցեր տալուն, դատավարության մյուս մասնակցի դիրքորոշման դեմ առարկելուն ուղղված գործնական քայլերի իրականացում: Հատկանշական է, որ օրենսդիրն օգտագործում է «բացատրություն տալ դատարանին» և «հարցեր տալ միմյանց» բառակապակցությունները, որից ուղղակիորեն կարելի է եզրակացնել, որ դատարանին հարցեր տալու իրավասությամբ դատավարության կողմն օժտված չէ: Օրենսդիրն իրավացիորեն չի սահմանում դատավարության մյուս մասնակցի դիրքորոշման դեմ առարկելու դատավարական ձևը. այն կարող է լինել ինչպես գրավոր փաստաթուղթ ներկայացնելու ձևով, այնպես էլ բանավոր հիմունքներով: Պարզապես, ելնելով վարույթի ընթացքում ընթացակարգային որոշակիության առավել բարձր չափով երաշխավորման անհրաժեշտությունից՝ նպատակահարմար է հիմնարար բնույթի դիրքորոշումները դատարանին ներկայացնել գրավոր:

Բնականաբար, իրավունքների և պարտականությունների միջև օբյեկտիվորեն առկա է անխզելի սինկրետիկ կապ, և այս իմաստով դատավարական իրավունքը չէր կարող լինել բացառություն: Դրանով է պայմանավորված Օրենսգրքի 18-րդ հոդվածի 2-րդ մասի իրավակարգավորումը. *«Կողմերը կրում են սույն օրենսգրքով սահմանված դատավարական պարտականություններ»:* Կողմերի պարտականությունները դրսևորվում են Օրենսգրքի բոլոր այն դրույթներում, որոնցում նախատեսվում է վարքագծի հայեցողություն և գործողության չկատարման դեպքում անբարենպաստ հետևանքներ առաջադրող կարգավորում *(հայցադիմումի պատասխանի ներկայացում, բաց թողնված դատավարական ժամկետը հարգելի համարելու մասին միջնորդություն և այլն):*

Դատավարական գործողություններին անձի ներգրավումը չի ենթադրում անպայման անձնական մասնակցություն: Վարչական դատավարությունը խիստ մասնագիտացված, ոլորտային գիտելիքների կիրառում ենթադրող ընթացակարգ է, որպիսի փաստը դեպքերի մեծ մասում հանգեցնում է փաստաբանի մասնակցության անհրաժեշտության: Ընդ որում, ուշագրավ է, որ ներկայացուցչի միջոցով անձի մասնակցությունը դատավարությանը չի ենթադրում վարչական դատավարությանը անձի անձնական մասնակցության որևէ բացառում կամ սահմանափակում: Պարզապես, ներկայացուցչի կատարած դատավարական գործողությունները դատավարության մասնակցի համար նույնքան պարտադիր են, որքան այն դեպքում, եթե դատավա-

րության մասնակիցն ինքը դրանք կատարեր:

Բացի այդ, հնարավոր են դեպքեր, երբ որոշակի օբյեկտիվ պատճառներով (օր.՝ դատավարական գործունակությամբ օժտված չլինելու) անձը զրկված լինի դատական նիստին իր անմիջական մասնակցությունն ապահովելու հնարավորությունից:

Վերը հիշատակված չափանիշներից ելնելով՝ գործող օրենսդրությունն ուղղակիորեն հնարավորություն է տալիս անձին գործի վարումն իրականացնելու ինչպես անձամբ, այնպես էլ իր կողմից ընտրված մեկ կամ մի քանի ներկայացուցչի միջոցով և, ըստ այդմ, սահմանում է ներկայացուցչության իրականացման երեք հնարավոր տեսակներ.

Օրինական,

Ի պաշտոնե,

Լիազորագրի հիման վրա:

Օրինական ներկայացուցչության գծով իրավահարաբերություններ կարող են ծագել օրենսդրությամբ նախատեսված սահմանափակ թվով դեպքերում: Դրանք վերաբերում են այն անձանց, որոնք չունեն դատավարական լիարժեք իրավասուրբեկտություն՝ կամ դեռ չի հասել օրենսդրությամբ սահմանված գործունակության ձեռքբերման տարիքը, կամ էլ արդեն ձեռք բերված գործունակությունն է կորսվել կամ սահմանափակվել:

Այսպես, օրինական ներկայացուցչության օրենսդրությամբ սահմանված դեպքերը հանգում են հետևյալին.

«Անգործունակ և սահմանափակ գործունակ անձի իրավունքները և ազատությունները դատարանում պաշտպանում է նրա օրինական ներկայացուցիչը» (այս և հետագա ընդգծումները մերն են) (Օրենսգրքի 22-րդ հոդվածի 3-րդ մաս):

«Տասնչորս տարեկան չդարձած անչափահասների, ինչպես նաև անգործունակ ճանաչված անձանց իրավունքները և ազատությունները դատավարությունում ներկայացնում են նրանց օրինական ներկայացուցիչները՝ ծնողը, խնամակալը կամ օրենքով նման իրավունք ունեցող այլ անձինք» (Օրենսգրքի 4-րդ հոդվածի 6-րդ մաս):

«Տասնչորսից տասնութ տարեկան անչափահասներին, ինչպես նաև սահմանափակ գործունակ ճանաչված անձանց դատարանում ներկայացնում են նրանց օրինական ներկայացուցիչները» (Օրենսգրքի 4-րդ հոդվածի 4-րդ մաս): Օրենքով նախատեսված դեպքերում տասնչորսից տասնութ տարեկան անչափահասները կարող են ինքնուրույն ներկայացնել իրենց շահերը: Նման դեպքերում դատարանը կարող է դատավարությանը մասնակից դարձնել նրանց օրինական ներկայացուցիչներին (Օրենսգրքի 4-րդ հոդվածի 5-րդ մաս):

Վերը բերված օրինակների բովանդակային վերլուծությունից աներկբա է, որ օրինական ներկայացուցչության ինստիտուտը համակարգային առումով փոխկապակցված է դատավարական իրավասուր-

յեկտուրայան հետ այնքանով, որքանով ծագում է հենց այդ հատկանիշի արատի հետևանքով: «Օրինական» եզրույթն այս իրավիճակում ենթադրում է, որ ներկայացուցչի լիազորությունները կոնկրետ իրավիճակում բխում են օրենքով թելադրված անհրաժեշտությունից և կարգավիճակից:

Ինչ վերաբերում է ի պաշտոնն ներկայացուցչությանը, ապա պետք է փաստել, որ դրա իրավական հիմքերը ևս օրենսդրորեն սահմանված են սպառիչ լրիվությամբ: Մասնավորապես, Օրենսգրքի իմաստով ի պաշտոնն ներկայացուցչության դեպքերը ներառում են հետևյալ իրավիճակները.

Այն գործով, որին պետք է մասնակցեր սահմանված կարգով անհայտ բացակայող ճանաչված անձը, որպես նրա ներկայացուցիչ հանդես է գալիս նրա գույքի հավատարմագրային կառավարիչը (Օրենսգրքի 22-րդ հոդվածի 4-րդ մաս):

Այն գործով, որին պետք է մասնակցեր մահացած կամ սահմանված կարգով մահացած ճանաչված անձի ժառանգը, եթե ժառանգությունը ոչ ոք դեռևս չի ընդունել, որպես ժառանգի ներկայացուցիչ հանդես է գալիս ժառանգական գույքի պահպանման և կառավարման համար նշանակված անձը (Օրենսգրքի 22-րդ հոդվածի 5-րդ մաս):

Դատարանում իրավաբանական անձանց գործերը վարում են օրենքով և այլ նորմատիվ իրավական ակտերով կամ իրավաբանական անձի կանոնադրությամբ իրավաբանական անձը ներկայացնելու լիազորությամբ օժտված անձինք (Օրենսգրքի 22-րդ հոդվածի 6-րդ մաս):

Մնանկ ճանաչված կամ լուծարվող իրավաբանական անձանց գործերը վարում են սնանկության ժամանակավոր կառավարիչը, սնանկության կառավարիչը կամ լուծարային հանձնաժողովի լիազորած անդամը (Օրենսգրքի 22-րդ հոդվածի 7-րդ մաս):

Որպես պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմնի ներկայացուցիչ դատարանում ի պաշտոնն հանդես է գալիս այդ մարմնի ղեկավարը կամ նրա տեղակալը (Օրենսգրքի 22-րդ հոդվածի 8-րդ մաս):

Վերը նշված դեպքերում ներկայացուցչության իրականացումը պայմանավորված է այն իրողությամբ, որ անձի կարգավիճակից, օրենքով կամ այլ իրավական ակտով սահմանված կոնկրետ դրույթից է բխում սուբյեկտի՝ ի պաշտոնն ներկայացուցիչ լինելու փաստը: Ի տարբերություն օրինական ներկայացուցչության, որը ենթադրում է անձի գործունակության հետ կապված ուղիղ պայմանավորվածություն՝ ի պաշտոնն ներկայացուցչության դեպքում առաջնային շեշտադրումն ամենևին գործունակության ինստիտուտը չէ, այլ այն, որ որոշակի օբյեկտիվ հանգամանքների պատճառով սեփական շահերը դատարանում ներկայացնելու անհնարինության կամ իրավաբանական անձանց, պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինների

պարագայում օրենքը պետք է որևէ կերպ ապահովի դատավարությանը կոնկրետ անձի մասնակցության հնարավորությունը: Ուշագրավ է, որ ինչպես օրինական, այնպես էլ ի պաշտոնե ներկայացուցիչները սեփական կարգավիճակն ընդգծելու նպատակով որևէ լրացուցիչ լիազորության վերապահման անհրաժեշտություն չունեն: Ավելին, նրանք կարող են դատարանում գործերի վարումը լիազորել իրենց կողմից ընտրված ներկայացուցիչներին, որպիսի իրավունք ուղղակիորեն ընձեռված է օրենսդրությամբ (Օրենսգրքի 23-րդ հոդվածի 10-րդ մաս):

Այսպես, Օրենսգրքի 24-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ *իրավաբանական անձի անունից լիազորագիրը տալիս է նրա գործադիր մարմնի ղեկավարը կամ կանոնադրությամբ այդ իրավաբանական անձին առանց լիազորագրի ներկայացնելու իրավասություն ունեցող անձը՝ նրա ստորագրությամբ:*

Նույն հոդվածի 3-րդ մասն ամրագրում է, որ *պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմնի անունից լիազորագիրը տալիս է նրա ի պաշտոնե ներկայացուցիչը՝ վերջինիս ստորագրությամբ և այդ մարմնի կնիքի դրոշմմամբ:*

Համանման կարգավորում է նախատեսված նաև պաշտոնատար անձանց պարագայում:

Այսպիսով, ի պաշտոնե և օրինական ներկայացուցիչների լիազորությունները հաստատելու համար բավարար է սույն իրենց կարգավիճակը հավաստող փաստաթուղթ ներկայացնելը:

Ինչ վերաբերում է լիազորագրի հիման վրա իրականացվող ներկայացուցչությանը, ապա պետք է նկատել, որ այս հարցում Օրենսգրքով սահմանված մոտեցումն ավելի «ազատական» է, քան քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքով սահմանված իրավակարգավորումն է: Եթե քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքով որպես ընդհանուր կանոն սահմանված է բացառապես փաստաբանի միջոցով անձի մասնակցության հնարավորությունը, ապա վարչական դատավարության օրենսդրությամբ փաստաբանի կարգավիճակի առկայությունն ամենևին պարտադիր չէ դատական ներկայացուցչություն իրականացնելու համար:

Այսպես, Օրենսգրքի 24-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ *«Ֆիզիկական անձին տրված լիազորագիրը վավերացնում է նոտարը կամ հաստատում է օրենքով նման իրավասություն ունեցող պաշտոնատար անձը: Փաստաբանին լիազորագիրը տրվում է հասարակ գրավոր ձևով և այն վավերացման կամ հաստատման ենթակա չէ»:*

Իհարկե, մեր համոզմունքն է, որ դատավարական տարբեր ճյուղերին առնչվող կարգավորումներում առկա տարբերություններն իրավաչափ կարող են լինել բացառապես այն պարագայում, երբ դրանցում առկա լինի տարբերակման օբյեկտիվ և ողջամիտ հիմք, որպիսին խնդրո առարկա իրավիճակում բացակայում է: Մինևույն բնույթի ինս-

տիտուտների իրավակարգավորումներում պետք է լինեն միանման մոտեցումներ, այլապես կիսաթարվի դրանց հիմքում ընկած տրամաբանությունը: Անգամ եթե մի պահ որպես քննարկվող իրավակարգավորման ելակետ ընդունենք այն, որ վարչական դատավարությունում գործում է ի պաշտոնե պարզման սկզբունքը, և վերջինիս փոխհատուցող գործառույթը կլրացնի փաստաբան չհանդիսացող ներկայացուցչով հանդես գալու հետևանքով ծագած թերությունները (բացթողումները), ապա պետք է նկատել, որ ի պաշտոնե պարզման սկզբունքն ամենին չի ենթադրում վարույթի մեկ կողմից տրված արտոնություն՝ ի հաշիվ մյուսի, կամ անհավասար վերաբերմունք դատավարության որևէ մասնակցի հանդեպ: Դատավարության ընթացքում կարող է ծագել ամենաբազմազան, այդ թվում՝ նեղ մասնագիտական գիտելիքների կիրառման անհրաժեշտություն՝ ապացուցման բեռի, հայցատեսակի ընտրության և բազմաթիվ այլ խնդրահարույց ինստիտուտների հետ կապված, որպիսի հանգամանքն ուղղակի ենթադրում է փաստաբանի մասնակցության անհրաժեշտություն նաև վարչական դատավարությունում:

Ինչևէ, լիազորագիր կազմելու և դրա բովանդակությանն առնչվող հարցերում ևս Օրենսգիրքն առանձնահատուկ կարգավորումներ է ամրագրել: Այսպես, *«սահմանված կարգով տրված լիազորագրով ներկայացուցիչները ստանձնում են լիազորագրորդ տված անձի՝ որպես դատավարության մասնակցի բոլոր իրավունքները՝ անկախ դրանց վերաբերյալ լիազորագրում հատուկ նշում կատարված լինելու հանգամանքից, բացառությամբ այն դեպքի, երբ առկա է լիազորագրորդ տվող անձի անհամաձայնությունը սույն օրենսգրքով դատավարության մասնակիցներին վերապահված իրավունքներից որևէ մեկով կամ մի քանիսով ներկայացուցչին օժտելու վերաբերյալ: Այդ մասին հատուկ նշվում է ներկայացուցչի լիազորագրում»:*

Հիշյալ իրավակարգավորումը վարչական դատավարությունում տնօրինչականության սկզբունքի մասնակի գործողության դրսևորումներից է: Եթե քաղաքացիական դատավարությունում յուրաքանչյուր լիազորություն ստանձնելու համար անհրաժեշտ է այդ մասին լիազորագրում կատարել հատուկ նշում, ապա վարչական դատավարությունում ինքնին ընդհանուր հիմունքներով ձևակերպված լիազորագիրն առ այն, որ ներկայացվողը լիազորագրել է ներկայացուցչին լինելու իր ներկայացուցիչը վարչական դատարանում, վերջինիս իրավունք է տալիս ներկայացվողի անունից կատարելու նրան՝ որպես դատավարության մասնակցի վերապահված բոլոր լիազորությունները՝ անկախ այն հանգամանքից՝ նախատեսված է դա լիազորագրում, թե՛ ոչ:

Նկատի ունենալով, որ առանձին դեպքերում կարող է ծագել Կողմի ներկայացուցչի լիազորությունների առավել օպերատիվ ձևակերպման և, դրանով պայմանավորված, նաև դատավարության մասնակցի՝

տվյալ դատական նիստին պատշաճ մասնակցությունն ապահովելու անհրաժեշտությունը՝ գործող օրենսդրությունը նախատեսել է բանավոր հիմունքներով լիազորությունների ձևակերպման ինստիտուտն այն դեպքերի համար, երբ ինչպես ներկայացուցիչը, այնպես էլ ներկայացվողը ներկա են դատական նիստին:

Այսպես, Օրենսգրքի 24-րդ հոդվածի 6-րդ մասի համաձայն՝ *«Դատական նիստին ներկայացուցչի հետ մասնակցող կողմն իրավունք ունի իր ներկայացուցչի լիազորությունները հաստատելու դատարանի առջև՝ բանավոր սահմանելով վերջինիս լիազորությունների ծավալը»:*

Նման իրավակարգավորումն անշուշտ պետք է համարել դրական՝ պայմանավորված այն իրողությամբ, որ եթե ներկայացուցիչն ու ներկայացվողը դատական նիստին ներկա են, նրանց ինքնությունն ու գործունակությունը ստուգվել են, ապա բոլորովին անիմաստ կլիներ լիազորագրի ձևակերպման հավելյալ պահանջի առաջադրումը հատկապես այն հանգամանքի հաշվառմամբ, որ բանավոր լիազորությունների սահմանման հատվածը ևս արձանագրվում է դատական նիստի ընթացքում:

Օրենսդիրը ներկայացուցչության վարույթի իրավակարգավորման միայն վերը բերված կարգավորումներով չի սահմանափակվել: Օրենսգրքով նախատեսվել է նաև էականորեն խնդրահարույց և իրավակիրառ պրակտիկայում հազվադեպ կիրառվող մի կարգավորում, որը դատարանին հնարավորություն է տալիս հեռացնելու ներկայացուցչին վարույթից: Այսպես, Օրենսգրքի 23-րդ հոդվածն արձանագրում է. *«Դատարանը կարող է հեռացնել վարույթից կողմի այն ներկայացուցչին, որը փաստաբան կամ օրինական կամ ի պաշտոնե ներկայացուցիչ չէ, եթե գործը քննության նախապատրաստելու փուլում կամ դատաքննության ընթացքում պարզ է դառնում, որ տվյալ անձն ունակ չէ դատարանում ներկայացնելու կողմին»:*

Թեպետ նշված դատական հայեցողությունը չի կարող տարածվել փաստաբան կամ օրինական կամ ի պաշտոնե ներկայացուցիչ հանդիսացող անձի վրա, այսուհանդերձ նորմը ձևակերպված է բավականին անորոշ և հնարավորություն չի տալիս տեղայնացնելու այն չափանիշները, որոնց հիման վրա դատարանը կարող է իրացնել իր այս դիսկրեցիոն լիազորությունը:

ТИГРАН ХАЧИКЯН – Особенности административно-процессуального статуса сторон. – В статье обсуждается характер прав и обязанностей сторон, правовые условия жизнедеятельности каждого из них. В данном контексте рассмотрено каждое действующее полномочие, представлены проблемы, возникающие при их практическом применении, обсуждая их в контексте реализации принципа официального выяснения. Институт представительства также стал предметом отдельного анализа, в котором были обсуждены его особенности в административном судопроизводстве. Дело в том, что действующее законодательство предоставляет суду возможность в любом случае отстранить представи-

теля от судебного разбирательства, если он не в состоянии представлять сторону процесса. В рамках вышеуказанного было установлено, что хотя указанное судебное усмотрение не может быть распространено на адвоката или лицо, являющееся законным или по должности представителем, тем не менее норма сформулирована достаточно неопределенно и не дает возможности локализовать те критерии, на основании которых суд может реализовать данное дискреционное полномочие.

Ключевые слова: истец, ответчик, ходатайство, позиция, правовой статус, административный орган, принцип выяснения фактических обстоятельств дела в силу занимаемой должности, «ex officio», административное судопроизводство, «активная» роль суда, публичные правоотношения

TIGRAN KHACHIKYAN – Features of Administrative-Procedural Status of the Parties. – The article discusses the nature of the rights and obligations of the parties and the legal validity of their implication. With this regard, the article refers to the existing authorizations and the issues arising during their application in practice, which is presented in the context of the implementation of the principle of ex officio. As the subject of separate analysis, the institute of representation is studied, discussing its features in administrative proceedings. The main issue is that the current legislation allows the court to remove the representative from the proceedings in any case if he is not capable to represent the party. Within this framework, it was stated that although the aforementioned judicial discretion cannot be extended to an attorney or a legal or official representative, the norm is formulated in a manner that does not provide an opportunity to identify the criteria on the basis of which the court can exercise its discretionary power.

Key words: plaintiff, defendant, petition, position, legal status, administrative body, principle of examining the facts of the case ex officio, administrative court procedure, “active” role of court, public relations

ԷԼԵԿՏՐՈՆԱՅԻՆ ԱՊԱՅՈՒՑՅՆԵՐԻ ՏԵՂԸ ԵՎ ԴԵՐԸ ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

ՍԱՄՎԵԼ ԴԻԼԲԱՆՂՅԱՆ

Հոդվածը նվիրված է քրեական դատավարության էլեկտրոնային ապացույցների տեղին և նշանակությանը: Այսօր էլեկտրոնային տեղեկատվությունը զգալի տեղ է զբաղեցնում հանցագործությունների բացահայտման բարդ գործընթացում, ինչը հեշտացնում է հանցագործությունների դեմ պայքարը: Քրեական դատավարության օրենսդրությամբ էլեկտրոնային տեղեկատվության հավաքագրման, ստուգման և գնահատման իրավական կարգավորումը անհրաժեշտ է դրանց արդյունավետ օգտագործման համար: Գործող քրեական դատավարության օրենսդրության շրջանակներում բազմաթիվ հարցերի իրավական կարգավորման բացակայությունը կասկածի տակ է դնում այս տեղեկատվության հուսալիությունը:

Բանալի բառեր – քրեական դատավարություն, էլեկտրոնային ապացույցներ, հանցագործությունների բացահայտում, էլեկտրոնային նամակներ

Հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտներում սրընթաց զարգանում են տեղեկատվական-թվային տեխնոլոգիաները՝ էապես փոխելով մարդկանց կյանքը, և մարդկությունը չի հասցնում ամբողջությամբ յուրացնել և կիրառել դրանց հնարավորությունները:

Թվային տեխնոլոգիաները կիրառվում են նաև իրավունքում: Այսօր, առավել քան երբևէ, մեծ քանակությամբ տեղեկություններ ձեռք են բերվում տեղեկատվական նոր տեխնոլոգիաների միջոցով: Քրեական գործով վարույթի իրականացման ընթացքում հանրորեն վտանգավոր արարքների բացահայտման համար անհրաժեշտություն է առաջանում օգտագործել տեղեկություններ ձեռք բերելու՝ օրենքով նախատեսված բոլոր հնարավորությունները: Դրանց արդյունավետ կիրառումը հնարավորություն է տալիս շատ արագ բացահայտելու հանցագործությունները, ի հայտ բերելու հանցագործություն կատարած անձանց: Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների կիրառումն արդեն ենթադրում է ապացուցման գործընթացում օրենսդրական համապատասխան փոփոխություններ:

Քրեական գործով վարույթի խնդիրների իրականացումը պայմանավորված է անհրաժեշտ ու բավարար տեղեկությունների ձեռքբերմամբ: Տեղեկությունը պինդ մարմին կամ հեղուկ չէ: Այն չունի հատուկ մասնիկներ, սակայն օժտված է նույնպիսի ֆիզիկական բնույթով, ինչ-

պիսիւն շարժումը կամ ջերմությունն է¹: Տեղեկությունն իր չէ, այլ առավելապէս ֆիզիկական իրերի փոխներգործություն, որի արդյունքում նյութական աշխարհի օբյեկտները միմյանց վրա թողնում են հետքեր, որոնք վկայում են, թէ ինչ է տեղի ունեցել այդ փոխներգործության ժամանակ:

Տեղեկությունը տվյալ է՝ անկախ դրա ներկայացման ձևից: Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների միջոցով ստացված տեղեկությունները լայն հնարավորություն են բացում վարույթն իրականացնող մարմինների համար: Սա նշանակում է, որ այդ տեղեկությունները պետք է օգտագործել արդյունավետ, օրենքով սահմանված ընթացակարգին համապատասխան: Իրականում քննիչի համար հաճախ դժվար է ձեռք բերել այդ տեղեկությունները, քանի որ տեղեկատվական տեխնոլոգիաների վերաբերյալ ընդհանուր բնույթի գիտելիքները բավարար չեն այն ավելի արդյունավետ կիրառելու: Այս հանգամանքը նշանակում է, որ հաճախ քննիչին անհրաժեշտ են լինում հատուկ գիտելիքներ, որոնք կարելի է ստանալ մասնագետի ներգրավմամբ:

Այդպիսի գիտելիքները շատ հաճախ անհրաժեշտ են լինում քննությանն ինքնուրույն ուղղություն տալու, վարկածներ կառուցելու, քննչական գործողություններ կատարելու ընթացքում վարույթի համար նշանակություն ունեցող հանգամանքները պարզաբանելու և դրանցում տեղ գտած տեղեկությունները հետազոտելու և օգտագործելու համար:

Այսօր էլեկտրոնային գրառումները, էլեկտրոնային փոստը, ֆայլերը քրեական գործի ապացուցողական զանգվածում նշանակալի տեղ են գրավում: Նշված թվային հետքերը թողնվում են ոչ միայն կիրահանցագործություններ կատարելիս, այլև ցանկացած դեպքում, երբ ապացուցման ենթակա հանգամանքը կարող է հաստատվել թվային եղանակով ստացված տեղեկատվության միջոցով: Էլեկտրոնային տեղեկությունները ներառում են ոչ միայն էլեկտրոնային նամակները և ֆայլերը, այլև այն տեղեկությունները, որոնք պահվում են համացանցում:

Քրեական գործերի արդյունավետ քննությունը պահանջում է քննչական և դատական մարմինների տեխնիկական այնպիսի հագեցվածություն, որը հնարավորություն կտա իրականացնելու «էլեկտրոնային գործ» մոդելը: Դատական համակարգում պետք է զարգացնել նշյալ մոդելը, որը հնարավորություն կտա էլեկտրոնային եղանակով ձևակերպել բոլոր քրեական գործերը և դատավարական գործողությունները:

Դատական համակարգում պետք է զարգացնել «էլեկտրոնային արդարադատություն» կոնցեպտը, ինչը առավել կբարձրացնի քաղաքացիների, կազմակերպությունների և դատարանի միջև փոխհամագործակցությունը, այսինքն՝ դատավարության մասնակիցները հնա-

¹ Տե՛ս **Идальго С.** Как информация управляет миром. М., 2016, էջ 8:

րավորություն կունենան շուրջօրյա վարույթն իրականացնող մարմին՝ քննիչին կամ դատարան ներկայացնել էլեկտրոնային փաստաթղթեր, ստանալ նյութերի և փաստաթղթերի էլեկտրոնային պատճենները:

Այսօր դժվար է գտնել մեկ դատավորի, որն իր դատավճիռները կամ որոշումները գրում է ձեռագիր կամ տպագրական մեքենայով: Համակարգչային տեխնիկան ակտիվորեն օգտագործվում է նաև քննիչների կողմից, ինչը հեշտացնում է հանցագործության հետքերի ամրագրումը: Այսօր այդ ամենն առավել մանրամասն կարգավորմամբ ամրագրված է ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքում:

Քրեական դատավարությունում վերը նշված փոփոխությունները կատարվում են երեք հիմնական ուղղություններով՝

✓ **«էլեկտրոնային ասպացույցների» լեգալացում:** էլեկտրոնային փաստաթղթերի (դատավարական ակտերի, արձանագրությունների, հանձնարարությունների, առարկությունների, միջնորդությունների, բացարկների, բողոքների և այլնի) ձևի և բովանդակության նկատմամբ վերաբերելի մասով (*mutatis mutandis*) կիրառվում են թղթային փաստաթղթերի համար սույն օրենսգրքով սահմանված պահանջները:

✓ **Մնցումը «էլեկտրոնային քրեական գործի»:** էլեկտրոնային եղանակով ամրագրված քրեական վարույթի նյութերը պահվում են էլեկտրոնային համակարգում (էլեկտրոնային քրեական վարույթ կամ էլեկտրոնային քրեական գործ), իսկ համակարգչային եղանակով կամ ձեռագիր պատրաստված փաստաթղթերը՝ նաև թղթային տարբերակով: Համակարգչային եղանակով կամ ձեռագիր պատրաստված փաստաթղթերը, ինչպես նաև էլեկտրոնային կրիչների բովանդակությունը ներբեռնվում են էլեկտրոնային համակարգ: Առարկաները և այլ նյութերը պահվում են որպես վարույթի էլեկտրոնային նյութերի բաղկացուցիչ մաս, իսկ դրանց լուսանկարները ներբեռնվում են էլեկտրոնային համակարգ: Այդ առարկաների և նյութերի ցանկը ևս ներբեռնվում է էլեկտրոնային համակարգ:

✓ Մարդու գործունեության մասնակի փոխարինումը մեքենայացված պրոցեսներով:

Կարծում ենք, որ ապագայում էլեկտրոնային քրեական գործը կամ էլեկտրոնային քրեական դատավարությունը կհանգեցնի մի շարք դրական փոփոխությունների՝ 1) դատավարության հրապարակայնության սկզբունքի ընդլայնման, 2) վարույթի իրականացման ողջամիտ ժամկետների պահպանման, հանցագործությունների արագ և լրիվ բացահայտման: Քրեադատավարական օրենսդրությունը նախատեսում է տեխնիկական միջոցների կիրառման հնարավորություն, մասնավորապես հարցաքննության արձանագրությունները կազմվում են էլեկտրոնային եղանակով, իսկ այնուհետև տպագրվում: Քրեադատավարական օրենսդրությունը նախատեսում է տեխնիկական այնպիսի միջոցներ, ինչպիսիք են՝ կինոնկարահանում, ձայնագրառում, տե-

սանկարահանում, պատճենահանում: Իհարկե, ցանկը վերը թվարկվածով չի սահմանափակվում, քանի որ օպերատիվ-հետախուզական գործունեության ընթացքում կիրառվում են նաև ներքին դիտում, արտաքին դիտում, կաշառք տալու և ստանալու նմանակում, էլեկտրոնային փոստի վերահսկողություն և այլն: Քրեական դատավարության նոր օրենսգրքով սահմանվում է, որ վարույթային գործողությունները ամրագրվում են էլեկտրոնային եղանակով կազմված արձանագրությամբ:

Պետք է մշակել և ներդնել էլեկտրոնային ապացույցների հայտնաբերման, ամրագրման, պահպանման, պատճենահանման, էլեկտրոնային տեղեկատվության և էլեկտրոնային կրիչների իրավական կարգավորման մոդել, ստեղծել «քրեական գործով էլեկտրոնային վարույթ և գնահատման իրավական կարգավորման մեխանիզմ», որի տակ հասկանում ենք քննության էլեկտրոնային ձևը, ներդնել նոր քննչական գործողություններ՝ «էլեկտրոնային զննում», «էլեկտրոնային պատճենահանում», «թվային խուզարկություն», «թվային առգրավում», «հանցագործությունների մասին հաղորդումների էլեկտրոնային ստուգում»:

Կարծում ենք, որ քրեադատավարական օրենսդրության մեջ իրենդեն ապացույցների, փաստաթղթերի պահպանման կարգով պայմանավորված՝ պետք է հստակ ուշադրություն դարձնել «էլեկտրոնային կրիչներին»՝ դրանք առանձնացնելով իրենդեն ապացույցներից, դրանց տալով ինքնուրույն կարգավիճակ: Էլեկտրոնային կրիչները պարունակում են բավականին մեծ քանակությամբ տեղեկատվություն:

ՀՀ քրեական դատավարության նախկին օրենսգրքում, ինչպես նաև ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքում չկա էլեկտրոնային ապացույցների կամ համակարգչային տեղեկության բնորոշումը: Քանի որ էլեկտրոնային ապացույցը քրեական դատավարությունում նոր կիրառվող հասկացություն է, հետևաբար դրա բնորոշումը, այսինքն՝ այն բնութագրող հատկանիշների ներկայացումը, ունի կարևոր նշանակություն և գտնվում է տեսական հիմնավորման փուլում:

Ըստ ESI բնորոշման՝ էլեկտրոնային ապացույց է համարվում ցանկացած էլեկտրոնային տեղեկատվություն, որը կարող է որպես ապացույց օգտագործվել դատական քննության ընթացքում²:

Քանի որ «էլեկտրոնային ապացույցներ» հասկացությունը մեր դատավարական համակարգի համար նորույթ է, հետևաբար առկա են տեսական, օրենսդրական և կիրառական մի շարք ընդհանուր հարցեր, որոնք պահանջում են համապատասխան լուծումներ: Հարկ է նշել, քանի որ թվային տեղեկատվությունը ամրագրվում է նյութական կրիչի վրա, անհնար է այն միանշանակ ընկալել զգացմունքներով: ***Էլեկտրոնային փաստաթուղթը փաստաթղթավորված տեղեկատվություն է, որը***

² St' u Основы теории электронных доказательств: монография. Под ред. д-ра юрид. наук С.В. Зуева. М., Юрлитинформ, 2019, էջ 253:

ներկայացվում է էլեկտրոնային եղանակով, այսինքն՝ այնպիսի եղանակով, որն ընկալելի է մարդուն էլեկտրոնային մեքենայի, ինչպես նաև տեղեկատվական ցանցի փոխանակման միջոցով:

Մինչև այսօր վիճահարույց է համարվում ապացույցների սահմանազատումն իր աղբյուրից: Ընդհանուր առմամբ գործող օրենսդրությունը ապացույցներ ասելով հասկանում է այն փաստական տվյալները, որոնց հիման վրա հաստատվում են քրեական գործով ապացուցման ենթակա հանգամանքները: Աղբյուր ասելով՝ հասկացվում են փաստական տվյալները փոխանցելու միջոցները՝ ցուցմունքները, փաստաթղթերը, արձանագրությունները և այլ միջոցները:

1988 թվականից քրեական դատավարությունում առաջ եկավ էլեկտրոնային տեղեկատվության գաղափարը՝ հաշվողական տեխնիկայի հիշողության մեջ տեղեկության ամրագրումը, այսինքն՝ համակարգչային փաստաթղթային ապացույցները: Թեպետ դատավարական գրականության մեջ նշվում է, որ էլեկտրոնային տեղեկությունները ապացուցողական նշանակություն կարող են ունենալ արձանագրությունների, իրեղեն ապացույցների, փաստաթղթերի և ցուցմունքների տեսքով:

Պետք է նշել, որ «էլեկտրոնային ապացույցներ» հասկացությունը միանշանակ չէ, հանդիպում ենք դրա տարբեր սահմանումների: «էլեկտրոնային ապացույց» հասկացությունը սերում է «էլեկտրոնային փաստաթուղթ» հասկացությունից՝ որպես ապացույց, տեղեկություն կամ իրեղեն ապացույց: Չնայած այն բանին, որ «էլեկտրոնային ապացույց» հասկացությունը բավականին տարածված է, սակայն որպես ապացույցի առանձին տեսակ առանձնացնելը քրեադատավարական օրենսդրության մեջ դեռևս խնդրահարույց է:

Այսպես, Ռ. Ի. Օկոնենկոյի կարծիքով, ներկա պահին դեռ շուտ է խոսել «էլեկտրոնային ապացույցներ» հասկացության մասին որպես պոզիտիվ իրավունքի կայացած կատեգորիա, իսկ ՔԴՕ-ում օգտագործվող «էլեկտրոնային տեղեկատվության կրիչներ» տերմինն անհրաժեշտ է դիտարկել միջանկյալ քայլ ռուսական քրեադատավարական իրավունքում «էլեկտրոնային ապացույցներ» հասկացության հնարավոր կիրառման ճանապարհին³: Նրա կարծիքով, էլեկտրոնային ապացույցներն ապացույցի ինքնուրույն տեսակ չեն:

Առաջին մոտեցման համաձայն՝ էլեկտրոնային փաստաթուղթը դիտվում է ինքնուրույն ապացույց, այսինքն՝ գրավոր փաստաթուղթ, որը բովանդակում է փաստերի մասին տեղեկություններ:

Երկրորդ խումբ հեղինակները էլեկտրոնային փաստաթղթերը համարում են գործի հանգամանքների մասին ինքնուրույն ապացույցներ,

³ См. у Оконенко Р. И. «Электронные доказательства» и проблемы обеспечения прав граждан на защиту тайны личной жизни в уголовном процессе: сравнительный анализ законодательства США и РФ: дис. ... канд. юрид. наук. М., 2016, էջ 20:

որոնք տեղ են գտել էլեկտրոնային կրիչների վրա և ձեռք են բերվել օրենքով սահմանված կարգով: Էլեկտրոնային փաստաթուղթը գնահատվում է որպես փաստերի և մարդկանց գործողությունների մասին տեղեկություններ, որոնք ամրագրված են արհեստական լեզվով՝ մեքենաների լեզվով, այսինքն՝ նշաններով, որոնք փաստաթղթերի ինքնուրույն տեսակ են⁴:

Կարծում ենք, որ երկրորդ մոտեցումն ավելի արդարացված է, քանի որ այդ տեղեկատվությունը ձևավորվում է հատուկ ծրագրերի օգնությամբ և ունի սեփական հատկանիշները, որոնք բնութագրական չեն նյութական հետքերին: Էլեկտրոնային տեղեկատվությունը գտնվում է ոչ թե նյութական օբյեկտների վրա, այլ պահվում է համակարգչի հիշողության մեջ, իսկ պատճենահանման դեպքում տեղեկատվության սկզբնաղբյուրը որևէ փոփոխության չի ենթարկվում:

Ապացուցման գործընթացում էլեկտրոնային տեղեկատվության և էլեկտրոնային կրիչների կիրառումը հնարավորություն է տալիս պարզելու հանցագործության դեպքը, անձի մեղավորությունը հանցագործություն կատարելու մեջ, վնասի բնույթը և չափը, մեղադրյալի անձը բնութագրող հանգամանքները:

Էլեկտրոնային կրիչի նշանակությունն այն է, որ դա հանդես է գալիս որպես ապացուցման աղբյուր, այսինքն՝ էլեկտրոնային տեղեկատվությունը պահելու և փոխանցելու միջոց: Քրեադատավարական գործող օրենսդրությամբ էլեկտրոնային կրիչների վրա բեռնված տեղեկատվությունը դասվում է այլ փաստաթղթերի շարքին:

Էլեկտրոնային կամ թվային ապացույցների՝ որպես ինքնուրույն ապացույցի հատուկ տեսակի գաղափարը ծագել է Արևմուտքում: Դեռևս 2000-ականների սկզբին ամերիկացի գիտնականները և պրակտիկները նշում էին, որ էլեկտրոնային ապացույցների հավաքման և գնահատման համար անհրաժեշտ են հատուկ գործողություններ: Այսօր տարածված է այն պնդումը, որ անհրաժեշտ է ընդարձակել կատարվող քննչական գործողությունների շրջանակը, մասնավորապես՝ թվային խուզարկությամբ, էլեկտրոնային տվյալների զննությամբ և գաղտնի քննչական գործողությունների նախատեսմամբ, ինչն արտացոլվեց նոր օրենսգրքում:

Այս կապակցությամբ պետք է ասել, որ կան երկրներ, որտեղ էլեկտրոնային ապացույցներն առանձնացված են որպես *ապացույցի առանձին տեսակ* (օրինակ՝ Խորվաթիայի օրենսդրությամբ էլեկտրոնային ապացույցները ապացույցի ինքնուրույն աղբյուր են, որի ներքո հասկացվում է էլեկտրոնային ճանապարհով ստացված տեղեկատվությունը: Որոշ երկրներում որպես ինքնուրույն ապացույց առանձնացվում են ձայնագրառումները և տեսաձայնագրառումները):

⁴ Ст' u **Зигура Н. А., Кудрявцева А. В.** Компьютерная информация как вид доказательств в уголовном процессе России: монография. М., 2011, էջ 30:

Բազմաթիվ երկրների քրեադատավարական օրենսդրությամբ էլեկտրոնային տեղեկատվությունը և էլեկտրոնային կրիչներն առանձնացված չեն որպես ապացույցի առանձին տեսակներ: Որոշ երկրների օրենքներով էլեկտրոնային եղանակով ստացվածը չի համարվում ուղղակի ապացույց: Եվրոպական երկրների օրենսդրությամբ էլեկտրոնային ապացույցների թույլատրելիության հարցը քննարկվում և լուծվում է ընդհանուր կանոններով: Գերմանիայի քրեադատավարական օրենքը բովանդակում է նորմեր էլեկտրոնային ապացույցների վերաբերյալ, մասնավորապես դրույթներ, որոնք առնչվում են քննության ընթացքում տվյալների պաշտպանությանը: Դրանցում մանրամասն կարգավորվում է էլեկտրոնային այն տվյալների ոչնչացման կարգը, որոնք չեն վերաբերում գործին: Պարունակում են նաև կարգավորումներ անձնական տվյալների պահպանության վերաբերյալ: Եվրոպական ոչ մի երկրի օրենսդրությամբ տրված չէ էլեկտրոնային ապացույցների բնորոշումը, չկան նաև առանձին կանոններ այդ ապացույցների թույլատրելիության վերաբերյալ:

ՀՀ քրեադատավարական օրենսդրությամբ դրանք դասվում են *ալլ փաստաթղթերի* շարքին, բայց ձեռք բերելու առանձին դատավարական կարգ նախատեսված չէ. այդպիսի դատավարական կարգ նախատեսվում է քրեական դատավարության նոր օրենսգրքով: Նման կարգավորումը վկայում է էլեկտրոնային ապացույցները քրեական դատավարությունում առավել ընդարձակ օգտագործելու հնարավորության մասին:

Տեղեկատվական սարքի (կրիչի) և դրանում պարունակվող տեղեկատվության ամրագրման և պահպանման առանձնահատկությունները վկայում են այն մասին, որ ՔԴՕ-ում անհրաժեշտ է սահմանել դրա արժանահավատությունը երաշխավորող պայմաններ: Անհրաժեշտ է հատուկ ռեժիմ էլեկտրոնային կրիչների և դրանցում տեղ գտած տեղեկատվության հետ աշխատելիս, որպեսզի տվյալները փոփոխության չենթարկվեն:

Անհրաժեշտ է ապահովել մասնագետի մասնակցությունը, որպեսզի համապատասխան սարքից կամ միջավայրից տեղեկատվությունը քաղվի ճիշտ: Բոլոր դեպքերում դրանք գիտական նվաճումների արդյունք են, և դրանց հետ մասնագետի աշխատանքը շատ կարևոր է: Այն հնարավորություն կտա կասկածի տակ չդնելու նման տեղեկատվության ճշտությունը, ամբողջականությունը և անփոփոխելիությունը:

Էլեկտրոնային տեղեկատվության հավաքման, ստուգման և գնահատման հարցերը բովանդակային առումով պահանջում են առանձին ուսումնասիրություն:

Այսպիսով, քրեական դատավարությունում էլեկտրոնային տեղեկատվության՝ որպես ապացույցի ինքնուրույն տեսակի նշանակությունն այն է, որ դրա շնորհիվ հետաքննության մարմինը, քննիչը, դա-

տախազը և դատարանը պարզում են քրեական գործով վարույթի ընթացքում ապացուցման ենթակա հանգամանքները, իսկ էլեկտրոնային կրիչը էլեկտրոնային տեղեկատվության պահպանման և փոխանցման միջոց է:

САМВЕЛ ДИЛБАНДЯН – Место и значение электронных доказательств в уголовном процессе. – Данная статья посвящена месту и значению электронных доказательств в уголовном судопроизводстве. Сегодня электронная информация занимает значительное место в сложном процессе раскрытия преступлений, что упростило раскрытие преступлений. Правовое регулирование сбора, проверки и оценки электронной информации уголовно-процессуальным законодательством необходимо для их эффективного использования. Отсутствие правовой регламентации многих вопросов в рамках действующего уголовно-процессуального законодательства ставит под сомнение достоверность этой информации.

Ключевые слова: *уголовный процесс, электронные доказательства, раскрытие преступлений, электронные письма*

SAMVEL DILBANDYAN – Place and Importance of Electronic Evidence in Criminal Proceedings. – This article is devoted to the place and importance of electronic evidence in criminal proceedings. Today, electronic information occupies a significant place in the complex process of solving crimes, which has simplified the solving of crimes. Legal regulation of the collection, verification and evaluation of electronic information by criminal procedure legislation is necessary for their effective use. The lack of legal regulation of many issues within the framework of the current criminal procedure legislation casts doubt on the reliability of this information.

Key words: *criminal process, electronic evidence, crime detection, emails*

ՄԵՂԱՂՐՅԱԼԻ ԲԱՑԱԿԱՑՈՒԹՅԱՍԲ ԻՐԱԿԱՆԱՑՎՈՂ
ՎԱՐՈՒՑԹԻ (ՀԵՌԱԿԱ ՎԱՐՈՒՑԹ) ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

ԱՐՄԵՆ ՀՈՎՀԱՆՆԻՄՅԱՆ

Սույն հոդվածում հեղինակը քննարկել է մեղադրյալի բացակայությամբ իրականացվող վարույթի՝ որպես ՀՀ քրեադատավարական համակարգում ներդրվող ինստիտուտի համապատասխանությունը ՀՀ Սահմանադրությանը և միջազգային չափանիշներին: Հիմնվելով միջազգային աստիճանների արտահայտած դիրքորոշումների և այլ պետությունների օրենսդրական փորձի ուսումնասիրության վրա, ինչպես նաև վերլուծելով ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի՝ հեռակա վարույթի կարգավորմանն ուղղված դրույթները և մեղադրյալին ընձեռված համապատասխան իրավական երաշխիքները՝ հեղինակը հանգել է եզրակացության, որ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքով հեռակա վարույթ իրականացնելու հնարավորության նախատեսումը ոչ միայն համապատասխանում է միջազգային չափանիշներին, այլև բխում է արդար դատաքննության սահմանադրական և կոնվենցիոն իրավունքի ապահովման պահանջից:

Բանալի բառեր – հեռակա վարույթ, հեռակա դատաքննություն, մեղադրյալի բացակայությամբ վարույթ, արդար դատաքննության իրավունք, պաշտպանության իրավունք

Ներպետական քրեադատավարական համակարգին մինչ այժմ անձանոթ՝ մեղադրյալի բացակայությամբ իրականացվող վարույթի կամ հեռակա վարույթի ինստիտուտը ՀՀ քրեական դատավարության նախկին օրենսգրքում ներդրվեց 2021 թվականի հունիսի 30-ին ընդունված՝ «Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» ՀՕ-307-Ն օրենքով (այսուհետ՝ Օրենք): Օրենքն ուժի մեջ մտավ 2021 թվականի օգոստոսի 28-ից: Այնուհետև սույն ինստիտուտը ամրագրվեց նաև 2022 թվականի հուլիսի 1-ից ուժի մեջ մտած ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքում (այսուհետ՝ նաև ՔԴՕ):

Հարկ է նկատել, որ մինչև այդ փոփոխությունները օրենսդիրը հնարավորություն չէր ընձեռում վարույթն իրականացնող մարմնին քննությունն իրականացնելու առանց մեղադրյալի մասնակցության: Նման մոտեցումը ձևավորվել էր ի ապահովումն մեղադրյալի՝ քրեական վարույթին, այդ թվում՝ դատական վարույթին մասնակցելու իրավունքի, որը երաշխավորվում է ինչպես Սահմանադրությամբ, այնպես էլ միջազգային մի շարք փաստաթղթերով:

Այսպես, Սահմանադրական դատարանն իր որոշմամբ արձանագրել է, որ *դատական գործընթացում անձն իր իրավունքների իրացումը*

և պաշտպանությունն ամբողջ ծավալով կարող է կազմակերպել այն դեպքում, երբ նրան ընձեռված է դատական նիստին ներկա գտնվելու հնարավորություն (գործի բանավոր քննության դեպքում), քանի որ այդպիսի հնարավորությունն է կողմերի դատական պաշտպանության իրավունքի, իրավահավասարության և մրցակցության սկզբունքների ապահովման կարևոր պայմանը¹:

«Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին» միջազգային դաշնագրի (այսուհետ՝ Դաշնագիր) 14-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «դ» ենթակետի համաձայն՝ *յուրաքանչյուր ոք իրեն ներկայացված ցանկացած քրեական մեղադրանքի քննության ժամանակ, ի թիվս այլ նվազագույն երաշխիքների, իրավունք ունի դատվել իր ներկայությամբ և իրեն պաշտպանել անձամբ կամ իր ընտրած պաշտպանի միջոցով*:

«Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» եվրոպական կոնվենցիայի (այսուհետ՝ Եվրոպական կոնվենցիա) 6-րդ հոդվածը, ամրագրելով արդար դատաքննության իրավունքը, ուղղակիորեն չի սահմանում անձի՝ քննությանը ներկա գտնվելու իրավունքը: Միաժամանակ, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը (այսուհետ՝ Եվրոպական դատարան) Կոլոցցան ընդդեմ Իտալիայի գործով արձանագրել է, որ *ընդհանրության մեջ դիտարկելիս Եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի առարկան և նպատակը վկայում են, որ հանցագործություն կատարելու մեջ մեղադրվող յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի մասնակցելու դատաքննությանը, իսկ նույն հոդվածի 3-րդ կետի «գ», «դ» և «ե» ենթակետերը երաշխավորում են անձի իրավունքը՝ «պաշտպանվելու իրեն անձամբ», «հարցաքննելու վկաներին» և «օգտվելու թարգմանչի անվճար օգնությունից, եթե ինքը չի հասկանում դատարանում գործածվող լեզուն կամ չի խոսում այդ լեզվով», և այս իրավունքների իրագործումը դժվար է պատկերացնել առանց ներկա գտնվելու իրավունքի ապահովման²: Մեկ այլ Ստոիչկովն ընդդեմ Բուլղարիայի գործով Եվրոպական դատարանն արձանագրել է, որ *ինչպես գործի սկզբնական քննության, այնպես էլ in absentia վարույթի պարագայում գործի հետագա վերաբացման ընթացքում պետության պարտականությունը՝ ապահովելու մեղադրյալի՝ դատաքննությանը ներկա գտնվելու իրավունքը, Եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի էական պահանջներից մեկն է³:**

Հարկ է նկատել, սակայն, որ մեղադրյալի՝ քրեական վարույթին ներկա գտնվելու իրավունքը բացարձակ չէ և ենթակա է որոշակի սահմանափակումների, ինչն արձանագրել են նաև միջազգային առյանները:

¹ Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրական դատարանի՝ 2021 թվականի փետրվարի 2-ի թիվ ՍԴՈ-1574 որոշման 4.5-րդ կետը:

² Տե՛ս Կոլոցցան ընդդեմ Իտալիայի (Colozza v. Italy), դիմում no. 9024/80, 12 փետրվարի, 1985, § 27:

³ Տե՛ս Ստոիչկովն ընդդեմ Բուլղարիայի (Stoichov v. Bulgaria), դիմում no. 9808/02, 24 մարտի, 2005, § 56:

Այսպես, Մարդու իրավունքների կոմիտեն (այսուհետ՝ Կոմիտե), Դաշնագրի 32-րդ մեկնաբանություններում չբացատրելով գործի՝ in absentia կամ մեղադրյալի բացակայությամբ քննության հնարավորությունը, փաստել է, որ *Դաշնագրի 14-րդ հոդվածի 3-րդ կետը նման դեպքերում պահանջում է, որ չնայած մեղադրյալի բացակայությանը՝ ձեռնարկվեն բոլոր անհրաժեշտ միջոցները վերջինիս մեղադրանքի մասին տեղեկացնելու և անցկացվող վարույթի մասին ծանուցելու համար*⁴:

Բացի այդ, Դանիել Մոնգույա Մբենգեն ընդդեմ Չաիբի գործով Կոմիտեն նշել է, որ *Դաշնագրի 14-րդ հոդվածի 3-րդ կետով ամրագրված դատական նիստին ներկա գտնվելու իրավունքը չի կարող մեկնաբանվել որպես հեռակա վարույթն անպայմանորեն անթույլատրելի դարձնող անկախ մեղադրյալի բացակայության պատճառներից*: Կոմիտեի արձանագրմամբ՝ *որոշ դեպքերում (օրինակ՝ երբ մեղադրյալը, չնայած քննության մասին նախապես պատշաճ ծանուցված լինելուն, հրաժարվում է ներկա գտնվելու իր իրավունքի իրացումից) հեռակա վարույթն ընդունելի է՝ ելնելով պատշաճ արդարադատության իրականացման շահից*: Այնուամենայնիվ, *Դաշնագրի 14-րդ հոդվածով ամրագրված՝ իրավունքների արդյունավետ իրացման պահանջը ենթադրում է, որ պետք է ձեռնարկվեն անհրաժեշտ միջոցներ՝ նախապես ծանուցելու համար մեղադրյալին իր նկատմամբ իրականացվող քննության մասին*: Հեռակա կարգով դատավճռի կայացումը պահանջում է, որ չնայած մեղադրյալի բացակայությանը՝ ձեռնարկված լինեն պատշաճ գործողություններ՝ վերջինիս ծանուցելու դատական նիստի անցկացման օրվա ու վայրի մասին և հայցելու վերջինիս ներկայությունը: Կոմիտեն եզրակացնում է, որ *հակառակ դեպքում մեղադրյալին տրամադրված չեն լինի համարժեք ժամանակ և միջոցներ իր պաշտպանությունն իրականացնելու և Դաշնագրի 14-րդ հոդվածի 3-րդ կետով երաշխավորվող մի շարք այլ իրավունքներ իրացնելու համար (մասնավորապես՝ իր ընտրած պաշտպանի միջոցով պաշտպանվելու, իր դեմ վկայած վկաներին հարցաքննելու, վկաներ կանչելու և վերջիններիս հարցաքննելու իրավունքները)*⁵:

Իր հերթին, Եվրոպական դատարանն արձանագրել է, որ *քրեական հետապնդման ենթարկվող անձի բացակայության պայմաններում դատաքննության իրականացման անհնարինությունը կարող է կաթվածահար անել քրեական վարույթը, հանգեցնել, օրինակ, ձեռք բերված ապացույցների տարածման, քրեական հետապնդման ժամկետների սպառման կամ դատական սխալի*⁶: Մեկ այլ գործով Եվրոպական դատարանը նշում է, որ *մեղադրյալի բացակայությամբ վարույթի իրականացումն*

⁴ Տե՛ս Մարդու իրավունքների կոմիտե, Ընդհանուր մեկնաբանություններ, no. 32, Հոդված 14. Դատարանների և տրիբունալների առջև հավասարության և արդար դատաքննության իրավունք, U.N. Doc. CCPR/C/GC/32 (2007):

⁵ Տե՛ս Մարդու իրավունքների կոմիտե, Դանիել Մոնգույա Մբենգեն ընդդեմ Չաիբի (Daniel Monguya Mbenge v. Zaire), հարդրդում no. 16/1977, U.N. Doc. CCPR/C/OP/2 at 76 (1990), § 14.1:

⁶ Տե՛ս *Ibid.* 1, § 29:

ինքնին անհամատեղելի չէ Եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի դրույթների հետ, և արդարադատության մերժումն առկա կլինի միայն այն դեպքում, երբ *in absentia* վարույթի արդյունքում դատապարտված անձին հետագայում գործի վերանայման և ըստ էության քննության հնարավորություն չընձեռվի այն պայմաններում, երբ հաստատված չի եղել, որ անձը հրաժարվել է գործի քննությանը ներկա գտնվելու և իրեն պաշտպանելու իրավունքներից⁷: Միաժամանակ, Եվրոպական դատարանն արձանագրել է, որ գործի քննությանը ներկա գտնվելու իրավունքից հրաժարումը, ինչպես և Եվրոպական կոնվենցիայով երաշխավորվող այլ իրավունքների դեպքում, պետք է հաստատված լինի ոչ երկիմաստ ձևով և ուղեկցվի իր կարևորությանը համաչափ նվազագույն երաշխիքներով⁸: Եվրոպական դատարանը նշել է նաև, որ *պնդել, որ մեղադրյալն անուղղակիորեն իր պահվածքով հրաժարվել է Եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածով նախատեսված կարևոր իրավունքից, հնարավոր կլինի միայն այն դեպքում, երբ ակներև է, որ անձը կարող էր ողջամտորեն կանխատեսել իր արարքի հետևանքները*⁹:

Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքից բխում է նաև, որ մեղադրյալի կողմից վարույթի քննությանը ներկա գտնվելու իրավունքից հրաժարումը չի ենթադրում նաև պաշտպանության իրավունքից հրաժարում: Այսպես, Կրոմբախն ընդդեմ Ֆրանսիայի գործով Եվրոպական դատարանն արձանագրել է, որ *այն հանգամանքը, որ մեղադրյալը, չնայած պատշաճ ծանուցմանը, առանց հարգելի պատճառի դատական նիստին չի ներկայացել, չի կարող արդարացնել վերջինիս՝ Եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետով երաշխավորված պաշտպանության իրավունքից զրկելը*: Եվրոպական դատարանը նշել է նաև, որ արդար դատաքննության իրավունքի ապահովումը դատարանների պարտականությունն է, և որ *վերջիններս պետք է ապահովեն, որ մեղադրյալի բացակայության պայմաններում նրա պաշտպանին հնարավորություն ընձեռվի իրականացնելու մեղադրյալի պաշտպանությունը*¹⁰:

Քննարկվող ինստիտուտի ներդրման իրավաչափությունը հիմնավորվում է նաև Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի՝ «Մեղադրյալի բացակայությամբ վարույթը կարգավորող չափանիշների մասին» 1973 թ. հունվարի 19-ի 75 (11) բանաձևով, որով սահմանվել են այն նվազագույն երաշխիքները, որոնք անդամ պետությունների կողմից պետք է տրամադրվեն մեղադրյալին վերջինիս բացակայությամբ վարույթ իրականացնելիս: Բանաձևով հաստատվում է մեղադրյալին դատական նիստի մասին պատշաճ ծանուցելու և նիստին չներկայա-

⁷ Տե՛ս Սեյդովիչն ընդդեմ Իտալիայի (Sejdovic v. Italy), դիմում no. 56581/00, 01 մարտի, 2006, § 82:

⁸ Տե՛ս *Ibid.* 2, § 55:

⁹ Տե՛ս *Ibid.* 6, § 87:

¹⁰ Տե՛ս Կրոմբախն ընդդեմ Ֆրանսիայի (Krombach v. France), դիմում no. 29731/96, 13 փետրվարի, 2001, § 84:

նալու հետևանքների մասին տեղեկացնելու կարևորությունը, ամբարձրվում է հեռակա վարույթի դեպքում պաշտպանության իրավունքի ապահովման անհրաժեշտությունը, ինչպես նաև սահմանվում է, որ հեռակա վարույթով կայացված դատավճռի բողոքարկման ժամկետները պետք է հաշվարկվեն՝ սկսած այն պահից, երբ մեղադրյալը տեղեկացվել է դատավճռի մասին, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ հաստատվել է, որ վերջինս ձգտել է խուսափել քննությունից: Բացի այդ, Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի՝ «Քրեական արդարադատության պարզեցման վերաբերյալ» 1987 թ.-ի սեպտեմբերի 17-ի N R (87) 18 հանձնարարականի համաձայն՝ *անդամ պետությունները պետք է դիտարկեն մեղադրյալի բացակայությամբ վարույթն իրականացնելու հնարավորությունն առնվազն ոչ մեծ հանցանքների դեպքում՝ նկատի ունենալով նաև պատիժը, որը կարող է նշանակվել, եթե մեղադրյալը պատշաճ տեղեկացվել է դատական նիստի անցկացման օրվա և իր պաշտպանության իրավունքի մասին:*

Անդրադառնալով օտարերկրյա օրենսդրությանը՝ հարկ է շեշտել նաև, որ մեղադրյալի բացակայությամբ վարույթի ինստիտուտը նորույթ չէ և առկա է Եվրոպայի խորհրդի մի շարք երկրներում: Մասնավորապես, հեռակա վարույթ իրականացնելու օրենսդրական կարգավորումներ են սահմանված, օրինակ, Ֆրանսիայում¹¹, Ռուսաստանի Դաշնությունում¹², Վրաստանում¹³, Խորվաթիայում¹⁴, Չեխիայում¹⁵, Ալբանիայում¹⁶, Սերբիայում¹⁷, Բելգիայում¹⁸, Նիդերլանդներում¹⁹, Սլովենիայում²⁰, Մոլդովայում²¹, Լատվիայում²² և այլ երկրներում: Ընդ որում, պետք է նկատել, որ նշյալ երկրներից շատերում խնդրո առարկա ինստիտուտի առնչությամբ արդեն իսկ կայուն պրակտիկա է ձևավորվել:

¹¹ Տե՛ս Ֆրանսիայի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգիրք, 08.04.1958թ., հոդված 487:

¹² Տե՛ս Ռուսաստանի Դաշնության քրեական դատավարության օրենսգիրք, N 174-Փ3, 18.12.2001թ., հոդված 247:

¹³ Տե՛ս Վրաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգիրք, թիվ 1772, 09.10.2009թ., հոդված 189:

¹⁴ Տե՛ս Խորվաթիայի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգիրք, թիվ 2386, հոդվածներ 402, 404:

¹⁵ Տե՛ս Չեխիայի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգիրք, 141/1961, 09.12.1961թ., հոդված 303:

¹⁶ Տե՛ս Ալբանիայի քրեական դատավարության օրենսգիրք, no. 7905, 21.03.1995թ., հոդված 352:

¹⁷ Տե՛ս Սերբիայի քրեական դատավարության օրենսգիրք, հոդված 381:

¹⁸ Տե՛ս Բելգիայի Թագավորության քրեական դատավարության օրենսգիրք, 1808-11-19/30, 19.11.1808թ., հոդված 186:

¹⁹ Տե՛ս Նիդերլանդների Թագավորության քրեական դատավարության օրենսգիրք, 15.01.1921թ., հոդված 280:

²⁰ Տե՛ս Սլովենիայի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգիրք, թիվ 63/94, 13.03.1994թ., հոդված 307, մաս 3:

²¹ Տե՛ս Մոլդովայի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգիրք, թիվ 122-XV, 14.03.2003թ., հոդված 321, մաս 2:

²² Տե՛ս Լատվիայի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգիրք, 21.04.2005թ., հոդված 465:

Եվրոպայի խորհրդի անդամ երկրներում հեռակա վարույթի ինստիտուտի լայն տարածվածության և կիրառելիության մասին է վկայում նաև ԵՄ մի շարք կոնվենցիաներով հեռակա վարույթին առնչվող դրույթների ամրագրումը: Մասնավորապես, «Քրեական դատավճիռների միջազգային վավերականության մասին» եվրոպական կոնվենցիայի 3-րդ բաժնով կարգավորվում է հեռակա կարգով կայացված դատավճիռների ճանաչումն ու կատարումը: Այսպես, Կոնվենցիայի 21-րդ հոդվածի համաձայն՝ *բացառությամբ Կոնվենցիայով սահմանված դեպքերի՝ հեռակա կարգով կայացված դատավճիռների կատարման նկատմամբ պետք է տարածվեն այլ դատավճիռների կատարման դեպքում գործող ընդհանուր կանոնները*, իսկ 22-րդ հոդվածի համաձայն՝ *հեռակա կարգով կայացված դատավճիռները, որոնք չեն բողոքարկվել, կարող են փոխանցվել հարցվող պետությանը դատապարտյալին ծանուցելու և դատավճռի կատարումն ապահովելու նպատակով*: Միաժամանակ, Կոնվենցիան վավերացրած 23 պետություններից հեռակա կարգով կայացված դատավճռի կատարման վերաբերյալ վերապահում են կատարել միայն 10-ը:

Հեռակա կարգով կայացված դատավճռի վերաբերյալ դրույթներ է պարունակում նաև «Հանձնման մասին» եվրոպական կոնվենցիայի երկրորդ լրացուցիչ արձանագրությունը, որի 3-րդ հոդվածի համաձայն՝ *հեռակա կարգով կայացված դատավճիռը կամ որոշումը կատարելու նպատակով հանձման հարցում ստանալու դեպքում Հայցվող կողմը կարող է հրաժարվել անձին հանձնելուց, եթե համարում է, որ դատավճռին հանգեցնող վարույթում չեն ապահովվել պաշտպանության նվազագույն իրավունքները, որոնք ճանաչվում են յուրաքանչյուր անձի համար, որին հանցագործություն կատարելու մասին մեղադրանք է ներկայացվել: Այդուհանդերձ, հանձնումն իրականացվում է, եթե Հայցող կողմը ներկայացնում է բավարար հավաստիացումներ առ այն, որ երաշխավորվելու է անձի՝ գործի վերանայման իրավունքը՝ վերջինիս պաշտպանության իրավունքի ապահովմամբ*:

Վերոգրյալի համատեքստում հարկ է փաստել, որ վերը շարադրված վերլուծությունը, ինչպես նաև հեռակա վարույթի ինստիտուտի ամրագրմամբ բացասական մի շարք հնարավոր հետևանքների առաջացման չեզոքացումը ընդգծում են այս ինստիտուտի նախատեսման կարևորությունը: Մասնավորապես, պետք է նկատել, որ մեղադրյալի բացակայությամբ քրեական վարույթի հետագա քննության անհնարիությունը, ըստ էության, ոչ միայն կարող է հանգեցնել տուժողների խախտված իրավունքները վերականգնելու և վնասների հատուցման իրավունքը իրացնելու հետաձգմանը, այլև վարույթի քննության ողջամիտ ժամկետների խախտման, այնպես էլ ապացույցների կորստի, ինչն իր հերթին կհանգեցնի արդարադատության ձախողմանը և հանրային շահի անտեսմանը:

Վերոգրյալի առումով խոսուն է նաև վիճակագրությունը. այսպես,

ՀՀ գլխավոր դատախազության տվյալների համաձայն՝ 2018 թ. քննված 27684 գործից կասեցվել է 8237 գործով վարույթ կամ բուր գործերի մոտ 29.75%-ը, որոնցից անձի հետախուզման մեջ գտնվելու հիմքով՝ 1644-ը կամ կասեցված վարույթների 19.95%-ը (բուր գործերի մոտ 5.9%-ը)²³: 2019 թ. քննված 35168 գործից կասեցվել է 11163 քրեական գործով վարույթ կամ բուր գործերի մոտ 31.7%-ը, որոնցից անձի հետախուզման մեջ գտնվելու հիմքով՝ 1926-ը կամ կասեցված վարույթների մոտ 17.25%-ը (բուր գործերի մոտ 5.47%-ը)²⁴: 2020 թ. քննված 34734 գործից կասեցվել է 9499 քրեական գործով վարույթ կամ բուր գործերի մոտ 27.3%-ը, որոնցից անձի հետախուզման մեջ գտնվելու հիմքով՝ 1397-ը կամ կասեցված վարույթների մոտ 14.7%-ը (բուր գործերի մոտ 4%-ը)²⁵: Իսկ արդեն 2021 թ. քննված 44.751 գործից կասեցվել է 12683 քրեական գործով վարույթ, որոնցից 10679-ը՝ քրեական գործով որպես մեղադրյալ ներգրավվելու ենթակա անձի անհայտ լինելու, 1923-ը՝ անձի հետախուզման մեջ գտնվելու, իսկ 81-ը՝ այլ հիմքերով²⁶:

Այսպիսով, վերը շարադրված վերլուծությունն արդեն իսկ վկայում է ՀՀ օրենսդրությամբ հեռակա վարույթի նախատեսման օբյեկտիվ անհրաժեշտության մասին: Միննույն ժամանակ, պետք է նկատել, որ միջազգային ստանդարտները թույլատրում են մեղադրյալի բացակայությամբ վարույթի իրականացումը միայն համապատասխան երաշխիքներ նախատեսելու պարագայում:

Վերոգրյալի առումով կարևոր է արձանագրել, որ սահմանելով մեղադրյալի բացակայությամբ վարույթի իրականացման հնարավորությունը՝ օրենսդիրը նախատեսել է մի շարք երաշխիքներ՝ ուղղված մեղադրյալի դատական պաշտպանության իրավունքի երաշխավորմանը և նրա՝ դատավարական իրավունքների հնարավոր խախտումներից հնարավորինս խուսափելուն: Կառանձնացնենք այդպիսի երաշխիքներից հատկապես երեքը:

1) ՔԴՕ-ում ամրագրված առաջին կարևոր երաշխիքը **հեռակա վարույթի իրականացման արգելքն է այն դեպքում, երբ մեղադրյալը պատշաճ ծանուցված չէ իր նկատմամբ հարուցված քրեական հետապնդման մասին**: Ինչպես արդեն նշվեց, հեռակա վարույթ իրականացվում է միայն այն դեպքում, երբ մեղադրյալը խուսափում է քրեական վարույթին մասնակցելուց: Հետևաբար, մեղադրյալի կողմից քրեական վարույթին մասնակցելուց խուսափելու մասին խոսք կարող է լինել միայն այն դեպքում, երբ վարույթն իրականացնող մարմինը հիմնավորում է,

²³ Տե՛ս ՀՀ դատախազության՝ 2018 թվականի գործունեության մասին հաղորդում, էջ 23-24:

²⁴ Տե՛ս ՀՀ դատախազության՝ 2019 թվականի գործունեության մասին հաղորդում, էջ 35-36:

²⁵ Տե՛ս ՀՀ դատախազության՝ 2020 թվականի գործունեության մասին հաղորդում, էջ 42-43:

²⁶ Տե՛ս ՀՀ դատախազության՝ 2021 թվականի գործունեության մասին հաղորդում, էջ 47-47, հասանելի <https://www.prosecutor.am/myfiles/files/decrees/Haxordum%20AJ%202021.pdf>

որ մեղադրյալը պատշաճ ծանուցված²⁷ է եղել իր նկատմամբ հարուցված քրեական հետապնդման մասին: Այլ կերպ վարույթն իրականացնող մարմինը յուրաքանչյուր դեպքում հեռակա վարույթ իրականացնելու հիմքերի առկայությամբ պետք է ձեռնարկի անհրաժեշտ բոլոր միջոցները, որպեսզի ապահովի քրեական հետապնդում հարուցված լինելու մասին մեղադրյալի ծանուցումը: Հետևաբար, մեղադրյալը կհամարվի քննարկվող վարույթի շրջանակներում պատշաճ ծանուցված, եթե քրեական վարույթի նյութերում առկա փաստական տվյալներով կհիմնավորվի, որ նա մինչև քրեական վարույթին մասնակցելուց խուսափելը կամ դրանից հետո տեղեկացվել է իր նկատմամբ հարուցված քրեական հետապնդման մասին: Ընդ որում, կարծում ենք՝ պատշաճ ծանուցում պետք է համարել նաև այն դեպքերը, երբ վարույթն իրականացնող մարմինը ձեռնարկել է բոլոր անհրաժեշտ միջոցները մեղադրյալին նրա նկատմամբ հարուցված քրեական հետապնդման մասին տեղեկացնելու համար, սակայն թեև մեղադրյալն այդ մասին ձևականորեն չի տեղեկացվել, այնուամենայնիվ առկա են հիմնավոր տվյալներ, որ մեղադրյալին հայտնի է իր նկատմամբ հարուցված քրեական հետապնդման փաստը, և նա խուսափում է ինչպես քրեական վարույթին մասնակցելուց, այնպես էլ քրեական հետապնդման մասին պաշտոնապես ծանուցվելուց²⁸:

2) ՔԴՕ-ում ամրագրված հաջորդ կարևոր երաշխիքը վարույթին **պաշտպանի պարտադիր մասնակցությունն է**: Այսպես, ՔԴՕ 478-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ հեռակա վարույթն սկսելու պահից պաշտպանի մասնակցությունը պարտադիր է: Ընդ որում, պետք է նկատել, որ, ի տարբերություն ՀՀ քրեական դատավարության նախկին օրենսգրքի, երբ «պաշտպանի պարտադիր մասնակցության» առանձին դեպքերում վարույթն իրականացնող մարմինն ուներ հայեցողական լիազորություն պաշտպանից մեղադրյալի հրաժարվելն ընդունելու կամ չընդունելու առնչությամբ, ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքը նման հնարավորություն այլևս չի ընձեռում²⁹: ՔԴՕ 478-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ եթե մեղադրյալը չունի վարույթին ներգրավված պաշտպան, ապա հեռակա վարույթ սկսելուց հետո՝ եռօրյա ժամկետում, քննիչը խուսափող մեղադրյալին, իսկ դրա օբյեկտիվ անհնարինության դեպքում նրա մերձավոր ազգականներից³⁰ որևէ մեկին ուղարկում է տվյալ մեղադրյալի նկատմամբ հեռակա վարույթ իրականացնելու մասին որոշման պատճենը և տրամադրում

²⁷ «Պատշաճ ծանուցում» հասկացությունը բացահայտված է ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 153-րդ հոդվածում:

²⁸ Այդ մասին տե՛ս նաև «ՀՀ քրեական դատավարության նոր հայեցակարգային լուծումների, նորարարական մոտեցումների և հիմնական ինստիտուտների մեկնաբանման գործնական ուղեցույց» (այսուհետ՝ նաև Ուղեցույց), կազմողներ՝ Հ. Ղուկասյան, Դ. Մելքոնյան, Ա. Նիկողոսյան, Եր., 2022, էջ 598-599:

²⁹ Տե՛ս ՔԴՕ 46-րդ հոդվածի 2-րդ մասը:

³⁰ Հասկացությունը բացահայտված է ՔԴՕ 6-րդ հոդվածի 1-ին մասի 55-րդ կետում:

տասնօրյա ժամկետ պաշտպան հրավիրելու համար, ինչպես նաև գրավոր պարզաբանում է հեռակա վարույթ իրականացնելու և այդ ժամկետում պաշտպան չհրավիրելու հետևանքները: Այդ ժամկետում պաշտպան չհրավիրվելու դեպքում քննիչը ՀՀ փաստաբանների պալատից պահանջում է նշանակել պաշտպան:

ՔԴՕ 479-րդ հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսվում է նաև, որ եթե մինչև հեռակա վարույթ իրականացնելու մասին որոշում կայացնելը մեղադրյալին մեղադրանք չի ներկայացվել, ապա մեղադրանք ներկայացնելու՝ ՔԴՕ 190-րդ հոդվածի 1-ին մասով սահմանված 18-ժամյա ժամկետն սկսում է հոսել վերը նշված կարգով վարույթին պաշտպան ներգրավելու պահից: Իսկ հեռակա վարույթով մեղադրանքը ներկայացվում է քրեական հետապնդում հարուցելու մասին որոշման պատճենը քննությունից խուսափող մեղադրյալի պաշտպանին հանձնելով, ինչպես նաև մեղադրանքի փաստական հիմքը և իրավական գնահատականը նրան պարզաբանելով (ՔԴՕ 479-րդ հոդվածի 4-րդ մաս): Հարկ է շեշտել նաև, որ մեղադրանք ներկայացնելու պահից սկսած՝ մեղադրյալի բոլոր իրավունքներն իրականացվում են պաշտպանի միջոցով: Բացառություն են միայն մեղադրյալի անձից անբաժանելի իրավունքները (օրինակ՝ ցուցմունք տալը), որոնք չեն իրականացվում (ՔԴՕ 478-րդ հոդվածի 4-րդ մաս):

Փաստենք նաև, որ պաշտպանը կարող է ընդունել մեղադրյալի առնչությունը ենթադրյալ հանցանքին կամ մեղավորությունը դրա կատարման մեջ միայն այն դեպքում, երբ մեղադրյալն այդ մասին գրավոր, հստակ և պատշաճ ձևով տեղեկացրել է վարույթն իրականացնող մարմնին (ՔԴՕ 478-րդ հոդվածի 4-րդ մաս):

ՔԴՕ-ում նախատեսվում են այլ երաշխիքներ ևս. մասնավորապես՝ 480-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ մինչև հեռակա դատաքննություն իրականացնելու մասին դատախազի միջնորդության քննությունը դատարանը պարզում է, թե արդյոք խուսափող մեղադրյալի պաշտպանին հանձնվել է մեղադրական եզրակացության պատճենը: Այդ փաստաթուղթը պաշտպանին հանձնված չլինելու դեպքում դատարանը երեք օրով հետաձգում է դատալսումները՝ հանրային մեղադրողին պարտավորեցնելով մեղադրական եզրակացության պատճենն անհապաղ հանձնել պաշտպանին:

Քրեական վարույթին պաշտպանի պարտադիր մասնակցությունն ապահովելու նպատակով նույն հոդվածի 3-րդ և 4-րդ մասերով սահմանվում է նաև, որ այն դեպքում, երբ չի հաստատվում, որ հեռակա վարույթ սկսելու պահին մեղադրյալն ունեցել է վարույթին ներգրավված պաշտպան, կամ հեռակա վարույթ սկսելուց հետո պաշտպանը վարույթին ներգրավվել է օրենքով նախատեսված կարգով, դատարանն առանձին որոշում է կայացնում տվյալ մեղադրյալի նկատմամբ հեռակա դատաքննություն իրականացնելը մերժելու և նախնական դատալսումներն ընդհանուր կարգով շարունակելու մասին:

3) Երրորդ երաշխիքը, որը ցանկանում ենք առանձնացնել, վերաբերում է հեռակա վարույթով կայացված **դատական ակտի բողոքարկման և վերանայման առանձնահատկություններին**:

Այսպես, ի հակադրումն այն բանի, որ վարույթի քննությունն իրականացվել է մեղադրյալի բացակայությամբ, և դրանով իսկ պայմանավորված՝ վերջինիս իրավունքների պաշտպանության անհրաժեշտությունից ելնելով՝ օրենսդիրը սահմանել է, որ հեռակա վարույթով կայացված և օրինական ուժի մեջ չմտած դատական ակտը պաշտպանության կողմը, օրենքով նախատեսված ընդհանուր հիմքերից (ՔԴՕ 354-րդ հոդված) բացի, կարող է բողոքարկել նաև հեռակա վարույթի կիրառման ոչ իրավաչափ լինելու հիմքով: Միաժամանակ, օրենսդիրը ամրագրել է, որ նշված լրացուցիչ հիմքով բողոքը բավարարելու դեպքում վերադաս դատարանը չունի այլ լիազորություն, քան ամբողջությամբ դատական ակտը բեկանելը՝ վարույթը փոխանցելով համապատասխան ստորադաս դատարան՝ նոր քննության (ՔԴՕ 481-րդ հոդվածի 2-րդ մաս): Ինչպես նշվում է, այսպիսի կոշտ կարգավորումը թերևս բացատրվում է նրանով, որ վերադաս դատարանը չունի և, ըստ էության, չի էլ կարող ունենալ այնպիսի գործիքակազմ, որը թույլ կտա դատական ակտի վերանայման ընթացակարգի սահմաններում չեզոքացնել հեռակա վարույթի ոչ իրավաչափ կիրառման հետևանքները³¹: Ընդ որում, կրկին որպես հակակշիռ մեղադրյալի բացակայությամբ իրականացված վարույթի և նրա իրավունքների իրացումը պատշաճ երաշխավորելու անհրաժեշտությամբ պայմանավորված՝ օրենսդիրը սահմանել է նաև, որ լրացուցիչ հիմքով դատական ակտը բեկանելու դեպքում նոր քննության ժամանակ մեղադրյալի բացակայությամբ անցկացված դատաքննության ընթացքում հետազոտված ապացույցները չեն կարող օգտագործվել: Այլ կերպ՝ համապատասխան ապացույցները ենթակա են կրկին հետազոտման արդեն իսկ մեղադրյալի ներկայությամբ:

Մեղադրյալի իրավունքների հավելյալ պաշտպանությանն ուղղված նորմ է նաև կալանավորման հարցը վերստին քննարկելու վերաբերյալ ՔԴՕ 480-րդ հոդվածի 7-րդ մասով նախատեսված կարգավորումը:

Ինչ վերաբերում է հեռակա վարույթով կայացված և օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտի բողոքարկմանը, ապա այն ևս կարող է վերը նշված լրացուցիչ հիմքով բողոքարկվել: Այս պարագայում արդեն իսկ կիրառելի են դառնում ՔԴՕ-ով ամրագրված բացառիկ վերանայման կարգավորումները: Ընդ որում, այս համատեքստում ամրագրվել է, որ նշված հիմքով մեղադրյալի կողմից կարող է բացառիկ վերանայման կարգով բողոք ներկայացվել, եթե նախկինում նրա կողմից նույն հիմքով համապատասխան դատական ակտը բողոքարկված չի եղել: Պետք է նկատել նաև, որ բացառիկ վերանայման վարույթ հարուցելու մասին որոշում կայացնելու պահից պատժի մասով դատական ակտի կատարումը կասեցվում է: Այսինքն՝ նման դեպքերում դատավճիռը

³¹ Տե՛ս Ուղեցույց, էջ 606:

կատարման է ենթակա միայն պատիժը կրելու հետ չկապված մասով, ինչը կարող է ներառել գույքային հայցին առնչվող գործողությունների կատարումը, գույքի բռնագանձումը, գույքի բռնագրավումը, վարույթային ծախսերի ապահովումը:

Վերոգրյալ կարգավորումները կոչված են ապահովելու մեղադրյալի՝ վարույթի քննությանը ներկա գտնվելու իրավունքի՝ որպես արդար դատաքննության իրավունքի բաղադրիչի վերականգնումն այն դեպքերում, երբ այդ իրավունքը խախտվել է օրենքով սահմանված կարգի խախտմամբ հեռակա վարույթ իրականացնելու հետևանքով:

Այսպիսով, ամփոփելով վերոշարադրյալը՝ հարկ ենք համարում նշել, որ հեռակա վարույթի ինստիտուտի ներդրումը ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքում ոչ միայն չի հակասում միջազգային չափանիշներին, այլև զարգացող հասարակական հարաբերությունների պայմաններում դրա նախատեսումը, կարծում ենք, վերածվել էր օբյեկտիվ անհրաժեշտության:

АРМЕН ОГАНЕСЯН – *Общая характеристика производства осуществляемого в отсутствие обвиняемого (заочное производство).* – В представленной статье автором обсуждено соответствие осуществляемого в отсутствие обвиняемого производства как института, внедряемого в уголовно-процессуальную систему РА, Конституции РА и международным стандартам. Основываясь на исследовании позиций международных инстанций и законодательной практики других государств, а также проанализировав положения Уголовно-процессуального кодекса РА, направленные на урегулирование заочного производства, и правовые гарантии, предоставленные обвиняемому, автор пришел к заключению, что предусмотренные возможности заочного производства Уголовно-процессуальным кодексом РА не только лишь соответствует международным стандартам, но и исходит из требования обеспечения конституционного и конвенционного права на справедливое судебное разбирательство.

Ключевые слова: *заочное производство, заочное судебное разбирательство, производство осуществляемое в отсутствие обвиняемого, право на справедливое судебное разбирательство, право на защиту*

ARMEN HOVHANNISYAN – *General Characteristics of the Proceedings Carried out in the Absence of the Accused (Trial in Absentia).* – In the submitted article, the author has discussed the compliance of in absentia proceedings as an institution that is being introduced to the criminal procedure system of the RA with the Constitution of the RA and international standards. Based on the research of the case law of international bodies and practice of other states, as well as having analyzed the provisions of the Criminal Procedure Code of the RA aimed at regulating in absentia proceedings and the legal guarantees provided to the accused, the author has come to the conclusion that the possibility of holding in absentia proceedings provided for in the Criminal Procedure Code of the RA not only complies with international standards, but also derives from the requirement of ensuring the constitutional and convention right to a fair trial.

Key words: *in absentia proceeding, trial in absentia, proceedings carried out in the absence of the accused, right to a fair trial, right to defend oneself*

ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF INVESTOR-STATE DISPUTE SETTLEMENT THROUGH ARBITRATION

ANI SIMONYAN

The article is dedicated to the very contemporary issues of State-investor disputes, which are mainly in commercial locality. This article will try to explore both positive and negative sides of dispute settlement in the international investment law through arbitration. The critical and reproving views of the arbitration process will be analyzed. Several international expert group evaluative reports will be presented in this research. State-investor commercial dispute settlement problems will also be examined in the light of ICSID platform.

Key words: *Investor-State dispute, arbitration, ISDS, ISCID, investment law, investment dispute, arbitrator, London Court of International Arbitration, arbitral system, investment treaty*

Foreign investments are primarily crucial for every single state. The large portion of the financial development of each country depends on foreign investment activity. International investments are mainly seen as a catalyst for economic growth for both developing and developed countries.

It is noteworthy that before making investments, foreign shareholders should have an assurance that in case of financial damages, they may sue host countries for alleged discriminatory practices and therefore protect their ownership rights.

First of all, these guarantees include the readiness of host states to elain their national legal framework with the international independent forum for international investment disputes.

The mechanism and the legal procedure of international investment rights protection are mainly designed in bilateral, regional and multilateral investment agreements and investment contracts between two or more sovereign states. As a matter of fact, every international investment agreement includes principles of international investment dispute resolution procedures and rules. With attention to consequences of increased globalization of world trade and investment, international arbitration currently is the conceptual method of resolving disputes in international economic affairs between states, individuals and financial corporations.¹

This article will try to explore both positive and negative sides of dispute settlement in international investment law via arbitration. The critical and reproving reviews of the arbitration process will be presented. Several international expert group evaluative reports will be analyzed in this research.

With the intention to the fact that investment controversies between sovereign states and international corporations may not be settled in diplomatic nego-

¹ Nigel Blackaby, Constantine Partasides QC, Alan Redfern and Martin Hunter, Redfern and Hunter on International Arbitration (Oxford University Press, 2015) 6

tiations and business conciliations, arguing parties refer to the disinterested party. So, the parties have opportunity to avoid any judicial system. The final decision is legally binding for both parties and represents a closing solution.² The final award is presented to the national court for enforcement.

Commercial arbitrations are known since the middle ages from Ancient Greece, where the Pope acted as a “judge” and gave solutions to disputes.³ But as it was mentioned above, the increasing number of international investment agreements influenced the statistics of conflicts between the sovereign states and foreign investors. Also, the strong need for international alternative dispute resolution system raised when the decolonization process began in the 1960s. Generally speaking the nationalization of foreign corporations by new developed and independent countries escalated a massive number of disputes between international investors and the states. Mainly this was related to the creation of discriminatory legislation, natural resources extraction and above all, unfair expropriation of property.⁴

After the establishment of The International Center of Settlement of Investment Disputes (ICSID) in 1965 with the adoption of the Washington Convention (entered into force in October 1966), a new platform for investment conflicts resolution was created. Since then, many legal and also political debates have been held about the advantages and disadvantages of arbitration in the light of the dispute resolution mechanism. Despite those debates, arbitration is primarily considered as the most effective and shortest way for resolving the convoluted conflicts between actors of international economic affairs. Without any doubt, international organizations share this approach. The importance and benefits of arbitration in the commercial affairs were again highlighted in the United Nations General Assembly sixty first session. During mentioned session resolution was adopted underlining “*the value of arbitration as a method of settling disputes arising in the context of international commercial relations*”.⁵

To analyze the international investment relations, firstly, we need to review the advantages and disadvantages of arbitration as a tool for investment dispute resolution and as the main guarantee for safe foreign investments.

The main beneficial point of resolving international investment disputes via arbitration is the neutrality of this institution. Arbitration is a neutral platform where each party has an assurance of fair hearings and equitable solution for existing investment problems.

As it can be seen, the parties are free to choose the platform and the main actors for resolving their investment disputes. It means that non-governmental decision-makers will give the solution to the investment conflicts. In other words, the arbitrators are not biased with any national attachment to any state. Meanwhile, in the civil litigation process, the judges usually embarrassed with attached obligations towards the states and may have national interests. Also, if

² Stephen M. Schwebel, Luke Sobota and Ryan Manton, *International Arbitration: Tree Salient Problems* (Cambridge University Press 2020) 16

³ N. G.L. Hammond, *Arbitration in Ancient Greece*, *Arbitration International* Volume 1, issue 2, July 1985, 188-190

⁴ Lucy Reed, Jan Paulson and Nigel Blackburg, *Guide to ICSID Arbitration* (2nd edition, Aspen Publishers 2011) 5

⁵ UNGA Res 61/133 (18 December 2006) UN Doc A/Res/61/453

the foreign investment dispute is somehow related to the public affairs (the dispute may concern to the natural resource extraction or other environmental conflicts), the social pressure of the society may influence the fair and impartial resolution making. Moreover, the usual civil litigation process is too long as the national courts are extremely busy. The civil procedure code of Republic of Lithuania envisages up to 800 days only for first stage of hearing organization.⁶ It means that the solution of every single dispute may last several years.

Furthermore, the foreign investor and host state disputes are usually related to a very specific kind of economic and financial affairs. It means that the domestic courts may have a lack of experienced specialists of the field, especially in emerging countries.⁷ It is essential to underline, that investor state disputes always accompanied with international legal documents and instruments which may require special skills and knowledge to analyze. During the arbitral process the contracting parties may choose the arbitrators. Usually the arbitral tribunal consists of three arbitrators. They may hold different nationality, be representatives of unsimilar culture, language. The arbitrators may have very different legal background.⁸ That may explain the intention of international corporations to proceed their future investment dispute settlement to the more experienced and proficient institution as Arbitration. By all means, the national courts proceed hearings in their native languages.⁹ This fact is also constrained foreign investors to turn to the local courts of host states and recover their damaged interest. Another advantage of investment dispute settlement through arbitration is the enforceability of the awards. As a matter of fact, the final arbitration award is a legally binding document. It is not a recommendation or advisory opinion which may be ignored by any party of the investment dispute.¹⁰ Immediate enforcement of arbitration award gives the foreign investor or host state opportunity to keep away from complicated appeal processes. To put it in another way, parties involved in investment conflicts are expecting not only the solutions but also their immediate realizations. According to the New York Convention on the recognition and enforcement of foreign arbitral award, arbitration awards in majority cases are final and “cannot be appealed or reheard by other national or international court.”¹¹ Provision of recognition and enforcement of the arbitral awards are highlighted in Energy Treaty Charter “the awards of arbitration, which may include an award of interest, shall be final and binding upon the parties to the dispute. An award of arbitration concerning a measure of a sub-national government or authority of the disputing contracting party shall provide that the contracting party may pay monetary damages in

⁶ Civil Procedure Code of Republic of Lithuania, 28 February 2002

⁷ С. В. Николокин, Международный гражданский процесс и международный коммерческий арбитраж (Москва, Юстиция 2017) 145

⁸ Gary Born, International Arbitration: Law and Practice (2nd edition, Kluwer Law International 2015) 26

⁹ Nigel Blackaby, Constantine Partasides QC, Alan Redfern and Martin Hunter, Redfern and Hunter on International Arbitration (Oxford University Press, 2015) 31

¹⁰ Paul Friedland and Loukas Mistelis, 2015 International Arbitration Survey: Improvements and Innovations in International Arbitration (White and Case, Queen Mary University of London and School of International Arbitration) < http://www.arbitration.qmul.ac.uk/media/arbitration/docs/2015_International_Arbitration_Survey.pdf> accessed 2 May 2020

¹¹ Convention on the recognition and enforcement of foreign arbitral award, 330 UNTS 38 (10 June 1958)

lieu of any other remedy granted. Each contracting party shall carry out without delay any such award and shall make provision for the effective enforcement in its area of such awards."¹²

Financial corporations cannot afford to drag the commercial dispute resolution for a long time. The reason for this stems from the cost of uncertainty for investing corporations. On this condition, arbitration is an extremely active forum for the foreign investor and host state dispute settlement.

Another essential detail of the Investor-State Dispute Settlement (ISDS) is a striking lack of formality. In other words, the hearings of the investment disputes are mostly taking place in private offices, on the neutral territory and at a negotiated time.¹³ The informal ambience allows the contracting parties to negotiate easily and definitely influence positively to the entire dispute settlement process. Moreover, the arguing parties are sitting around the same table and without any formal symbols of authority negotiating for the dispute solution.¹⁴

Equally important to mention that ISDS mechanism provides the contracting parties to choose the sources of law, which will be used during their arbitral proceeding.¹⁵ In the international legal document, the parties are designing the applicable laws and rules of investment dispute resolution. As a matter of fact, the parties are free to choose any international document, even national legislation of any country to proceed their case. It should be remembered that the arguing parties of investment disputes, usually are residents of different states, even representatives of different legal systems. So, it is essentially important that the conflict must be resolved using customary international law and in accordance with the principles widely accepted by the international legal community.

In the same time, for the more productive final result in an investment dispute resolution system, we must highlight the importance of confidentiality. Investor-state disputes in majority cases contain information about trade secrets, copyrights, financial and banking details of multinational corporations. The cases may be engaged with state secrets. Eventually, in ISDS system is closed to public sector participations. The privacy and confidentiality are attracting factor in this system, which gives additional guarantees and confidence to the business representatives in their actions.

As it was mentioned above, the caseload of Arbitration, both institutional and ad hoc, highly increased in the past twenty years. Growth of cases transferred to the ISDS mechanism is the result of economic collaboration enlargement between states and more specifically, the creation of new International Investment Agreements.

It is also important to state that foreign investor host state disputes may have political content. The national courts may not be able to bear the pressure from the governmental authorities and resolve the financial dispute with justice. Very sharp example of above mentioned pressure may be noticed in Yukos

¹² Energy Treaty Charter (16 April 1998) Art 26(8)

¹³ Vijay K. Bhatia, Christopher N. Candlin and Maurizio Gotti, *Discourse and Practice in International Commercial Arbitration (Issues, Challenges and Prospects)* (Ashgate Publishing Limited 2012) 105

¹⁴ *Ibid.* 106

¹⁵ Phillip Capper, *International Arbitration: A handbook* (3rd edition, London Singapore 2004) 112

Universal Limited (Isle of Man) v. The Russian Federation arbitral case. The founder of Yukos Enterprises Mikhail Khodorkovsky, who had been political prisoner in Russian Federation over twelve years, finally could prove that he and the company he founded pursued on their political views. The national courts were unable to provide Khodorkovsky and his company representatives with fair platform to defend their rights.¹⁶

The increasing number of cases in past decades and consequently unfavorable decisions obtained against many countries give a start to many critical approaches towards the ISDS system.

Critical reviews mainly concerned the pro-investor interpretation of international investment agreements provisions, also the perceived unpredictability. Similarly, lack of transparency of arbitral proceedings, insufficiency of impartiality of arbitrators and doubts regarding their independency are mentioned as the downsides of the ISDS arbitration system.¹⁷ But the highly criticized side of the ISDS is the opportunity of foreign investors to bypass the domestic legislation and also national courts of host states. These approaches will be discussed in detail below.

Regarding the opinion that the ISDS system operates in favor of investors rather than sovereign states, we need to analyze the final awards of arbitral institutions and check the statistics of every current institute. For our research, we investigated the case load of The International Center of Settlement of Investment Disputes (up to 2015).¹⁸ Qualitative and quantitative analysis of investment conflict arbitration awards confirmed the anxiety that the ICSID final decisions are in favor of foreign investors (approximately 52 percent of total cases).

Also, as it is mentioned in many political and legal discussions, ISDS tribunals exegesis the international investment agreements in favor of foreign investors.¹⁹ Accordingly, the sovereign states are in disadvantaged situation, as pro-investor interpretation of any international treaty consequently limits their ability to win any case. This critical view is extremely debatable as during IDSD arbitral proceeding the interpretation of any international treaty is done in accordance to the General Rule of Interpretation mentioned in Article 31(1) of the Vienna Convention on the Law of the Treaties:

*“A treaty shall be interpreted in good faith in accordance with the ordinary meaning to be given to the terms of the treaty in their context and in the light of its object and purpose.”*²⁰

The criticism towards being pro-investor dispute settlement platform was also largely discussed in UK leading newspapers. The Economist, famous British right wing publication referred to this problem:

“If you wanted to convince the public that international trade agreements are a way to let multinational companies get rich at the expense of the ordinary people, this is what you would do: give foreign firms a special right to apply to a

¹⁶ Yukos Universal Limited (Isle of Man) v. The Russian Federation UNICITRAL case AA227

¹⁷ A response to the criticism against ISDS, European Federation for Investment Law and Arbitration (EFILA), 7 < https://efila.org/wp-content/uploads/2015/05/EFILA_in_response_to_the-criticism_of_ISDS_final_draft.pdf> accessed 4 May 2020

¹⁸ ICSID Caseload-Statistics, Issue 2015-1, 6 < [https://icsid.worldbank.org/en/Documents/resources/ICSID%20Web%20Stats%202015-1%20\(English\)%20\(2\)_Redacted.pdf](https://icsid.worldbank.org/en/Documents/resources/ICSID%20Web%20Stats%202015-1%20(English)%20(2)_Redacted.pdf)

¹⁹ Surya P Subedi, International Investment Law: Reconciling Policy and Principle (Oxford and Portland Oregon, 3rd edition, 2016) 142

²⁰ Vienna Convention on the Law of the Treaties 1969, Article 31(1)

*secretive tribunal of highly paid corporate lawyers for compensation whenever a government passes a law to, say, discourage smoking protect the environment or prevent a nuclear catastrophe. Yet this is precisely what thousands of trade and investment treaties over the past half-century have done, though a process known as “investor-state dispute settlement”, or ISDS. Multinationals have exploited woolly definitions of expropriation to claim compensation for changes in government policy that happen to harm their business.”*²¹

Another critical review was presented left wing British newspaper The Guardian, appointing the ISDS system as “*a full-frontal assault on sovereignty and democracy*”²² In this article, the ISDS through arbitration was described as a legal procedure of impoverishing the emerging countries.

This critical approach towards ISDS mechanism, mainly against ICSID, was highly encouraged by some Latin American States. Under those circumstances in 2007, the government of Bolivia announced about their intention to denounce the ICSID Convention and withdraw from the International Monetary Fund and World Bank. Later, the same plans followed by

Ecuador in 2009 and the Bolivarian Republic of Venezuela in 2012.

The reason for such drastic political decisions was the investment dispute claims filed to the ICSID against following Latin American States.^{23 24 25}

The financial penalties imposed after settlement of the dispute between these countries and foreign multinational corporations raised discontent among the civil society and government authorities.

Another critical view against ISDS system is the lack of transparency. As it was mentioned earlier, the ISDS via arbitration has a fundamentally different procedure of hearings. The arbitral process is not open for the public, even for the representatives of NGO’s. The documents of arbitral processes cannot be disclosed for the people under any circumstances. The problem of the lack of transparency was discussed since the ISDS system began to operate. From one hand, it is important for the parties to discuss financial and corporate relations privately, but on the other hand, this is decreasing the accountability of the arbitrators. It is vital to understand that confidentiality is not identified in same way as lack of transparency. To dispel doubts about accountability of the IDSD platform, The United Nations Commission on International Trade Law adopted convention on transparency for investor-state dispute resolution. This document is widely known as 2014 UNCITRAL Rules on Transparency in Treaty-based Investor-State Arbitration. The new document regulates the questions of third party participation, the publication of the information regarding the arbitral hearings, also disclosure of the documents.²⁶

²¹ Investor-State Dispute Settlement: The Arbitration Game, The Economist, 11 October 2014, number 82

²² G. Monbiot, “The Real Threat to the National Interest from the Rich and Powerful”, The Guardian, 15 October 2013

²³ *Aguas del Tunari S.A. v. Republic of Bolivia* (ICSID Case No. ARB/02/3) (2006)

²⁴ *E.T.I Euro Telecom International N.V. v. Plurinational State of Bolivia*, (ICSID case No. ARB/07/28) (2007)

²⁵ *Murphy Exploration and Production Company International v. Republic of Ecuador* (ICSID Case No. ARB/08/4) (2010)

²⁶ UNCITRAL Rules on Transparency in Treaty-based Investor-State Arbitration 2014, Art 2,6,7,8

The relevant regulations are also provided in ICSID rules, which give the non-dispute parties to attend arbitration hearings and intervene in arbitration proceedings.²⁷ A move to transparency in investment arbitration was increased by the new institution, so called *amicus curiae*, which means “friend of the court”.²⁸ This means that in particular cases the public-sector representatives, mainly the NGOs may participate in arbitral proceedings.

Another weak side of the ISDS through arbitration is the high costs of the process. The typical cost of investor-state dispute settlement is counted in several million euros. This amount usually covers the expenses of arbitrators’ salary, the payments of building facilities. The large portion of the arbitration fees includes the wages of lawyers. As a general rule, the lawyers involved in investment dispute settlement are incredibly high qualified and accordingly are highly paid. The key question is who is responsible for the cost of the arbitral process. Eventually, the financial obligations usually regulated in International Investment Agreements. The contracting parties are free to negotiate and regulate the financial responsibilities themselves. If by any chance the contracting parties did not regulate these questions, the arbitration cost will be settled by the arbitrators. The UNCITRAL rules state that: “*the costs of the arbitration shall in principle be borne by the unsuccessful party or parties. However, the arbitral tribunal may apportion each of such costs between the parties if it determines that apportionment is reasonable, taking into account the circumstances of the case*”.²⁹

As it can be noticed from most ICSID awards, this institution also uses the practice of shifting the costs to the losing parties.^{30 31}

Though in most ISDS arbitral cases the financial obligation transferred to the losing party, but there are several cases, when the winning party paid the whole amount of the process.³²

Many legal and political scholars mention, that one of the disadvantages of the ISDS through arbitration is *the lack of effective sanctions during arbitral process*.³³ At the same time in the civil litigation process judges are in charge to impose variety of sanctions in case of disorder or procedural violations. A survey conducted by the *School of International Arbitration at Queen Mary University of London in 2015 called International Arbitration Survey: The evaluation of International Arbitration*³⁴ appointed the worse sides of the Investor State Dispute Settlement system. As it can be seen from the survey, “*forty-five per cent of respondents to the QMUL survey identified lack of effective sanc-*

²⁷ ICSID Rules, Art 48 <<https://icsid.worldbank.org/en/Documents/icsiddocs/ICSID%20Convention%20English.pdf>> accessed 04 May 2020

²⁸ Eric de Brabandere, *Amicus Curiae in Investment Arbitration*, (Oxford Public International Law 2018)

²⁹ UNCITRAL Rules, Art 42(1)

³⁰ Renee Rose Levy and Grencitel v Peru, ICSID Case No ARB/11/17 (2019)

³¹ Hassan Awdi v Romania ICSID Case No. ARB/10/13 (2015)

³² David Collins, *International Investment Law*, (Cambridge University Press, 1st edition 2017, reprinted 2019) 248

³³ Margaret L. Moses, *The Principles and Practice of International Commercial Arbitration* (Cambridge University Press 2017) 34

³⁴ *International Arbitration Survey: Improvements and Innovations in International Arbitration* (White and Case, Queen Mary University of London and School of International Arbitration) <http://www.arbitration.qmul.ac.uk/media/arbitration/docs/2015_International_Arbitration_Survey.pdf> accessed 6 May 2020

tions during the arbitral process as one of the three worst characteristics of international arbitration.”³⁵ The lack of sanctions may bring to unnecessary delays and to tactic delays which are very common in arbitral processes. On this side, the productivity of the dispute settlement may be decreased.

The next critical point in ISDS arbitral process is the appointment of the arbitrators. Many critics state that the large amount of cases is referred to the same arbitrators. In ICSID tribunals they are known as “*elite fifteen arbitrators*”³⁶. It means that the same individuals are chosen to lead the ISDS arbitral process. The same arbitrators have the approximately 60 per cent of all investor state dispute cases. Due to their rankings, these arbitrators are randomly involved in most significant cases and it may have negative impact on the impartiality of the system. This critical review also is not justified. The ISDS arbitral tribunals provide guarantees regarding independence and impartiality of arbitrators with specific regulations. As an illustration, we can mention the arbitral rules of ICSID. The ICSID Convention provides an adequate influence on the matter mentioned above. Moreover, 57th article of the ICSID Convention declares following:

“A party may propose to a Commission or Tribunal the disqualification of any of its members on account of any fact indicating a manifest lack of the qualities required”.³⁷

To put it differently, any contracting party, including states, may have even a shred of slight evidence or hesitancy regarding proficiency or impartiality of the arbitrators of the tribunal can proceed to the process of disqualification. Also, it is essential to mention that the national courts in the majority of countries are financed from the state budgets. But this fact never put any doubt on the independence of the judges, even in administrative cases.

One can hardly deny that investments involved from foreign corporations are incredibly vital for the economic growth of every single country despite of its development level. But more significantly emerging countries are interested in participating in capital flows from developed countries. That is the reason why states put efforts to attract foreign investors to establish new business activities in their countries. There is no doubt that the creation of BIT’s and other investment treaties, increased the flow of financial actives from one country to another, gave the sense of security to the foreign investors. The development of Investor State Dispute Settlement platforms gives guarantees to the foreign investors in case of the damages of their rights. International multinational corporations have an assurance that their future financial conflicts will be transferred to the independent and professional forum and will be settled in a concise period of time.

Like every other legal institution, Investor State Dispute Settlement arbitral system has excellent number of advantaged and also disadvantages. Nobody

³⁵ Id.

³⁶ A response to the criticism against ISDS, European Federation for Investment Law and Arbitration (EFILA) < https://efila.org/wp-content/uploads/2015/05/EFILA_in_response_to_the_criticism_of_ISDS_final_draft.pdf> accessed 8 May 2020

³⁷ Convention on the settlement of investment disputes between states and nationals of other states, art 57 < <https://icsid.worldbank.org/en/Documents/icsiddocs/ICSID%20Convention%20English.pdf>> accessed 4 May 2020

can deny that the Investor State Dispute Settlement neutral and independent system is the cornerstone of international investment law. As it was mentioned above, the main advantages of current dispute resolution system are neutrality, confidentiality of the process, highly skilled and proficient arbitrators, fast and organized arbitral procedures, comfortable and well-equipped building (office) conditions, informal and professional environment makes Arbitration the most productive and constructive platform for both capital importing and exporting states of the world.

The most significant advantage of the Investor State Dispute Settlement arbitral system also has political content. No single state is insured of political fluctuations. New developed governmental authorities may take a chance to escape from the obligations designed in international investment treaties. As it can be noticed above, many Latin American States tried to escape of their contract obligations and the only barrier was the International Center of Settlement Investment Disputes. Even with the intentions to extremely politicized ICSID withdrawal process, Latin American States did not manage to escape arbitral processes regarding compensations of the financial damages of foreign investors. Moreover, we can notice that some countries delayed the ratification of the ICSID convention until got final solution of several investment disputes in their national court system.³⁸

In April 2018, the political revolution took place in the Republic of Armenia. After the so-called “velvet revolution” the new government announced about the denunciation of several international investment agreements, accusing the former authorities in corruption and blaming them in ignorance of the national interests of the country. At the same time, five international corporations announced about their intentions to file claims to different Arbitrations against the government of the Republic of Armenia as they insist on unreasonable and unproven actions towards them. In March 2019, Lydian International Limited, Canadian gold mining company announced about the submission of the notice to the Government under the BIT protection created in 1999 between Canada and the Republic of Armenia.³⁹ According to the mentioned investment treaty after three months from the submission of such formal notification the company can file claim to the London Court of International Arbitration. In case of success of foreign investor, the Government of Armenia would be forced to compensate financial damages and promised interest fairs. After receiving the notice the Government of the Armenia starts negotiations with representatives of the company, trying to escape the arbitral processes.

At the same time in this article we discussed the downsides of the Investor State Dispute Settlement Arbitration system. As it was shown in survey conducted by the School of International Arbitration at Queen Mary University of London the most unfavorable sides of Arbitration are the costs and financial expenses connected with arbitral processes. Correspondingly, sixty-five per cent

³⁸ “Costa Rica signed the ICSID Convention in 1981 and ratified it in 1993 because of the Santa Elena case. The government of Costa Rica waited 12 years until the national courts could resolve the situation with expropriation of the property owned by American investors. Despite the maneuver of Costa Rica State authorities, anyway, the case was finally resolved in ICSID in 2000”

³⁹ <https://www.lydianinternational.co.uk/news/2019-news/452->

of respondents of the survey mentioned that the financial expenses may play negative role both for states and foreign investors. Also, the lack of transparency and lack of effective sanctions were discussed as negative factors of the Arbitration.

To sum up, we need to mention that ISDS mechanism without any doubt must be improved as the financial affairs are developing incredibly fast. But nowadays, the Investor State Dispute Settlement Arbitration mechanism is the most productive tool to resolve investment conflicts. It can also be confirmed by the number of claims filed to the ISID system, which progressively increased in recent years.

Bibliography

Books

1. Phillip Capper, *International Arbitration: A handbook* (3rd edition, London Singapore 2004)
2. Stephen M. Schwebel, Luke Sobota and Ryan Manton, *International Arbitration: Three Salient Problems* (Cambridge University Press 2020)
3. Lucy Reed, Jan Paulson and Nigel Blackburg, *Guide to ICSID Arbitration* (2nd edition, Aspen publishers 2011)
4. N. G.L. Hammond, *Arbitration in Ancient Greece*, *Arbitration International* Volume 1, issue 2, July 1985,
5. M. Sornarajah, *The International Law in Foreign Investment*, (Cambridge University Press, 4th edition)
6. Eric de Brabandere, *Amicus Curiae in Investment Arbitration*, (Oxford Public International Law 2018)
7. Nigel Blackaby, Constantine Partasides QC, Alan Redfern and Martin Hunter, *Redfern and Hunter on International Arbitration* (Oxford University Press, 2015)
8. Margaret L. Moses, *The Principles and Practice of International Commercial Arbitration* (Cambridge University Press 2015)
9. Gary B. Born, *International Arbitration: Law and Practice* (Wolters Kluwer 2015)
10. Vijay K. Bhatia, Christopher N. Candlin and Maurizio Gotti, *Discourse and Practice in International Commercial Arbitration (Issues, Challenges and Prospects)* (Ashgate Publishing Limited 2012)
11. Surya P Subedi, *International Investment Law: Reconciling Policy and Principle* (Oxford and Portland Oregon, 3rd edition, 2016)
12. David Collins, *International Investment Law*, (Cambridge University Press, 1st edition 2017, reprinted 2019)
13. С. В. Николокин, *Международный гражданский процесс и международный коммерческий арбитраж* (Москва, Юстиция 2017)

Articles

1. Paul Friedland and Loukas Mistelis, *2015 International Arbitration Survey: Improvements and Innovations in International Arbitration* (White and Case, Queen Mary University of London and School of International Arbitration)
2. *A response to the criticism against ISDS*, European Federation for Investment Law and Arbitration (EFILA) 2015
3. *Investor-State Dispute Settlement: The Arbitration Game*, *The Economist*, 11

October 2014, number 82

4. G. Monbiot, “The Real Threat to the National Interest from the Rich and Powerful”, The Guardian, 15 October 2013
5. Clarie Provost and Matt Kennard, “The Obscure Legal System That Lets Corporations Sue Countries” The Guardian (10 June 2015)
6. Nigel Blackaby, ICSID Withdrawal: a Storm in a Teacup? (01 January 2010)

Cases

1. Yukos Universal Limited (Isle of Man) v. The Russian Federation UNICITRAL case AA227
2. Aguas del Tunari S.A. v. Republic of Bolivia (ICSID Case No. ARB/02/3) (2006)
3. E.T.I Euro Telecom International N.V. v. Plurinational State of Bolivia, (ICSID case No. ARB/07/28) (2007)
4. Murphy Exploration and Production Company International v. Republic of Ecuador (ICSID Case No. ARB/08/4) (2010)
5. Renee Rose Levy and Gremcitel v Peru, ICSID Case No ARB/11/17 (2019)
6. Hassan Awdi v Romania ICSID Case No. ARB/10/13 (2015)

ԱՆԻ ՍԻՄՈՆՅԱՆ – Պետության և ներդրողների միջև վեճերի արբիտրաժային կարգավորման առավելություններն ու թերությունները – Հոդվածը նվիրված է օտարերկրյա ներդրողների և պետությունների միջև ներդրումային վեճերի լուծման արբիտրաժային ընթացակարգի վերլուծությանը: Աշխատանքում ներկայացվել են ներդրումային վեճերի արբիտրաժային կարգավորման առավելությունները և առանձնահատկությունները արբիտրաժային հարթակներում քննվող առանձին գործերի համատեքստում: Քննարկվել են նաև պետությունների և ներդրողների միջև առկա վեճերը միջազգային արբիտրաժներում քննելու անկատարության խնդիրները:

Բանալի բառեր – օտարերկրյա ներդրողներ, ներդրումային վեճեր, արբիտրաժ, արբիտրաժային վեճ, արբիտր, ներդրումային պայմանագիր, Լոնդոնի արբիտրաժ, պայմանագրային վեճեր, արբիտրաժային համակարգ, ներդրումային իրավունք

АНИ СИМОНЯН – Преимущества и недостатки урегулирования споров между инвесторами и государством в арбитражном порядке: ключевые концепции. – В статье детально рассмотрены положительные стороны и преимущества урегулирования инвестиционных споров между иностранными инвесторами и государствами. Были обсуждены также политические и юридические недостатки разрешения споров между государствами и инвесторами. Проанализированы некоторые ключевые прецедентные арбитражные решения, демонстрирующие как положительные, так и отрицательные стороны обсуждаемого вопроса.

Ключевые слова: арбитраж, арбитражный порядок, иностранные инвесторы, арбитраж Лондона, арбитражная система, инвестиционный спор, инвестиционный договор, арбитр

ՆԱԽԸՆՏՐԱԿԱՆ ՔԱՐՈՉՉՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ
ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

ԱՐՏԱԿ ԱՍՏՏՐՅԱՆ

Նախընտրական քարոզչությունը ընտրարշավի կարևոր բաղադրիչներից է և հաճախ կանխորոշում է ընտրությունների ելքը: Հնդվածում քննարկվել են «ՀՀ ընտրական օրենսգիրք» սահմանադրական օրենքի՝ նախընտրական քարոզչությանը վերաբերող կարգավորումները, որի շրջանակներում հատկապես շեշտվել են առկա խնդիրները, բացերը և արվել են մի շարք առաջարկություններ դրանց վերացման ուղղությամբ: Առանձին ուշադրություն է դարձվել Ընտրական օրենսգրքի՝ նախընտրական քարոզչությանը նվիրված գլխում կատարված վերջին փոփոխություններին և լրացումներին, մասնավորապես նախընտրական քարոզչության, քաղաքական գովազդի սահմանումներին, համացանցում նախընտրական քարոզչության իրավական կարգավորմանը, ընտրությունների շրջանում կազմակերպությունների կողմից բարեգործության սահմանափակումներին, նախընտրական քարոզչության իրավունք չունեցող նոր սուբյեկտներին և այլն:

Բանալի բառեր – նախընտրական քարոզչություն, ընտրություններ, ընտրական իրավունք, քարոզչական պաստառ, քաղաքական գովազդ, ընտրությունների լուսաբանում, վարչական վարույթ, նախընտրական քարոզչության հավասար պայմաններ, քարոզչությունը համացանցում, քարոզչությունը ՁԼՄ-ներով, քարոզչության սահմանափակում

Սույն հոդվածի շրջանակներում կանդիդատանք «ՀՀ ընտրական օրենսգիրք» սահմանադրական օրենքի¹ (այսուհետ՝ Օրենսգիրք)՝ նախընտրական քարոզչությանը վերաբերող կարգավորումներին և զուգահեռաբար կներկայացնենք 2021 թվականի մայիսի 7-ին ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից ընդունված «ՀՀ ընտրական օրենսգիրք» սահմանադրական օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» օրենքը² (այսուհետ՝ Օրենք), որով ծավալուն փոփոխություններ և լրացումներ կատարվեցին ինչպես Օրենսգրքում ընդհանրապես,

¹ Ընդունվել է ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից 2016 թվականի մայիսի 25-ին, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=153886>

² Տե՛ս <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=153062>: Օրենքն ուժի մեջ է մտել 2022 թվականի հունվարի 1-ից: Դրա առանձին դրույթներ ուժի մեջ կմտնեն 2023 թվականի հունվարի 1-ից, իսկ որոշ կարգավորումներ տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրություններին վերաբերելի մասով ուժի մեջ են մտել 2021 թվականի հունիսի 26-ին:

այնպես էլ Օրենսգրքի նախընտրական քարոզչությանը վերաբերող կարգավորումներում մասնավորապես:

Որքան էլ տարօրինակ է՝ մինչև Օրենքի ընդունումը Օրենսգրքում բացակայում էր նախընտրական քարոզչության սահմանումը: Ըստ կատարված լրացման՝ նախընտրական քարոզչություն է համարվում ցանկացած գործողություն, որը նպատակ ունի համոզելու ընտրողներին՝ քվեարկելու կամ չքվեարկելու որոշակի թեկնածուի կամ կուսակցության (կուսակցությունների դաշինքի) օգտին (19-րդ հոդվածի 1.1 մաս):

Համաձայն 19-րդ հոդվածի՝ նախընտրական քարոզչությունը Օրենսգրքով սահմանված այն ժամանակահատվածն է, որի ընթացքում ընտրություններին մասնակցող կուսակցություններին, թեկնածուներին հավասար հնարավորություններ ապահովելու նպատակով գործում են հանրային ռեսուրսներից օգտվելու, քարոզչություն իրականացնելու և ֆինանսական թափանցիկությունն ապահովելու՝ Օրենսգրքով սահմանված կանոնները:

Նախընտրական քարոզչության ժամկետ նախատեսելը չի սահմանափակում Օրենսգրքով չարգելված այլ ժամանակահատվածում քարոզչություն իրականացնելը (19-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ պարբերություն): Նման իրավակարգավորումը կարծես հակադրվում է Օրենսգրքի մեկ այլ դրույթի, համաձայն որի՝ նախընտրական քարոզչության ժամանակահատվածն սկսվում է ընտրություններին մասնակցող կուսակցությունների ընտրական ցուցակների, թեկնածուների գրանցման համար Օրենսգրքով սահմանված ժամկետի վերջին օրվան հաջորդող 5-րդ օրը և ավարտվում քվեարկության օրվանից մեկ օր առաջ:

Ժամանակային առումով նախընտրական քարոզչության իրականացումը հստակ արգելված է միայն քվեարկության և դրան նախորդող օրը, և այն էլ միայն հրապարակային ելույթների, հրապարակային միջոցառումների միջոցով, զանգվածային լրատվության միջոցներով, այդ թվում՝ կարելային (մալուխային) ցանցով, արբանյակային կապով և վերգետնյա եթերային հեռարձակմամբ տեսալսողական մեդիաձառայություն մատուցողների կողմից, ինչպես նաև համացանցում գովազդի միջոցով:

Օրենսգրքի 19-րդ հոդվածի 6-րդ մասը սահմանում է, որ նախընտրական քարոզչության ժամանակ, ինչպես նաև քվեարկության նախորդ և քվեարկության օրը թեկնածուներին, ընտրություններին մասնակցող կուսակցություններին արգելվում է անձամբ կամ նրանց անունից կամ որևէ այլ եղանակով ընտրողներին անհատույց կամ արտոնյալ պայմաններով տալ (խոստանալ) դրամ, սննդամթերք, արժեթղթեր, ապրանքներ կամ մատուցել (խոստանալ) ծառայություններ: Այն բարեգործական կազմակերպությունները, որոնց անվանումները կարող են նմանեցվել (ասոցացվել) ընտրություններին մասնակցող կուսակցությունների անվանումներին, թեկնածուներին անուններին, նախընտրական քարոզչության ժամանակ բարեգործություն չեն կարող իրականացնել:

նացնել այն համայնքներում, որտեղ անցկացվում են ընտրություններ, որոնց մասնակցում են այդ թեկնածուները, կուսակցությունները կամ նրանց առաջադրած թեկնածուները:

Ավելին, շատ կարևոր դրույթով է լրացվել Օրենսգիրքը, համաձայն որի՝ այն կազմակերպությունները, որոնց անվանումները կարող են ասոցացվել ընտրություններին մասնակցող կուսակցությունների անվանումների հետ, կամ որոնք ղեկավարվում են կուսակցությունների կողմից, ընտրությունների կամ հանրաքվեի նշանակման մասին որոշումն ուժի մեջ մտնելու օրվանից մինչև ընտրությունների կամ հանրաքվեի արդյունքների ամփոփումն ընկած ժամանակահատվածում չեն կարող բարեգործություն իրականացնել այն համայնքներում, որտեղ անցկացվում են ընտրություններ: Ընդ որում՝ կազմակերպությունը համարվում է կուսակցության կողմից ղեկավարվող, եթե կազմակերպության ղեկավար մարմնի անդամներն ամբողջությամբ կամ մասամբ համընկնում են կուսակցության մշտապես գործող ղեկավար մարմնի անդամների հետ: Այս հոդվածով սահմանված արգելքը տարածվում է նաև այն կազմակերպությունների վրա, որոնց հիմնադիրը (հիմնադիրները) կամ ղեկավարը ընտրություններում առաջադրվել է որպես թեկնածու:

Այս առումով հարկ է նշել, որ թեպետ նոր կարգավորումները առաջադիմական են և որոշակիորեն սահմանափակում են կուսակցության կողմից ղեկավարվող կազմակերպությունների կողմից բարեգործության իրականացումը ընտրությունների շրջանում, սակայն անպատասխան է մնում այն հարցը, թե ինչ որակում պետք է տրվի այն դեպքերին, երբ, օրինակ, բարեգործություն իրականացնող կազմակերպությունը ղեկավարվում է մեկ կամ մի քանի անձանց կողմից, ովքեր կուսակցության մշտապես գործող մարմնի անդամ չեն, սակայն այդ կուսակցության անդամ(ներ) են, ովքեր ունեն հանրային մեծ ճանաչում:

Օրենքի ընդունմամբ Օրենսգրքում տրվեց նաև քաղաքական գովազդի սահմանումը, որը բնորոշվում է որպես նախընտրական քարոզչության ձևերից մեկը, որը նպատակ ունի համոզելու ընտրողներին՝ քվեարկելու կամ չքվեարկելու որոշակի թեկնածուի կամ կուսակցության (կուսակցությունների դաշինքի) օգտին: Քաղաքական գովազդը ներառում է ընտրություններին մասնակցող կուսակցություններին (կուսակցությունների դաշինքներին) կամ թեկնածուներին բնորոշող խորհրդանիշներ կամ անհատականացնող այլ նշաններ: Քաղաքական գովազդ են համարվում նաև տեսաձայնային հայտարարություններն այն մասին, որ համերգները կամ հանրային այլ միջոցառումներն իրականացվում են կուսակցության (կուսակցությունների դաշինքի) կամ թեկնածուի աջակցությամբ, կամ որոնք ներառում են թեկնածուի կողմից այդ հանրային միջոցառումներին մասնակցության մասին փաստի հիշատակում:

Տարիներ շարունակ ընտրական օրենսդրությամբ լուծված չէր այն հարցը, թե արդյոք ընտրություններում առաջադրված և, օրինակ, քա-

ղաքական պաշտոն զբաղեցնող անձի (վերջինիս քաղաքական ուժի) նախընտրական քարոզչության և միաժամանակ պաշտոնական լիազորությունների լուսաբանումը առաջադրված մյուս քաղաքական կուսակցությունների կամ թեկնածուների համեմատությամբ չի խախտում սահմանված հավասարությունը: Այս մասով Օրենսգրքում լրացում կատարվեց առ այն, որ նախընտրական քարոզչության ժամանակահատվածում ընտրություններին մասնակցող թեկնածուների լիազորությունների իրականացման վերաբերյալ պաշտոնական հաղորդագրությունները չեն համարվում նախընտրական քարոզչություն, սակայն պայմանով, որ դրանք չպետք է պարունակեն քարոզչական բնույթի մեկնաբանություններ կամ ներկայացնեն տվյալ պաշտոնատար անձի՝ որպես թեկնածուի գործունեությունը լուսաբանող տեսաձայնային հոլովակներ, ֆիլմեր կամ նկարներ, որոնք կարող են ասոցացվել նախընտրական քարոզչության հետ (19-րդ հոդվածի 1.4-րդ մաս):

Օրենսգրքի 21-րդ հոդվածը սահմանում է նախընտրական քարոզչության ժամանակահատվածում քարոզչական պաստառի, քարոզչական տպագիր և այլ նյութերի օգտագործման կարգը: Դրա շրջանակներում սահմանվում է նաև, որ ընտրական հանձնաժողովի՝ այս կամ այն թեկնածուի կամ կուսակցության գրանցումն ուժը կորցրած կամ անվավեր ճանաչվելու մասին որոշումն ստանալուց հետո համայնքի ղեկավարը, արտաքին գովազդային վահանակները տնօրինող կազմակերպությունների ղեկավարներն ապահովում են, որ այդ թեկնածուների կամ կուսակցությունների քարոզչական պաստառը, քարոզչական տպագիր և այլ նյութերը հանվեն: Այս մասով Օրենսգրքում մի փոքր անորոշություն կա: Նախ, անհասկանալի է, թե այս կամ այն թեկնածուի կամ կուսակցության գրանցումն ուժը կորցրած կամ անվավեր ճանաչվելու մասին որոշումը համապատասխան ընտրական հանձնաժողովն ինչ ժամկետում պետք է ուղարկի համայնքի ղեկավարին և արտաքին գովազդային վահանակները տնօրինող կազմակերպությունների ղեկավարներին: Վարչական վարույթի մասնակիցներին հանձնաժողովում ընդունված վարչական ակտերի ծանուցման կարգի և ժամկետների մասին Օրենսգրքի 47-րդ հոդվածը կարգավորումներ է պարունակում: Սակայն, քանի որ համայնքի ղեկավարն ու արտաքին գովազդային վահանակները տնօրինող կազմակերպությունների ղեկավարները վարչական վարույթի մասնակիցներ չեն, ուստի Օրենսգրքը հստակ պետք է սահմանի ընդունված ակտի մասին վերջիններիս ծանուցելու ժամկետները:

Բացի այդ, Օրենսգրքի 21-րդ հոդվածի 8-րդ մասի 2-րդ պարբերությունը նշում է, որ գրանցումն ուժը կորցրած կամ անվավեր ճանաչված թեկնածուների, ընտրություններին մասնակցող կուսակցությունների կողմից **էնօրյա ժամկետում** քարոզչական պաստառները, քարոզչական տպագիր և այլ նյութերը չհանելու դեպքում դրանք հանում է

համայնքի ղեկավարը: Համայնքի ղեկավարը գրանցումն ուժը կորցրած կամ անվավեր ճանաչված թեկնածուներից, ընտրություններին մասնակցող կուսակցություններից կարող է պահանջել իր կատարած ծախսերի փոխհատուցում:

Նման կարգավորման պարագայում ծագում են հետևյալ հարցերը: Վերոնշյալ եռօրյա ժամկետը հաշվարկվում է գրանցումն ուժը կորցրած կամ անվավեր ճանաչված թեկնածուներին, ընտրություններին մասնակցող կուսակցություններին ընդունված վարչական ակտի մասին ծանուցելու օրվանից, թե՛ ընդունված վարչական ակտը համայնքի ղեկավարին և արտաքին գովազդային վահանակները տնօրինող կազմակերպությունների ղեկավարներին ուղարկելու օրվանից: Եթե ընդունենք, որ եռօրյա ժամկետը սկսում է հոսել թեկնածուներին, ընտրություններին մասնակցող կուսակցություններին ընդունված վարչական ակտի մասին ծանուցելու օրվանից, ապա այդ ծանուցումն էլ, իր հերթին, ըստ Օրենսգրքի 47-րդ հոդվածի 7-րդ մասի, կարող է լինել ինչպես ընդունված ակտը հանձնաժողովի նիստում վարույթի մասնակիցներին տրամադրելու, այնպես էլ վարչական ակտն ընդունելուց հետո՝ եռօրյա ժամկետում, վարչական վարույթի մասնակիցներին ուղարկելու միջոցով: Այդ դեպքում անորոշ է, թե ինչպես է համայնքի ղեկավարը վարչական ակտի ծանուցման օրվա մասին տեղեկանում, որից սկսած էլ պետք է հաշվվի եռօրյա ժամկետը:

Եթե ընդունենք, որ եռօրյա ժամկետի հաշվարկն սկսելու է համայնքի ղեկավարին կամ արտաքին գովազդային վահանակները տնօրինող կազմակերպությունների ղեկավարներին ընդունված ակտի մասին ծանուցելու օրվանից, ապա, նախ, ինչպես վերևում նշեցինք, հստակ չէ, թե ինչ ժամկետում պետք է ընդունված որոշումն ուղարկվի վերջիններիս, և երկրորդ, ինչպես են դրա մասին տեղեկացվելու գրանցումն ուժը կորցրած կամ անվավեր ճանաչված թեկնածուներն ու ընտրություններին մասնակցող կուսակցությունները՝ գործողությունների կատարման եռօրյա ժամկետը հաշվարկելու համար:

Բացի այդ, անորոշ է, թե այս գործընթացում, որպես նշված նյութերի հեռացման «ապահովողներ», ի նչ պարտականություն ունեն արտաքին գովազդային վահանակները տնօրինող կազմակերպությունների ղեկավարները: Հիշատակման է արժանի նաև այն փաստը, որ այս ոլորտում ծագող հարաբերություններն իրենց կարգավորումն են ստանում թեկնածուների, կուսակցությունների և գովազդային վահանակները տնօրինող կազմակերպությունների միջև կնքված քաղաքացիաիրավական պայմանագրերով: Թեկնածուների կամ կուսակցությունների գրանցումն անվավեր կամ ուժը կորցրած ճանաչվելու դեպքում վերջիններս զուտ ֆինանսական տեսանկյունից շահագրգիռ կլինեն իրենց քարոզչական պաստառները, քարոզչական տպագիր և այլ նյութերը հնարավորինս շուտ հեռացնելու հարցում՝ ակնկալելով վճարված գու-

մարների վերադարձ: Մյուս կողմից, կարող է դրսևորվել արտաքին գովազդային վահանակները տնօրինող կազմակերպությունների՝ գրանցումն անվավեր կամ ուժը կորցրած թեկնածուների կամ կուսակցությունների քարոզչական պաստառների հեռացման անգործությունը՝ վճարված գումարը չվերադարձնելու նպատակով:

Կարծում ենք առաջ քաշված խնդիրներից խուսափելու նպատակով անհրաժեշտ է Օրենսգրքով հնարավորինս մանրակրկիտ կարգավորել բարձրացված հարցերը՝ գործնականում դրանցից խուսափելու համար: Բացի այդ, հետագա կարգավորումները ուղենիշային կարող են լինել թեկնածուների, կուսակցությունների և արտաքին գովազդային վահանակները տնօրինող կազմակերպությունների միջև քաղաքացիաիրավական պայմանագրերը առավել ճշգրիտ կազմելու համար, ինչը, իր հերթին, գործընթացում առավել հստակություն կմտցնի և թույլ կտա խուսափել նաև քաղաքացիաիրավական վեճերից³:

Ինչպես աշխարհի ընտրական օրենսգրքերից շատերը, ՀՀ ընտրական օրենսգիրքը ևս նախընտրական քարոզչության սահմանափակումներ է նախատեսում:

Օրենսգրքի 23-րդ հոդվածի համաձայն՝ արգելվում է նախընտրական քարոզչություն կազմակերպելը կամ կատարելը, ցանկացած բնույթի քարոզչական նյութ տարածելը, նախընտրական քարոզչության նպատակով ծառայողական պարտականությունների իրականացման համար տրամադրված ֆինանսական, տեղեկատվական միջոցները, տարածքները, տրանսպորտային և կապի միջոցները, նյութական ու մարդկային ռեսուրսները, բացառությամբ «Հատուկ պետական պաշտպանության ենթակա անձանց անվտանգության ապահովման մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով պետական պահպանության ենթակա բարձրաստիճան պաշտոնատար անձանց նկատմամբ կիրառվող անվտանգության միջոցառումների, օգտագործելը՝

1) հանրային ծառայության մեջ գտնվողներին, առողջապահական կամ բժշկական կազմակերպությունների, ուսումնական հաստատությունների, նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունների աշխատողներին իրենց լիազորություններն իրականացնելիս կամ ի պաշտոնե հանդես գալիս.

2) պետական հիմնարկների կամ կազմակերպությունների, համայնքային հիմնարկների կամ կազմակերպությունների, կանոնադրական կապիտալում պետական կամ տեղական ինքնակառավարման

³ Չուգահեռաբար նշենք, որ Օրենսգրքի 20-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 4-րդ պարբերությունը նման կարգավորում, թեկուզ ոչ ամբողջական, պարունակում է: Մասնավորապես, համաձայն նշված դրույթի՝ գրանցումն ուժը կորցրած կամ անվավեր ճանաչվելու պահից թեկնածուների, ընտրություններին մասնակցող կուսակցությունների հետ ռադիոընկերությունների և հեռուստարկերությունների կնքած՝ նախընտրական քարոզչության նպատակով եթեր տրամադրելու պայմանագրերը համարվում են ուժը կորցրած, և դադարեցվում է նախընտրական քարոզչության նպատակով եթերի տրամադրումը:

մարմինների 20 և ավելի տոկոս մասնակցությամբ կազմակերպությունների աշխատակիցներին իրենց աշխատանքային պարտականությունները կատարելիս կամ ի պաշտոնե հանդես գալիս:

3) դատավորներին, դատախազներին, ոստիկանությունում, ազգային անվտանգության ծառայությունում, քրեակատարողական հիմնարկներում, դատական ակտերի հարկադիր կատարման ծառայությունում, պրոբացիոն ծառայությունում, փրկարար ծառայությունում ծառայողներին, զինծառայողներին, քննչական մարմիններում ինքնավար պաշտոն զբաղեցնող անձանց (քննչական մարմինների ղեկավարներ և ղեկավարների տեղակալներ, քննիչներ):

4) ընտրական հանձնաժողովների անդամներին:

5) բարեգործական և կրոնական կազմակերպություններին, միջազգային կազմակերպություններին:

6) օտարերկրյա քաղաքացիներին և կազմակերպություններին, քաղաքացիություն չունեցող անձանց, բացառությամբ մինչև քվեարկության օրն առնվազն մեկ տարվա հաշվառում ունեցող՝ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն չունեցող անձանց:

7) Մարդու իրավունքների պաշտպանին:

8) Կենտրոնական բանկի նախագահին և խորհրդի անդամներին:

9) Հաշվեքննիչ պալատի անդամներին:

10) Հեռուստատեսության և ռադիոյի հանձնաժողովի անդամներին:

11) ինքնավար մարմինների անդամներին:

12) Բարձրագույն դատական խորհրդի անդամներին:

13) Հանրապետության նախագահին:

14) դիտորդական առաքելություն իրականացնելու համար հավատարմագրված կազմակերպություններին և դիտորդներին:

Հանրապետության նախագահի և դիտորդական առաքելություն իրականացնող կազմակերպությունների ու դիտորդների նախընտրական քարոզչություն կազմակերպելու կամ կատարելու մասով սահմանափակումն ավելացվել է Օրենքով: Հանրապետության նախագահի մասով սահմանափակումը միանգամայն արդարացված է, եթե նկատի ունենանք նրա սահմանադրաիրավական կարգավիճակը: Նախ, վերջինս հանդես է գալիս որպես պետության զլուխ և հետևում Սահմանադրության պահպանմանը: Այս կարգավիճակի ուժով ինքնին հակասություն կառաջանար, եթե նախագահը ընտրական գործընթացում ներգրավվեր և որևէ քաղաքական ուժի օգտին կամ նրա դեմ քարոզչություն իրականացներ: Բացի այդ, այս փոփոխությունը ներդաշնակ է նաև սահմանադրական մեկ այլ կարգավորման (քաղաքական չեզոքության) տրամաբանությանը, համաձայն որի՝ Հանրապետության նախագահը իր լիազորությունների իրականացման ընթացքում չի կարող լինել որևէ կուսակցության անդամ (124-րդ հոդվածի 5-րդ մաս):

Դիտորդական առաքելություն իրականացնելու համար հավա-

տարմագրված կազմակերպությունների և դիտորդների՝ մասով քարոզչություն իրականացնելու սահմանափակումը նախատեսելը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ Օրենսգիրքը, ի թիվս այլ նախապայմանների, դիտորդական առաքելության իրավունքի համար սահմանում է նաև թեկնածուներին կամ ընտրություններին մասնակցող կուսակցություններին չաջակցելը:

Վերը թվարկված սահմանափակումների վերաբերյալ ունենք նաև հետևյալ դիտարկումը: Մասնավորապես, նախընտրական քարոզչության իրավունք չունեցող հանրային ծառայողների ցանկում Օրենսգիրքը նշում է նաև քրեակատարողական հիմնարկներում ծառայողներին: Այս առնչությամբ հարկ է նշել, որ քրեակատարողական ծառայությունը ներառում է նաև ՀՀ արդարադատության նախարարության քրեակատարողական ծառայության կենտրոնական մարմնի մի շարք ստորաբաժանումներում իրականացվող ծառայությունը, իսկ այս մասով կարծես վերջիններս դուրս են մնացել սահմանափակումներից, այն դեպքում, երբ մյուս ծառայությունների մասով օգտագործվում է այդ ծառայությանը վերաբերող ընդհանրական ձևակերպումը (ազգային անվտանգության ծառայություն, դատական ակտերի հարկադիր կատարման ծառայություն, պրոբացիոն ծառայություն, փրկարար ծառայություն և այլն):

Օրենքով մի ուշագրավ լրացում ևս կատարվեց: Մասնավորապես, մինչև վերջերս օրենսդրորեն ձևակերպված չէր «վարչական ռեսուրս» հասկացությունը: Օրենսգրքի 23-րդ հոդվածի 1-ին մասում լրացում արվեց, համաձայն որի՝ վարչական ռեսուրսները մարդկային, ֆինանսական և նյութական այն միջոցներն են, որոնց ընտրությունների ժամանակ տիրապետում են հանրային պաշտոններ և հանրային ծառայության պաշտոններ զբաղեցնող անձինք, որը պայմանավորված է հանրային ոլորտում անձնակազմի, ֆինանսների և հատկացումների նկատմամբ նրանց վերահսկողությամբ:

Նախընտրական քարոզչության կարևորագույն ուղղություններից է զանգվածային լրատվամիջոցներով քարոզչությունը, որին նվիրված է Օրենսգրքի 20-րդ հոդվածը: Ի դեպ, Օրենքի փոփոխությունների հիման վրա Օրենսգրքի 20-րդ հոդվածը նոր խմբագրությամբ է շարադրվել, և մի քանի կարևոր կարգավորումներ են ներառվել հոդվածի տեքստում:

Համաձայն այդ հոդվածի՝ Ազգային ժողովի, Երևանի ավագանու և մարզկենտրոնների ավագանիների ընտրություններին մասնակցող կուսակցությունները (կուսակցությունների դաշինքները) ունեն Օրենսգրքով սահմանված չափով ռադիոյի և հեռուստատեսության եթերաժամերից հավասար պայմաններով անվճար և վճարովի (այդ թվում՝ ուղիղ եթերով) օգտվելու իրավունք: Նրանց հանրային ռադիոյից և հանրային հեռուստատեսությունից անվճար և վճարովի եթերաժամ տրամադրելու կարգը և ժամանակացույցը սահմանում է Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովը՝ ընտրություններին մասնակցող կու-

սակցությունների ընտրական ցուցակների գրանցման համար սահմանված ժամկետի ավարտից հետո՝ հաջորդ օրը:

Ընտրությունների ժամանակ հանրային ռադիոն և հանրային հեռուստատեսությունը պարտավոր են թեկնածուների, ընտրություններին մասնակցող կուսակցությունների (կուսակցությունների դաշինքների) համար ապահովել ոչ խտրական պայմաններ: Հանրային ռադիոյի և հանրային հեռուստատեսության լրատվական հաղորդումներում թեկնածուների, ընտրություններին մասնակցող կուսակցությունների (կուսակցությունների դաշինքների) նախընտրական քարոզչության վերաբերյալ ներկայացվում է անկողմնակալ և գնահատականներից զերծ տեղեկատվություն: Այս նորմն էլ ավելի ամրապնդվեց քննարկվող հոդվածում Օրենքով կատարված այն լրացմամբ, որ ընտրություններին մասնակցող կուսակցությունների (կուսակցությունների դաշինքների) և թեկնածուների վերաբերյալ նախընտրական քարոզչության հետ չկապված հրապարակումները պետք է լինեն առավելագույնս չեզոք:

Թեկնածուի, ընտրություններին մասնակցող կուսակցությունների (կուսակցությունների դաշինքների) կողմից նախընտրական քարոզչություն չիրականացնելը զանգվածային լրատվության միջոցի համար հիմք չէ տվյալ թեկնածուի, ընտրություններին մասնակցող կուսակցության մասին տեղեկություններ չհրապարակելու համար (20-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 3-րդ պարբերություն):

Հետաքրքիր է ինչ տեղեկությունների մասին է խոսքը: Օրենսգրքի նման ձևակերպումը անորոշությունների տեղիք է տալիս: Մասնավորապես, հստակ չէ, թե զանգվածային լրատվության միջոցն ինչ տեղեկություններ կարող է հրապարակել: Արդյոք ք կարելի է ենթադրել, որ խոսքը, օրինակ, թեկնածուի կամ կուսակցության նախընտրական ծրագրի լուսաբանման մասին է: Եթե այո, ապա լրատվամիջոցը հայեցողության ինչ սահմաններ ունի այդ ծրագիրը լուսաբանելիս: Եվ վերջապես, արդյոք այս կարգավորումից բխում է, որ զանգվածային լրատվության միջոցները պարտավոր են թեկնածուի կամ ընտրություններին մասնակցող կուսակցության մասին տեղեկություններ հրապարակել, թե՞ դա նրանց իրավունքն է: Եթե պարտականություն է, ապա կարո՞ղ ենք այն դիտարկել հավասար, ոչ խտրական լուսաբանման սկզբունքի տիրույթում: Մրանք հարցեր են, որոնք, կարծես, Օրենսգրքում չեն գտել իրենց պատասխանները: Բացի այդ, արդարացված լինել չի կարող լուսաբանման հավասարության պահանջը մի թեկնածուի կամ կուսակցության նկատմամբ, որը որոշել է նախընտրական քարոզչություն չիրականացնել: Այս համատեքստում հարց է առաջանում, թե ինչու է տվյալ թեկնածուն կամ կուսակցությունը մասնակցում ընտրություններին, եթե նախընտրական քարոզչություն չի իրականացնելու: Բացի այդ, 2021 թվականի խորհրդարանական ընտրությունների օրինակը առաջ է

բերում մեկ այլ խնդիր ևս: Մասնավորապես, վերջին ընտրություններին մասնակցում էին 25 կուսակցություններ և դաշինքներ: Դրանցից շատերը իրենց նախընտրական քարոզչության մեջ բավականին պասիվ էին, և արդյո՞ք նման դեպքերում զանգվածային լրատվամիջոցները պետք է իրենց ուներին վերցնեն վերջիններիս լուսաբանման բեռը:

Գրանցումն ուժը կորցրած կամ անվավեր ճանաչվելու պահից թեկնածուների, ընտրություններին մասնակցող կուսակցությունների հետ ռադիոընկերությունների և հեռուստաընկերությունների կնքած՝ նախընտրական քարոզչության նպատակով եթեր տրամադրելու պայմանագրերը համարվում են ուժը կորցրած, և դադարեցվում է նախընտրական քարոզչության նպատակով եթերի տրամադրումը: Ինչպես վերևում քննարկված՝ գրանցումն ուժը կորցրած կամ անվավեր ճանաչված թեկնածուների, ընտրություններին մասնակցող կուսակցությունների քարոզչական պաստառների և այլ նյութերի հեռացման հետ կապված խնդիրը, Օրենսգրքում անորոշ է նաև ռադիոընկերություններին և հեռուստաընկերություններին ընտրություններին մասնակցող թեկնածուների և կուսակցությունների գրանցումն ուժը կորցրած կամ անվավեր ճանաչելու որոշման մասին ծանուցելու հարցը: Ռադիոընկերությունները և հեռուստաընկերությունները վարչական վարույթի մասնակիցներ չեն, հետևաբար Օրենսգրքում հստակ պետք է կարգավորվեն ընդունված որոշման մասին վերջիններիս ծանուցելու կարգը և ժամկետները՝ գործնական խնդիրներից խուսափելու համար:

Ազգային ժողովի և 70 000-ից ավելի ընտրող ունեցող համայնքների ավագանու ընտրությունների ժամանակ հանրային ռադիոն և հանրային հեռուստատեսությունը պարտավոր են հեռարձակել ընտրություններին մասնակցող կուսակցությունների (կուսակցությունների դաշինքների) նախընտրական ծրագրերի մասին հաղորդումներ կամ թողարկումներ՝ ապահովելով անկողմնակալություն, հավասարակշռվածություն, գնահատականներից զերծ տեղեկատվություն և հավասար պայմաններ:

Օրենքի հիման վրա խնդրո առարկա հողվածում կատարված կարևոր լրացումներից էր նաև նախընտրական բանավեճերի իրավական կարգավորումը: Մասնավորապես, 20-րդ հողվածի խմբագրված տեքստը սահմանում է, որ Ազգային ժողովի և 70 000-ից ավելի ընտրող ունեցող համայնքների ավագանու ընտրությունների ժամանակ Հայաստանի հանրային հեռուստաընկերությունը նախընտրական քարոզչության ժամանակահատվածում կազմակերպում է նախընտրական բանավեճեր՝ ապահովելով մասնակցության հավասար պայմաններ բոլոր կուսակցությունների (կուսակցությունների դաշինքների) համար: Նախընտրական բանավեճերի թեման, ձևաչափը և կանոնները որոշում է Հայաստանի հանրային հեռուստաընկերությունը: Նախընտրական բանավեճերը հեռարձակվում են ուղիղ եթերով:

Ազգային ժողովի ընտրությունների դեպքում նախընտրական բանավեճերի քանակը չպետք է պակաս լինի երեքից՝ յուրաքանչյուրն առնվազն 90 րոպե տևողությամբ, իսկ բանավեճերից առնվազն մեկին պետք է հրավիրվեն միայն կուսակցությունների (կուսակցությունների դաշինքների) ընտրական ցուցակների առաջին համարի թեկնածուները: Ազգային ժողովի ընտրություններին մասնակցող յուրաքանչյուր կուսակցություն (կուսակցությունների դաշինք) պետք է հնարավորություն ունենա մասնակցելու հավասար թվով նախընտրական բանավեճերի:

70 000-ից ավելի ընտրող ունեցող համայնքների ավագանու ընտրությունների ժամանակ Հայաստանի հանրային հեռուստաընկերությունը կազմակերպում է առնվազն մեկական, իսկ Երևանի ավագանու ընտրությունների ժամանակ՝ առնվազն երկու նախընտրական բանավեճ, որոնց մասնակցության հավասար պայմաններ են ապահովվում ընտրություններին մասնակցող բոլոր կուսակցությունների (կուսակցությունների դաշինքների) համար: Նախընտրական բանավեճի տևողությունը պետք է լինի ոչ պակաս, քան 90 րոպե:

Ինչպես տեսնում ենք, կատարված փոփոխություններում կարմիր թելի պես անցնում է ընտրություններին մասնակցող կուսակցությունների (կուսակցությունների դաշինքների) համար հավասար և ոչ խտրական մասնակցության ապահովման սկզբունքը:

Ազգային ժողովի և 70 000-ից ավելի ընտրող ունեցող համայնքների ավագանու ընտրությունների օրվա նշանակումից ոչ ուշ, քան 5 օր հետո Հեռուստատեսության և ռադիոյի հանձնաժողովը հրապարակում է հանրային ռադիոյի և հանրային հեռուստատեսության վճարովի եթերաժամի մեկ րոպեի արժեքը, որը չի կարող գերազանցել ընտրությունների նշանակմանը նախորդող վերջին վեց ամսվա համար առևտրային գովազդի միջին արժեքի 50 տոկոսը, և որը մինչև նախընտրական քարոզչության ավարտը չի կարող փոփոխվել (20-րդ հոդվածի 5-րդ մաս): Այստեղ ևս Օրենքով կարևոր փոփոխություն կատարվեց՝ ի նպաստ ընտրություններին մասնակցող կուսակցությունների և դրանց դաշինքների: Մասնավորապես, նախքան Օրենքի ընդունումը Օրենսգրքում սահմանվում էր, որ հանրային ռադիոյի և հանրային հեռուստատեսության վճարովի եթերաժամի մեկ րոպեի գինը չէր կարող գերազանցել ընտրությունների նշանակմանը նախորդող վերջին 6 ամսվա համար առևտրային գովազդի՝ ձևավորված շուկայական արժեքը:

Ընդ որում, հանրային հեռուստատեսության և հանրային ռադիոյի համար Օրենսգրքով սահմանված դրույթները հավասարապես տարածվում են նաև թեկնածուներին, ընտրություններին մասնակցող կուսակցություններին (կուսակցությունների դաշինքներին) նախընտրական քարոզչություն իրականացնելու համար եթերաժամ տրամադրող մասնավոր հիմունքներով հեռուստառադիոհեռարձակում, այդ թվում՝

կաբելային (մալուխային) ցանցով, արբանյակային կապով և վերգետնյա էթերային հեռարձակում իրականացնող մյուս հեռուստաընկերությունների և ռադիոընկերությունների վրա՝ անկախ սեփականության ձևից, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետությունում հիմնադրված հանրային մուլտիպլեքսի սլոթի օգտագործման լիցենզիա ունեցող մյուս բոլոր հեռարձակողների վրա:

Թեկնածուներին, ընտրություններին մասնակցող կուսակցություններին (կուսակցությունների դաշինքներին) նախընտրական քարոզչություն իրականացնելու համար էթերաժամ տրամադրող հեռուստառադիոհեռարձակում իրականացնող մասնավոր հեռուստաընկերությունները և ռադիոընկերությունները ընտրությունների նշանակումից ոչ ուշ, քան 5 օր հետո իրենց էթերով հրապարակում են իրենց վճարովի էթերաժամի մեկ րոպեի արժեքը, որը չի կարող գերազանցել ընտրությունների նշանակմանը նախորդող վերջին վեց ամսվա համար առևտրային գովազդի միջին արժեքը, և որը մինչև նախընտրական քարոզչության ավարտը չի կարող փոփոխվել:

Արգելվում է նախընտրական քարոզչությանը վերաբերող ռադիոհաղորդումները և հեռուստահաղորդումներն ընդմիջել առևտրային գովազդով (20-րդ հոդվածի 7-րդ մաս):

Վերգետնյա էթերային հեռարձակում իրականացնող հեռուստաընկերությունները և ռադիոընկերություններն արբանյակային հեռարձակում իրականացնելիս պարտավոր են պահպանել Օրենսգրքի 20-րդ հոդվածի պահանջները:

Օրենսգրիքը պարտավորեցնում է, որ նախընտրական քարոզչությանը վերաբերող ռադիոհաղորդումները և հեռուստահաղորդումները հեռուստառադիոհեռարձակում իրականացնելիս ձայնագրվեն և տեսագրվեն: Դրանք պահպանվում են առնվազն մինչև ընտրված մարմնի լիազորությունների ստանձնման օրը (20-րդ հոդվածի 9-րդ մաս):

Տեսալսողական և լսողական հաղորդումներ հեռարձակող հեռուստաընկերությունների և ռադիոընկերությունների կողմից նախընտրական քարոզչության սահմանված կարգի պահպանման նկատմամբ վերահսկողությունն իրականացնում է Հեռուստատեսության և ռադիոյի հանձնաժողովը:

Օրենքով Հայաստանի հանրային հեռուստաընկերության անվճար էթերաժամերի և նախընտրական բանավեճերի ժամանակ հայերեն ժեստերի լեզվով թարգմանություն ապահովելու պահանջ սահմանվեց, ինչը կարևոր քայլ է ժեստերի լեզվով հաղորդակցվող անձանց տեղեկություններ ստանալու իրավունքների երաշխավորման տեսանկյունից: Բացի այդ, սահմանվեց նաև, որ Հայաստանի հանրային հեռուստաընկերության էթերով նախընտրական քարոզչության հետ կապված տեսալսողական հաղորդումների տեսագրություններն ապահովվեն հայերեն ենթագրերով:

Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների զարգացման ժամանակակից մակարդակը թույլ է տալիս նախընտրական քարոզչություն իրականացնել զանգվածային հաղորդակցության նորագույն միջոցներով, ինչպիսին է համացանցը: Այս առումով բազմիցս մեծանում է թեկնածուներին վարկաբեկող ոչ ստույգ տեղեկատվության, նյութերի ու հաղորդագրությունների տարածման, հանրային գիտակցությունը մանիպուլացնելու հնարավորությունը⁴:

Օրենքի կարևոր լրացումներից է նաև Օրենսգրքում 20.1 հոդվածի ներմուծումը, որը նվիրված է համացանցում նախընտրական քարոզչությանը: Մասնավորապես, համաձայն այդ հոդվածի՝ համացանցում գործող զանգվածային լրատվության միջոցները, ինչպես նաև համացանցային կայքի իրավատեր հանդիսացող անձինք՝ նախընտրական քարոզչության ժամանակահատվածում թեկնածուների, ընտրություններին մասնակցող կուսակցությունների (կուսակցությունների դաշինքների) համար ապահովում են ոչ խտրական և ոչ կողմնակալ պայմաններ:

Նախընտրական քարոզչության ժամանակահատվածում համացանցում, այդ թվում՝ զանգվածային լրատվության միջոցներով, նախընտրական քարոզչությանը վերաբերող՝ վճարովի հիմունքներով գովազդային նյութեր և տեսանյութեր կարող են տեղադրվել միայն թեկնածուի, կուսակցության կամ նրա ներկայացուցչի հետ կնքված գրավոր պայմանագրի հիման վրա՝ նախընտրական հիմնադրամի միջոցների հաշվին (20.1 հոդվածի 2-րդ մաս):

Նախընտրական քարոզչական նյութերի հրապարակումը պետք է ուղեկցվի «Նախընտրական քարոզչություն» լուսագրով, իսկ քարոզչական տեսանյութերի դեպքում՝ տեսանյութի վրա տեղադրվող «Նախընտրական քարոզչություն» անընդմեջ ուղեկցվող լուսագրով: Նախընտրական քարոզչական նյութերի և տեսանյութերի հրապարակումը պետք է տեղեկություններ պարունակի պատվիրատուի վերաբերյալ:

Մի կողմից ողջունելի է, որ օրենսդիրն առաջին քայլն է արել համացանցում նախընտրական քարոզչության իրավական կարգավորման ուղղությամբ: Մյուս կողմից, դրա իրավակարգավորումների բացերը բազում հարցեր են ծնում, որոնք գործնականում կարող են խնդիրներ առաջացնել համացանցում նախընտրական քարոզչության հսկողության նկատմամբ: Մասնավորապես, ո՞ր մարմինը պետք է հսկի համացանցի զանգվածային լրատվամիջոցների կամ համացանցային կայքի իրավատեր հանդիսացող անձանց կողմից նախընտրական քարոզչությունը և խախտումների դեպքում պատասխանատվության միջոցներ կիրառի: Ինչպե՞ս վարվել, եթե օտարերկրյա պետությունում գրանցված համացանցային զանգվածային լրատվամիջոցը, որը Հայաստանի Հանրապետությունում ունի մեծ լսարան, չի հետևում Օ-

⁴ Տե՛ս **Шапова А. А., Куликова С. А.** Правовое регулирование предвыборной агитации в сети Интернет, Изв. Саратов. ун-та. Нов. сер. Сер. Экономика. Управление. Право. 2016. Т. 16, вып. 4, <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovoe-regulirovanie-predvybornoy-agitatsii-v-seti-internet>

րենսգրքով սահմանված կանոններին: Համացանցով նախընտրական քարոզչության հետ կապված խնդիրները բազմաթիվ են⁵, և եթե դրանք պատշաճ չկանոնակարգվեն, ապա կատաղի, որ Օրենսգրքում ներմուծված հոդվածը հռչակագրային բնույթ է կրելու և գործնականում ոչինչ չի տալու: Արդյունքում կարող ենք ունենալ մի իրավիճակ, երբ համացանցային լրատվամիջոցները կամ կայքերը, որոնք հաճախ փոխկապակցված են կամ ասոցացվում են ընտրություններին մասնակցող այս կամ այն թեկնածուի կամ կուսակցության հետ, միակողմանի քարոզչություն կիրականացնեն:

Օրենքի նորամուծություններից է նաև Ազգային ժողովի ընտրությունների ժամանակ նախընտրական քարոզչական նյութերի հասանելիությունը գորամասերում և զինվորական հաստատություններում (հոդված 93.1): Մասնավորապես, այդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ գորամասերում և զինվորական հաստատություններում գորամասի հրամանատարական կազմը և զինվորական հաստատության ղեկավարությունը զինձառայողների համար ապահովում են տեսալսողական մեդիաձառայություններ մատուցողների միջոցով նախընտրական քարոզչությանը հետևելու, ներառյալ քաղաքական գովազդների, ընտրություններին մասնակցող կուսակցությունների (կուսակցությունների դաշինքների) և թեկնածուների միջև նախընտրական բանավեճերի դիտման հնարավորություն:

Չորամասերում և զինվորական հաստատություններում գորամասի հրամանատարական կազմը և զինվորական հաստատության ղեկավարությունը ապահովում են գորամասի կամ զինվորական հաստատության տարածքում՝ տեղեկատվության համար նախատեսված սենյակում, ընտրություններին մասնակցող կուսակցությունների (կուսակցությունների դաշինքների)՝ Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի համացանցային կայքում հրապարակված նախընտրական ծրագրերի մատչելիությունը տպագիր եղանակով, իսկ հնարավորության դեպքում՝ նաև էլեկտրոնային եղանակով՝ Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի կայքում հրապարակվելուց հետո՝ երկօրյա ժամկետում:

Զինձառայողներն իրավունք ունեն հետևելու նախընտրական քարոզչությանը ծառայողական պարտականությունները կատարելուց հետո ազատ ժամերին կամ օրերին:

Արգելվում է զինվորական ծառայությունում ստորադասության (ենթակայության) հարաբերությունների օգտագործումը ստորադաս (ենթակա) զինձառայողների՝ նախընտրական քարոզչությանը հետևելու իրավունքի իրացումն անհիմն սահմանափակելու կամ այլ կերպ խոչընդոտելու նպատակով (հոդված 93.1):

Այսպիսով, ամփոփելով վերոշարադրյալը, կարող ենք արձանագ-

⁵ Համացանցով նախընտրական քարոզչության խնդիրների առնչությամբ տե՛ս Internet and electoral campaigns. Study on the use of internet in electoral campaigns. <https://rm.coe.int/use-of-internet-in-electoral-campaigns-/16807c0e24>

րել, որ նախընտրական քարոզչության մասով Օրենսգրքում կատարված փոփոխությունները և լրացումները էական կարող են լինել ընտրություններում թեկնածուների, կուսակցությունների և կուսակցությունների դաշինքների համար հավասար և ոչ խտրական քարոզչության իրականացման նախադրյալներ ստեղծելու առումով: Այնուամենայնիվ, հոդվածում բարձրացված մի շարք հարցերի կարգավորման տեսանկյունից Օրենսգրքի նորմերը լիարժեք չեն և հետագա կատարելագործման կարիք ունեն:

АРТАК АСАТРЯН – Проблемы правового регулирования предвыборной агитации в Республике Армения. – Предвыборная агитация занимает центральное место в избирательной кампании, часто предопределяя исход выборов. В статье рассматриваются положения о предвыборной агитации Конституционного закона «Избирательный кодекс Республики Армения», подчеркиваются проблемы и пробелы в данных положениях и вносится ряд предложений по их устранению. Особое внимание уделено последним изменениям и дополнениям главы, посвященной предвыборной агитации Избирательного кодекса, в частности, определениям предвыборной агитации и политической рекламы, правовому регулированию предвыборной агитации в сети Интернет, новым ограничениям для организаций осуществлять благотворительную деятельность во время выборов, новым субъектам, не имеющим права на агитацию и т.д.

Ключевые слова: предвыборная агитация, выборы, избирательное право, агитационный плакат, политическая реклама, освещение выборов, административное производство, равные условия предвыборной агитации, агитация в Интернете, агитация в СМИ, ограничение агитации.

ARTAK ASATRYAN – Problems of Legal Regulation of Election Campaign in the Republic of Armenia. – The election campaign plays a key role in the electoral process often predetermining the outcome of elections. The provisions on the election campaign of the Constitutional Law “Electoral Code of the Republic of Armenia” are discussed in the article. The problems and gaps in these provisions are highlighted and a number of proposals for their elimination are made. Special attention is paid to the latest amendments and additions to the chapter on Election Campaign of the Electoral Code, in particular, to the definitions of election campaign and political advertising, to the legal regulation of election campaign on the Internet, to the new restrictions for organizations to do charity during elections, to other limitations of election campaign, etc.

Key words: election campaign, elections, suffrage, electoral law, campaign poster, political advertising, election coverage, administrative proceedings, equal conditions for election campaign, campaign on the Internet, campaign in the media, campaign restrictions

ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

1. **Տարոն Միմոնյան** – իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ պետության և իրավունքի տեսության ու պատմության ամբիոնի դոցենտ
Тарон Симонян – кандидат юридических наук, доцент кафедры теории и истории государства и права ЕГУ
Taron Simonyan – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor at YSU Chair of Theory and History of State and Law
Էլ. փոստ՝ taron.simonyan@ysu.am
2. **Հայկ Հարությունյան** – իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ պետության և իրավունքի տեսության ու պատմության ամբիոնի ափստենտ
Айк Арутюнян – кандидат юридических наук, ассистент кафедры теории и истории государства и права ЕГУ
Hayk Harutyunyan – Candidate of Legal Sciences, Assistant at YSU Chair of Theory and History of State and Law
Էլ. փոստ՝ haykharutyunyan@ysu.am
3. **Հայկ Մարտիրոսյան** – իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ պետության և իրավունքի տեսության ու պատմության ամբիոնի դոցենտ
Айк Мартиросян – кандидат юридических наук, доцент кафедры теории и истории государства и права ЕГУ
Hayk Martirosyan – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor at YSU Chair of Theory and History of State and Law
Էլ. փոստ՝ hayk.martirosyan@ysu.am
4. **Կարեն Ամիրյան** – իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ պետության և իրավունքի տեսության ու պատմության ամբիոնի ափստենտ
Карен Амирян – кандидат юридических наук, ассистент кафедры теории и истории государства и права ЕГУ
Karen Amiryan – Candidate of Legal Sciences, Assistant at YSU Chair of Theory and History of State and Law
Էլ. փոստ՝ amiryankaren@ysu.am
5. **Գևորգ Դանիելյան** – իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ԵՊՀ պետության և իրավունքի տեսության ու պատմության ամբիոնի վարիչ
Геворг Даниелян – доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой теории и истории государства и права ЕГУ
Gevorg Danielyan – Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of YSU Chair of Theory and History of State and Law
Էլ. փոստ՝ gdanielyan@ysu.am
6. **Սամվել Մուրադյան** – իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի դոցենտ
Самвел Мурадян – кандидат юридических наук, доцент кафедры конституционного права ЕГУ
Samvel Muradyan – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor at YSU Chair of Constitutional Law
Էլ. փոստ՝ samvelmuradyan@ysu.am
7. **Արմեն Հայկյանց** – իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, ԵՊՀ քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի պրոֆեսոր
Армен Айкянц – доктор юридических наук, профессор кафедры гражданского права ЕГУ

Armen Haykyants – Doctor of Legal Sciences, Professor at YSU Chair of Civil Law

Էլ. փոստ՝ ahaykyants@ysu.am

8. **Տիգրան Մարկոսյան** – իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ քաղաքացիական դատավարության ամբիոնի դոցենտ, ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի իրավաբանական կլինիկայի դասախոս-կոորդինատոր

Тигран Маркосян – кандидат юридических наук, доцент кафедры гражданского процесса юридического факультета ЕГУ, преподаватель-координатор юридической клиники юридического факультета ЕГУ

Tigran Markosyan – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor at YSU Chair of Civil Procedure, Faculty of Law, Lecturer-Coordinator at YSU Legal Clinic
Էլ. փոստ՝ tigranmarkosyan@ysu.am

9. **Տիգրան Խաչիկյան** – իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ քաղաքացիական դատավարության ամբիոնի դոցենտ

Тигран Хачикян – кандидат юридических наук, доцент кафедры гражданского процессуального права ЕГУ

Tigran Khachikyan – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor at YSU Chair of Civil Procedure

Էլ. փոստ՝ tigrankhachikyan@ysu.am

10. **Սամվել Գիրանդյան** – իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ԵՊՀ քրեական դատավարության և կրիմինալիստիկայի ամբիոնի վարիչ

Самвел Дилбандян – доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой уголовного процесса и криминалистики ЕГУ

Samvel Dilbandyan – Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of YSU Chair of Criminal Procedure and Criminalistics

Էլ. փոստ՝ s.dilbandyan@ysu.am

11. **Արմեն Հովհաննիսյան** – իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ քրեական դատավարության և կրիմինալիստիկայի ամբիոնի դոցենտ, ՀՀ վերաքննիչ քրեական դատարանի դատավոր

Армен Оганесян – кандидат юридических наук, доцент кафедры уголовно-процессуального права и криминалистики ЕГУ, судья апелляционного уголовного суда РА

Armen Hovhannisyan – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor at YSU Chair of Criminal Procedure and Criminalistics, Judge of the Criminal court of Appeal of the RA

Էլ. փոստ՝ armen.hovhannisyan@ysu.am

12. **Անի Սիմոնյան** – ԵՊՀ եվրոպական և միջազգային իրավունքի ամբիոնի դասախոս

Ани Симонян – преподаватель кафедры европейского и международного права ЕГУ

Ani Simonyan – Lecturer at YSU Chair of European and International Law

Էլ. փոստ՝ ani.simonyan@ysu.am

13. **Արտակ Ասատրյան** – ԵՊՀ եվրոպական և միջազգային իրավունքի ամբիոնի ասիստենտ

Артак Асатрян – ассистент кафедры европейского и международного права ЕГУ

Artak Asatryan – Assistant at YSU Chair of European and International Law

Էլ. փոստ՝ artakasatryan@ysu.am

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ * СОДЕРЖАНИЕ * CONTENTS

ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ THEORY OF STATE AND LAW ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА

<i>Տարոն Միննկյան</i> – Իրավունքի մարտահրավերները սոցիալական քաոսի սահմանայնությունում	3
<i>Taron Simonyan</i> – Вызовы права на грани социального хаоса <i>Taron Simonyan</i> – The Challenges of Law on the Edge of Social Chaos	
<i>Հայկ Հարությունյան</i> – Բյուջեների կատարման գործընթացի իրավական կարգավորման որոշ հիմնահարցերի վերաբերյալ	19
<i>Айк Арутюнян</i> – О некоторых вопросах правового регулирования процесса исполнения бюджетов <i>Hayk Harutyunyan</i> – On Some Issues of Legal Regulation of the Process of Execution of Budgets	
<i>Հայկ Մարտիրոսյան</i> – Իրավակազմավորման փուլի դերը նորմաստեղծման գործընթացում	29
<i>Айк Мартиросян</i> – Роль этапа правообразования на нормотворческий процесс <i>Hayk Martirosyan</i> – The Role of Lawmaking on Norm-Setting Process	
<i>Կարեն Ամիրյան</i> – Իրավունքի գերակայության ցուցիչ. օրենսդրության կայունությունը	39
<i>Карен Амриян</i> – Индикатор верховенства права: стабильность законодательства <i>Karen Amiryanyan</i> – Indicator of Rule of Law: Stability of Legislation	

ՍԱՀՄԱՆԱԳՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО CONSTITUTIONAL LAW

<i>Պևորգ Դանիելյան</i> – Վարչական արդարադատության մոնիթորինգի մեթոդաբանության որոշ հիմնահարցեր	50
<i>Геворг Даниелян</i> – Некоторые вопросы методологии мониторинга административной юстиции <i>Gevorg Danielyan</i> – Issues of Monitoring Methodology of Administrative Justice	
<i>Սամվել Մուրադյան</i> – Կենտրոնական բանկի վերահսկողության նշանակությունը և կատարելագործման ուղիները	66
<i>Самвел Мурадян</i> – Значение контроля Центрального банка и пути его совершенствования <i>Samvel Muradyan</i> – The Sense of Central Bank Control and Ways of its Improvement	

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО
CIVIL LAW

- Արմեն Հայկյան* – Հանրային կարգի վերապահումն օտարերկրյա արբիտրաժային վճիռների ճանաչման և կատարման պրակտիկայում..... 78
- Армен Айкянци* – Оговорка о публичном порядке в практике признания и применения иностранных арбитражных решений
- Armen Haykants* – Public Order in Practice Recognition and Application of Foreign Arbitral Awards

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ
ГРАЖДАНСКОЕ СУДОПРОИЗВОДСТВО
CIVIL PROCEDURE

- Տիգրան Մարկոսյան* – Առանձին քաղաքացիական գործերը սնանկության վարույթում 87
- Тигран Маркосян* – Отдельные гражданские дела в процедуре банкротства
- Tigran Markosyan* – Separate Civil Cases in Bankruptcy Proceedings
- Տիգրան Խաչիկյան* – Կողմերի վարչադատավարական կարգավիճակի առանձնահատկությունները 100
- Тигран Хачикян* – Особенности административно-процессуального статуса сторон
- Tigran Khachikyan* – Features of Administrative-Procedural Status of the Parties

ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ
CRIMINAL PROCEEDINGS
УГОЛОВНОЕ СУДОПРОИЗВОДСТВО

- Սամվել Գիրանդյան* – Էլեկտրոնային ապացույցների տեղը և դերը քրեական դատավարությունում..... 112
- Самвел Дилбандян* – Место и значение электронных доказательств в уголовном процессе
- Samvel Dilbandyan* – Place and Importance of Electronic Evidence in Criminal Proceedings
- Արմեն Հովհաննիսյան* – Մեղադրյալի բացակայությամբ իրականացվող վարույթի (հեռակա վարույթ) ընդհանուր բնութագիրը..... 120
- Армен Оганесян* – Общая характеристика производства осуществляемого в отсутствие обвиняемого (заочное производство)
- Armen Hovhannisyan* – General Characteristics of the Proceedings Carried out in the Absence of the Accused (Trial in Absentia)

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ
МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО
INTERNATIONAL LAW

<i>Անի Միմոնյան</i> – Պետության և ներդրողների միջև վեճերի արբիտրաժային կարգավորման առավելություններն ու թերությունները (անգլ.)	131
<i>Ани Симомян</i> – Преимущества и недостатки урегулирования споров между инвесторами и государством в арбитражном порядке (англ.)	
<i>Ani Simonyan</i> – Advantages and Disadvantages of Investor-State Dispute Settlement through Arbitration	
<i>Արտակ Ասատրյան</i> – Նախընտրական քարոզչության իրավական կարգավորման հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում	142
<i>Артак Асатрян</i> – Проблемы правового регулирования предвыборной агитации в Республике Армения	
<i>Artak Asatryan</i> – Problems of Legal Regulation of Election Campaign in the Republic of Armenia	
Տեղեկություններ հեղինակների մասին.....	157
Сведения об авторах	
Information about the Authors	

Խմբագրության հասցեն. Երևան, Ալեք Մանուկյան փող., 1
Адрес редакции: Ереван, ул. Алека Манукяна 1
Address: 1, Alex Manoogian str., Yerevan

Կայք՝ journals.ysu.am
Էլ. փոստ՝ ephbanber@ysu.am

Հեռ. 060 710 218, 060 710 219

Հրատարակչական խմբագիր՝
Издательский редактор
Publishing Editor

Արմեն Հովակիմյան
Армен Овакимян
Armen Novakimyan

Վերստուգող սրբագրիչ՝
Контрольный корректор
Proofreader

Գայանե Գրիգորյան
Гаяне Григорян
Gayane Grigoryan

Թողարկման պատասխանատու՝
Ответственный выпуска
Issued by

Հասմիկ Եսայան
Асмик Есаян
Hasmik Yesayan

Ստորագրված է տպագրության՝ 24. 12. 2022: